

خوشال
په خپل
ایډیال

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۶ ج

Ketabton.com

خوشال په خپل ایديال

(د ماسترۍ دورې لیکنې)

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ل کال

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

کتاب پېژندنه

خوشال په خپل ايډيال	کتاب نوم:
محمد اسمعيل يون	ليکوال:
يون کلتوري يون	خپرندوی:
۱۳۸۷ل	چاپکال:
۱۰۰۰ ټوکه	چاپشمېر:
	د ليکوال
(۲۲)	پرله پسې نومره:
	د خپرندوی
(۲۲)	پرله پسې نومره:
ضيا الرحمن ضيا	کمپوزر:

نیولیک

مخ	سرلیک	گڼه
الف	پردي اثر خو خبرې	۱
۱	د ماسترۍ دورې دا ليکنې	۲
۲	د خوشال يو تصوفي شعر	۲
۱۳	تاريخچه سبکهای اشعار پشتو	۳
۴۲	د تذکرة الاوليا خانگړتيا او لرغونيتا	۴
۵۳	د شېخ میانور او خوشال ترمنځ ديني...	۵
۲۵	ښه حاکم او د ښه حاکم په هيله	۶
۷۱	پښتو لرغونو ادبياتو کې شعري فورمونه	۷
۸۸	د استاد روهي له نظره د خوشال...	۸
۹۲	شاهنامه احمد شاه ابدالي	۹
۱۱۲	په لغمان کې د شولو کر	۱۰
۱۲۹	پټه خزانه تر عظيم الشان قرآن وروسته	۱۱
۱۴۹	د خانخاني ښامار سفر	۱۲
۱۶۷	د خوشال د قصايدو روح	۱۳
۱۸۷	د محمد اسمعيل يون لنډه پېژندنه	۱۴

پردي اثر خو خبري

زموږ په ځوانو فرهنگيانو او د کابل پوهنتون په استادانو کې ښاغلی یون داسې ځوان دی، چې فرهنگ ته خدمت يې خپل اصلي کار بللی دی. دی لا د پوهنتون محصل و چې پر شاعری سربېره يې ليکنې کولې، کتابونه يې چاپول او په فرهنگي چارو کې يې برخه درلوده. زمانه ياد دي چې کله په ۱۳۲۹ هـ ش کال په کابل کې د يو شمېر خواخوږو فرهنگيانو له خوا د خوشال فرهنگي ټولنه جوړه شوه، ښاغلی یون د خپل استعداد او همت په وجه د خوشال فرهنگي ټولني د رهبري هئيت کې د يوه ځوان غړي په توگه خپل موقف تثبیت کړ.

ښاغلي یون ډېر کتابونه او ډېرې مقالې ليکلې دي، د ځينو خپرونو چلوونکی پاتې شوی دی، لنډه دا چې د خپل عمر زياته برخه يې د فرهنگ خدمت کړی دی. دده ډېر ښه عادت دی چې خپلې ليکنې په خپل لاس چاپوي او خپلو خلکو ته يې وړاندې کوي، ستاسو په لاسو کې دا کتاب د ښاغلي یون د ماسترۍ په دورې پورې مربوطې هغه مقالې دي، چې يې د بېلابېلو مضامينو د کورني کار په توگه يې تهیه کړي دي.

ده اوس دا مقالې راټولې کړي او د دې کتاب له لارې يې خپلو هېوادوالو ته وړاندې کوي. ښاغلی یون دې خير يوسي چې دا مقالې يې ساتلي دي، که نه وي د کورني کار لپاره ليکلې مقالې څوک نه

ساتي، يا دا چې په ليكلو يې محضې وار تېر كړي وي او كله هم دا
وړ ليكنې د مربوطه مضمون له استاد سره پاتېږي.
بناغلي يون، لكه خپلې نورې مقالې پر دې مقالو هم زيار ايستلی
دی او د مجموعې په توگه يې د چاپ لپاره بيا كتلي دي او دا دی
اوس چاپېږي، چې زموږ نور فرهنگيان او فرهنگي كړي ترې
استفاده وكړي.

زه بناغلي يون ته د دې مجموعې د تهېې او چاپ مبارکي وایم او
فرهنگ ته د خدمت په لاره کې يې زيات بری غواړم.

په درناوي

سرمحقق زلمی هېوادم

سریزه:

د ماستری دورې د الیکني

تریوه اوږد ځنډ وروسته پر (۱۳۸۵) لمريز کال د بناغلي سرمحقق زلمي هېوادل، استاد مکمل الکوزي او یو شمېر نورو خواخوږو استادانو په هلو ځلو په کابل پوهنتون ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو او دري څانگو کې یو ځل بیا د ماستری کورسونه پیل شول. د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي او د یو شمېر نورو همسلکو پوهنځیو ځینو فارغانو په دې پروگرام کې ځانونه شامل کړل. موږ د ماستری ددې دورې لومړي فارغان وو، دوه کاله مو په منظم ډول د ماستری دوره تعقیب کړه او تر څلورو سمسترونو منظم تدریس وروسته دا پړاو سرته ورسېد او شپږ میاشتې موده نوره د تیزس لیکلو لپاره څانگړې شوه، په مجموعې ډول دې دورې دوه نیم کاله دوام وکړ. د ماستری دورې د تدریس په بهیر کې قدرمنو استادانو پر تدریس سربېره د بېلابېلو ادبي موضوعگانو د څېړنې دندې هم را وسپارلې، چې ځینې یې د لنډو ارزونو، ځینو یې د څېړنیزو او ځینو نورو یې د تحلیلي لیکنو غوښتنه کوله. ما هم په دې بهیر کې د بېلابېلو راسپارل شویو موضوعگانو په هکله لیکنې وکړې او اړوند

استاد ته مې د کتنې لپاره وروسپارلې ، په دې بهير کې ځينې ليکنې داسې وې، چې په لاس ليکل شوي وې، يوازې يوه کاپي وه، چې هغه اړوند استاد ته سپارل کېدله، په دې ترڅ کې يو څو داسې ليکنې وې چې کاپي کولو ته يې وخت پيدا نه شو، خو ځينې ليکنې چې په کمپيوټر ليکل شوي وې، يوه کاپي ترې استاد ته ورکړل شوه او اصل متن يې هم خوندي پاتې شو، سره له دې چې استادانو تر کتنې وروسته مور ته بېرته خپلې ليکنې راکولې، خو په دې بهير کې ځينې ليکنې بېرته زموږ له لاسه وتي او ورکې شوي دي. په دې شپو ورځو کې چې زه د خپلو تېرو کارونو پراوډون او بيا کتنه بوخت يم، نو د ماسټرۍ دورې پر ليکنو مې هم سترگې ولگېدې. هغه ليکنې چې په کمپيوټر کې خوندي وې او ځينې يې په رسنيو کې هم چاپ شوي وې، هغه مې بيا له سره وکتلې او منظمې مې کړې، خو په دې ترڅ کې پنځه شپږ عنوانه داسې ليکنې وې، چې ما د ماسټرۍ دورې په بهير کې پر بېلابېلو مسايلو ليکلې وې، خو د هغو په ترلاسه کولو بريالی نه شوم، سره له دې چې ما دخپلو ليکنو د خونديتوب لپاره له پخوانه پلان درلود، خو دا ليکنې چې مې هر څومره په خپل کتابتون کې ولټولې پيدا مې نه کړې، سره له دې چې ددې ليکنو د ځينو کاپۍ مې خوندي کړې هم وې، لکه ليک د خوشال له نظره، د

پښتو گرامر په اړه یوه لیکنه، د استاد الفت د یوه هنري نثر ارزونه او ځینې نورې لیکنې. له دې پورته خبرو څخه مې هدف دا و، زموږ ځوان لیکوال باید هڅه وکړي، چې تردې وروسته د خپلو علمي، څېړنیزو او نورو هغو لیکنو چې پر بیا چاپ او خوندیتوب ارزې، ضرور د هغو یوه یوه یا دوه کاپۍ له ځان سره خوندي کړي او که په رسنیو کې چاپ شوي هم وي، باید چاپي او ناچاپي یوه یا دوه کاپۍ ولري، کله که دی او یا هم نور څوک وغواړي دده د بېلابېلو لیکنو ټولگه یا ټولگې چاپ کړي، نو له ستونزو او کړاوونو سره به مخامخ نه شي. عمر ډېر لنډ، تنگ او مصروف دی، زموږ راتلونکي نسل به تر موږ څو ځله زیات بوخت وي او وخت به هغوی ته رښتیا هم د سرو زرو ارزښت ولري، نو که زموږ هر لیکوال خپله ټوله پانگه خوندي نه کړي، نو له راتلونکي پښت څخه دې هم دا هیله نه کوي او نه دې راتلونکي پښت، د ماضي پر کارونو مصروفوي. پښتنو ته بلا ډېر کار پروت دی، که زموږ راتلونکي نسل پر ماضي مصروف شي، نو د هغوی خپل کارونه به څوک سرته ورسوي؟ زه د یوه شعوري افغان په توگه نه غواړم د خپل کړي کار بار راتلونکي نسل ته پرېږدم، څه مې

کړي؟ ښه دي که خراب؟ نیمگړي دي که پوره؟ کره دي او که

ناکره؟ خپله یې باید راټول کړم او د خپل کار ثمر په خپله راتلونکي پښت ته وړاندې کړم، که زما د کار او نظر له یوې برخې هم زما خپل هېواد او هېوادوالو ته گټه ورسې، نو دا به زما لپاره د ژوند په پاتې ورځو شپو کې د روحي آرامۍ سبب شي او که تر ژوندانه وروسته راته د خپل ملت افراد د دعا لاسونه پورته کړي، نو لوی څښتن به مې پر گناهونو پرده وغوروي او د ابدې نېکمرغۍ لاره به راته پرانيزي. داليکنې زما د ماسټرۍ دورې د هغو ليکنو يوه ټولگه ده، چې د تدريس پر مهال د کورنيو دندو په توگه مور ته استادانو راسپارلې وې. پوره باور دی چې که د ماسټرۍ دا دوره نه وای او یا هم د استادانو د زیار، زحمت او سپارښتنو او غوښتنو ټینگار نه وای، نو پوره يقين دی چې نه به داليکنې وې او نه به دا ټولگه. نو دلته ضروري گڼم چې له قدرمنو استادانو: سرمحقق زلمي هېوادم، پوهاند ډاکټر زېورالدين زېور، پوهنواله ډاکټره زرغونه زيور رښتین، استاد حبيب الله جاج پښتونزوی، قدرمن استاد اورمر، استاد سعدالدين شپون، استاد اخک، استاد اسدالله غضنفر، هندي استاد شاستری محمد حنیف اونورو هغو قدرمنو استادانو چې په مستقیم او نامستقیم ډول یې زه ددې لیکنو د لیکنې جوگه کړی يم، مننه وکړم او کورودانی ورته ووايم. د ماسټرۍ دورې له نورو

فارغانو څخه مې هم دمننې تر څنگ دا هيله ده چې د خپلې دې دورې ليکنې سره منظمې او خوندي کړي، په دې ډول به مو د پښتو ادب د خدمت په لار کې يو گام پورته کړی وي.

دا اثر مې ځکه د ((خوشال په خپل ايډيال)) په نامه ونوموه چې اکثره ليکنې په کې د خوشال بابا په باب دي، بل کوم معيارونه چې بابا د خپل يو ايډيال شخص (سړي) لپاره ټاکلي، تر ډېره بريده دی په خپله پر همغو معيارونو برابر او پوره دی، يانې د خوشال ايډيال خپله خوشال دی او کېدی شي محمدگل خان مومند او ځينې نور پښتانه مشران هم د خوشال د ايډيال شخص معيارونه پوره کړي.

خپلې ملي ژبې، ملي ادب او خپل ملت ته د ډېرو خدمتونو په هيله

په درنښت

محمد اسمعيل يون

ارگ، د جمهوري رياست ودانۍ، کابل-افغانستان

۱۳۸۷ ل کال د مرغومي ۱۲مه نېټه

د خوشال يو تصوفي شعر

خوشال بابا يو اړخيز شخصيت دی، خود خوشال خو اړخيز شخصيت لاپه هر اړخيز ډول خپرل شوی او شغل شوی نه دی. تراوسه پورې د بېلابېلو کورنيو او بهرنيو خوشال پېژندونکو له خوا د خوشال په باب په لسگونو مستقل او په زرگونو عنوانه متفرقه ليکنې چاپ شوي دي، خو بيا هم د خوشال شخصيت نورې خپرني او شننې ته اړتيا لري. خوشال يو شاعر و، ليکوال و، تاريخپوه او تېرپوه و، طبيب او رنځپوه و، جگړن او تورزن و، فلسفي و، بنکاري و، ارواپوه و، سياستوال او سياستپوه و او د کامل مومند په اصطلاح "لنډه دا چې څه نه و چې دی نه و" يانې هر څه و، خو تراوسه پورې لا د خوشال د شخصيت ډېر اړخونه ناخپرلي او ناشنلي پاتې دي. د خوشال د شخصيت له دې ناخپرلو اړخونو څخه يو هم د خوشال د شخصيت (تصوفي) اړخ دی. که څه هم يو شمېر پخو ليکوالو لکه دوست محمد خان کامل مومند، سيد رسول رسا، امير حمزه شينواري، سرمحقق زلمي هېوادميل او محمد آصف صميم د خوشال د شخصيت دې اړخ ته هم نغوته او اشاري کړي، خو لکه څنگه چې د خوشال د شخصيت د رزم او بزم خوا خپرل شوې، دا خوا هغومره نه ده خپرل شوې. حمزه بابا د خوشال

بابا دیوه تصوفی شعر پر یوه بیت: ((په هرڅه کې ننداره دهغه مخ
کرم — چې له ډېرې پیدایې ناپدید شو)) ، یوه ځانگړې رساله
لیکلې ده او دا شعریې د وحدۃ الوجود او وحدۃ الشهود د
فلسفې په رڼا کې خپرلې دی. خوشال بابا او حمزه بابا په تصوف
کې د یوې ځانگړې طریقې خاوندان وو ، نو ځکه خو حمزه بابا
ته د خوشال دې شعر د مانا له پلوه ډېر ارزښت درلود ، نو ځکه
یې دا بیت په هر اړخیز ډول خپرلې دی. تصوف او عرفان په
حقیقت کې د خوشال د شاعرۍ یوه ځانگړې او اساسي برخه ده ،
چې دهغه د بېلابېلو خواوو له خپرني او شنني څخه مور ته یو
متقي ، زاهد ، پرهېزگار او صوفي خوشال راڅرگند پري. د
خوشال زیاتره تصوفی او عرفاني افکار دهغه رباعیاتو او
څلوریزو کې خوندي شوي او بیا دې عرفاني رڼا غزلو ، قصیدو
او د خوشال نورو شعرونو ته هم لاره کړې ده. د خوشال په نږدې
(زرو غزلو) کې داسې غزلې هم شته ، چې ټولې تصوفی او
عرفاني رنگ لري او داسې غزلې هم شته ، چې یو یا څو بیتونه
یې تصوفی رنگ او خوند لري او نور بیتونه یې د ژوندانه نورو
خواو ته وقف شوي دي. همدا عملیه پر ځینو قصیدو او د شعر
پر نورو فورمونو هم تطبیق پري. د غزل یوه ځانگړنه همدا ده ،
چې د یو ټولیز او کلي ارتباط د ساتنې او پالنې ترڅنګ یې هر
بیت یوه خپلواکه مانا هم لري. د خوشال بابا اکثره غزلې له

همدي امتياز خخه پوره برخمني دي. که خوک غواړي د خوشال بابا د تصوفي او عرفاني افکارو خپرنه وکړي، نو يوه کتاب نه، بلکې د کتابونو ليکنې ته اړتيا ده او که خوک غواړي د خوشال له کلياتو خخه د هغه د تصوفي افکارو پر بنسټ د هغه شعرونه رابېل کړي، نو بيا به هم پام وړ شعرونه شي او که بيا يوازې د خوشال دې تصوفي افکارو ته ښه ځير شي، نو داسې فکر به وکړي، چې خوشال گڼې له تصوف پرته هېډو بل کار نه دی کړی. دغسې که موږ د خوشال د شخصيت هر اړخ مطالعه کوو، نو له يوه بېل او ځانگړي خوشال سره به مخامخ شو. دلته به د خوشال د تصوفي افکارو د ځلا په خاطر د خوشال هغه غزل راوړو، چې دده کليات پرې پيلېږي او پوره تصوفي او عرفاني مانا او رنگ لري:

صورتگر چې ښه صورت په دېوال ساز کا
کل عالم يې په صفت زبان دراز کا
د هغه نقاش په صنع نظر نه کا
چې له خه څاڅکي نه دا نقش و طراز کا
سترگې، وروځې، پوزه نور کېږدي په مخ کې
غابڼ و شونډې، ژبه، خوله سره پرداز کا
يو سربل سرپه سر جوړ کا دوه غوږونه
چې په دواړو اورېدنه د اواز کا

بند په بند د لاسو گوتې وبله کېږدي
سرتريايه درست صورت سره يوراز کا
که څوک زر کتابه وکښي له دې بابنه
که په کښل شي زربه نور پسې اغاز کا
هر وېښته چې په صورت باندې لیده شي
که پرې ځير شي د شناخت وربه درته واز کا
خاص بنده د خدای هغه گڼه خوشاله!
چې د ځان په معرفت يې سرفراز کا.

بابا ددې غزل په لومړي بيت کې د لوی خالق د قدرت علایمو
ته اشاره کوي او وايي يو عادي انځورگر يا رسام، چې يوه تابلو
يا انځور رسم کړي او هغه بيا چېرته په کوم دېوال يا نندارتون کې
کېږدي او خلک يې نندارې ته راشي، نو ټول يې توصيف او
ستاینه کوي. د رسام يو بنسکلی انځور په ډېرو لفظي ستاینو او
مالي قيمت ارزوي، نو کله چې د يو عادي انځور خالق يا
انځورگر په دومره ستاینو او قيمت ارزوي، هغه لوی ذات چې
ددې انځور، د انځورگر خالق او انځورگر دی، هغه به په څومره
ستاینو او نمانځنو و ارزوي؟ خوشال بابا وايي: خلک د هغه

صانع، صفت او تخليق ته متوجه نه دي، چې له يوه شاخکي څخه يې په څه نقش او طراز باندې انسان يا همدا انځورگر، چې يو عادي انځور يې جوړ کړی، تخليق کړی دی. انځورگر له بېلابېلو رنگونو او نورو توکو څخه په ډېر زحمت او دقت گټه پورته کوي او تريوه کړاو وروسته يو انځور جوړوي، خو لوی څښتن تعالی په خپل حکمت له يوه شاخکي څخه داسې يو انځور يا انځورگر جوړوي، چې هغه بيا د نورو انځورونو د جوړونې وړتيا لري. په داسې حال کې چې د عادي انځورگر، انځور د بل انځور د جوړونې قابليت نه لري او يو جامد موجود گڼل کېږي، خو د لوی خداي (ج) ذات د انځور جوړونې قابليت بيا دا دی، چې په همدې يوه شاخکي، خپل انځور ته سترگې، وروځې، پوزه، غاښ، شونډې، ژبه، خوله او نور سره پرداز کړي، چې په دې سره خپل انځور د خبرو، ليدو او گړېدا وړ کړي، غوږونه ورته کېږدي، چې د اورېدو وړتيا پيدا کړي، لاسونه او پښې ورته ورکړي، چې د تحرک او کار قابليت پيدا کړي. لنډه دا چې په دې يوه شاخکي د خپل انځور ټوله ښکلا او ضرورتونه پوره کړي. خوشال بابا وايي: که د لوی خالق ددې انځور يا مخلوق د ښکلا او جوړښت په باب هر څومره بحث او خبرې اترې وشي، کتاب او کتابونه وليکل شي او ان په زرگونو کتابونه، نو بيا به هم په دې انځور کې د لوی خداي (ج) د قدرت د

ټولو عجايبو تفصيل ورنه کړای شو. خوشال بابا د خداى (ج) د دې انځور يوازې يوه وېنسته ته اشاره کوي او وايي: که يوازې پر همدې يوه وېنسته تحقيق او پلټنه وشي، نو د خپل رب پېژندنې وړ به درته بېرته کړي. د انسان په وجود کې د وېنستو د شتوالي پر ضرورت او اهميت عادي وگړي نه پوهېږي، خو کله چې له طبيبانو پوښتنه وشي، نو بيا به سړى پر خپل بدن د وېنستو پر گټې او ارزښت پوه شي. رنځپوهان يا طبيبان وايي: د انسان پر وجود چې هر څومره وېنستان دي، هر وېنسته يو ځانگړى سوري لري، چې د انسان د بدن دنننى او بهرنى دفاعي سستم تنظيموي، يانې د انسان د وجود اړينه هوا بدن ته داخلوي او کله چې پر انسان د گرمۍ او نورو عواملو له امله فشار اخي او خوله توليدوي، دا خوله د همدې وېنستانو له لارې له بدن څخه خارجېږي. په دې ډول وېنستان د بدن د تبخير په چارو کې مهم رول ادا کوي. دغه راز د انسان د بويونې په سستم کې وېنستان د هوا په پاکولو کې ډېره مرسته کوي. خوشال د يوه صوفي او طبيب په توگه د خداى د پېژندنې لپاره دا يو وېنسته د ساري په توگه يادوي او که همدا يوه وېنسته ته هم متوجه شو، نو د خداى د حکمت او قدرت پر رازونو به پوه شو. خوشال بابا هغه انسان نېکمرغه گڼي، چې خداى ج ورته د دې وس او توان ورکړى، چې د لوى خداى (ج) د قدرت په باب فکر وکړي، خو

خوشال د خدای د پیژندنې راز په دې کې گڼي، چې انسان د خپل ځان په باب فکر وکړي، زه څوک یم، څنگه جوړ شوی یم؟ او چا جوړ کړی یم؟ خوشال بابا وايي لکه څنگه چې یو (انځور) خپل (انځورگر) لري او پرته له هغه، انځور هډو جوړېدی نه شي، دغسې انسان (مخلوق) هم یو (خالق) لري، چې د هغه له قدرت او حکمت پرته دی اصلاً راټوکېدی نه شي، نو په دې خاطر چې موږ خپل خالق وپیژنو، د خپل ځان په باب باید فکر وکړو او په ځان کې د لوی رب د قدرت او حکمت نښې نښانې کشف کړو. هغه نښې نښانې چې هره یوه یې د یو خاص هدف لپاره گومارل شوې او مشخصه دنده ترسره کوي، نو کله چې موږ د لوی رب د قدرت په دې رازونو پوه شو، نو بیا چې د یو عادي انځور لپاره د یو عادي انځورگر ستاینه کوو، نو بیا خو لازمه ده، چې شپه او ورځ د هغه حقيقي او اصلي انځورگر (لوی رب) ستاینه وکړو، چې د (انسان) په شان انځور یا صنع یې رامنځته کړی دی او همدغه کسان بیا د خدای (ج) نېکمرغه کسان دي، چې پر همدې تفکر، نمائځنه او ستاینه بوخت وي.

((تاریخچه سبکهای اشعار

پشتو))

د تحقیق د اصولو له نظره

((تاریخچه سبکهای اشعار پشتو)) (د پشگتو شعرونو د سبکونو تاریخچه) د پوهاند عبدالحی حبیبی یوه تحقیقی او تحلیلی رساله ده، چیگ د کابل کالنه د ۱۳۱۹ ل کال په (۱۶۱-۲۲۸) مخونو کیگ چاپ شویگ ده.

زه په خپله دیگ لیکنه کیگ، لومؤی غواؤم، ددیگ لیکنیگ غتگ محتویات معرفي کؤم او وبه کگورو چیگ استاد خپله لیکنه پر خگو برخو ویگشلیگ او کوم غتگ مسایل بیگ په کیگ خگیگؤلی دي؟ تر هغه وروسته بیا غواؤم پر دیگ وغایگام چیگ د استاد ددیگ لیکنیگ ویگش د تحقیق د اوسنیو اصولو له مخیگ خگومره ژور دی او د تحقیق کوم اصول پریگ اوس د تطبیق وؤ دي؟ او یا هم د (۲۷) کلونو پخوانه لیکنه د تحقیق له اوسنیو معیارونو سره خگومره په تول تللیگ ده؟ مخکیگ تر دیگ چیگ زه خپلیگ خبریگ وکؤم، شگه به وي چیگ د اصلي لیکنیگ غتگ تگکی بیان کؤم او بیا د هغو په رنگا کیگ د تحقیق د اوسنیو اصولو فرضیه وؤاندیگ کؤم.

استاد حبيبي مخکيگ تردیگ چيگ خپليگ اصلي
تجزیيگ او تحليل ته راشي، لومؤی ييگ د سبک د
پيدایشگت فلسفه بيان کويگ او په لنأيز سره ييگ د تاريخ په
مختلفو دورو کيگ د شعر د شکلي او مانيز تغير او تحول
علتونه بيان کوي او په خپله د سبک تعريف ييگ کوي دی.

استاد په پيل يا سريزه کيگ د خپليگ ديگ ليکنيگ علت
په کگوته کوي او وايي: "په ديگ مضمون کيگ غواؤم دملي
ژبيگ د شعرونو پر سبکونو نظر واچوم او د سبکونو او د بيان
د طرز له مخيگ د هغو تل ته ورننوزم، خگرننگه چيگ د
پشگتو ادبياتو تاريخ لکه خگرننگه چيگ لازمه ده تر اوسه
پوريگ نه دی ليکل شوی، حگکه نو زما دا خگيگؤنه او
پلتگنه بشپؤه نه ده او شايد نيمکگؤتيا ويگ به ولري او
لوستونکو ته به په کيگ لوؤيگ ژوريگ شگکاره شي، لکه
خگننگه چيگ زما له ليکنيگ خگخه شگکاري او تر اوسه په
ديگ باب خگيگؤنه نه ده شويگ او نه خگه ليکل شوي،
حگکه نو که زما په ديگ ليکنه کيگ خگه سهويگ وي، هيله
ده پوهان ييگ د حل لاره را په کگوته کوي..."^(۱)

استاد حبيبي په خپله ديگ ليکنه کيگ تر پورتنه يادونيگ
وروسته د پشگتو شعرونو پر سبکونو غايگياي او د پشگتو

(۱) کابل کالنه، ۱۳۱۹ل کال ۱۲۳ مخ

شعر دوره بندي کوي. استاد پشگنتو شاعري پر دريو دورو ويگشليگ ده: (۱) لرغونينگ طبقه او دهغو پلويان، (۲) د عروضي شاعره طبقه، (۳) د عوامو د شاعره طبقه. استاد لرغونينگ دوره له (۴۰۰) هـ خگخه تر (۱۰۰۰) هـ کال پورينگ کنگليگ ده. په خپله ليکنه کيگ ييگ د هريگ دورينگ حگانکو تياوي، د هريگ طبقينگ د سبکونو خصوصيتونه په تفصيل سره په کگوته کوئي او يو بل سره ييگ توپيرونه خگر کگند کوئي دي او د ملي اوزانو او د عروضي قاعدينگ په پيروه فورمونه ييگ تشريح کوئي دي. د ساري په توگه د ملي وزنونو په سبک، د شعرونو خصوصيات ييگ دا کنگلي چيگ په دينگ کيگ ساده کگي او جذابت وي، د نورو ژبو کلمينگ په کيگ نه وي کارول شويگ، د عربي او پارسي وزنونو تابع نه وي، د مضمون او فورم له پلوه اکثره پخوانيو اريايي شعرونو ته ورته دي. د لرغونو شعرونو يو خصوصيت دادی چيگ مضمون ييگ مسلسل او مرتب وي، خدای پالنه او دين پالنه په کيگ زياته حگليگاي، په مجموعي اول دا سبک پيگچلتيا نه لري او طبيعي مزيا لري او دغه راز حگينينگ نور خصوصيتونه.

استاد حبيبي په لرغونينگ دوره او ملي اوزانو پورينگ تولي دغه لاندينگ شاعران معرفي کوئي، دهغو د ژوند پر

خگرنگگوالي ببيگ رنگا اچوليگ او د هغو هر شعر ببيگ په
هر اوڅيز اول تحليل كوي دي:

- ۱- د بيتگ نيکه ژوند او د شعر حگاننگوتياويگ
- ۲- د ملکيار غرشين ژوند او د شعر حگاننگوتياويگ
- ۳- د تايمني ژوند او د شعر حگاننگوتياويگ
- ۴- د شيخ اسمعيل ژوند او د شعر حگاننگوتياويگ
- ۵- د قطب الدين بختيار ژوند او د شعر حگاننگوتياويگ
- ۶- د اکبر زميند او ري ژوند او د شعر حگاننگوتياوي

استاد حبيبي د پورتنيو شاعرانو پر شعرونو تر بحث
وروسته پر د يگ مسايلو رنگا اچوليگ چيگ د پخوانيو
سبک خگنگگه تغير شو؟ د هغو عوامل ببيگ تشریح كوي دي.
خگنگگه پشگتانه لوستي شاعران له عروضي شاعره سره اشنا
شول؟ او خگنگگه ببيگ د هغو له شعري فورمونو خگخه
كگتگه پورته كوه؟

په د يگ ترخگ كيگ استاد حبيبي پر خير البيان غايگاي
او د هغه پر سبک رنگا اچوي، بيا د خير البيان پر واند يگ د
اخواند درويگزه پر مخزن الاسلام غايگاي او د هغه سبک
تشریح كوي، سرببگره پر د يگ د اخواند درويگزه او پير
روشگان د سبک پيروان معرفي كوي، د هغو پر پيگژند كگلوه
سرببگره د هغو د شعرونو حگاننگونيگ هم په كگوته كوي.

استاد حبیبی په خپله دیگ لیکنه کیگ د پیرروشان او
اخوند درویگزه پیروان په دیگ اول په کگوته کوی دی:

د پیرروشان پیروان:

۱- علی محمد مخلص

۲- ملا ارزانی خویشکی

۳- عبدالله

۴- میرزا خان انصاری

۵- واصل

د اخوند درویگزه پیروان:

۱- کریم داد

۲- عبدالسلام

۳- مصطفی محمد

۴- اخوند قاسم

استاد حبیبی د پیرروشان او اخوند درویگزه پر پیروانو
سربیره د (ملا الف) په نامه هم دیوه شخص او دهغه د سبک
یادونه کوی او لیکي چیگ کنگ شمیگر پلویان بیگ
درلودل.

ملا الف د کلات د اتغر په کلی کیگ استوکنه لرله، چیگ
له خپل استوکنه لریگ بیگ خپلو زده کووته دوام

ورکاوه. په زرم هجري کلونو کيگ کيگ ييگ ژوند کاوه او د ((بحر الايمان)) په نامه ييگ منظومه رساله ليکليگ، دده په شعرونو کيگ اسلامي عقايد او نصايح حگليگدل او د يوه مبلغ په توگه ييگ دنده اجرا کويگ ده. استاد حبيبي دغه لاندیگ کسان د ملا الف د سبک پلويان کنگلي دي:

- ۱- ملا شير محمد هوتک
- ۲- شير محمد ننکگرهاری
- ۳- ميا فقير الله جلال آبادی
- ۴- ملا عبدالرشيد
- ۵- سعادت خان
- ۶- جان محمد
- ۷- ملا فرح الدين
- ۸- محقق کندهاری
- ۹- ملا زبردست
- ۱۰- مولوي عبدالحميد کاکو
- ۱۱- صاحب زاده مراد علي کاموي
- ۱۲- دوست محمد ختگک
- ۱۳- ملا عبدالباقي
- ۱۴- اخوند کبير پشاوری

تر ملا الف وروسته استاد حبيبي د خوشال خان پر سبک او مکتب هر اوڅيزه رنگا اچولیک ده او وايي ((تر زرم هجري کال وروسته د پشگتو ادب او شعر په نؤة کيگ يو مخصوص غورحگنکگ او جنبش و تگو کيگده چيگ دديگ غورحگنکگ لوی لار شگوونکی هماغه دپشگتو يو سردار او او سپنيز شخص؛ خوشال خان ختگک دی چيگ پشگتو شعر ييگ په خپليگ روشگانه قريحيگ سره لوؤو پوؤو ته ورساوه او کولای شو هغه ته د پشگتو ادب پلار او لوی استاد ووايو...))^(۱)

استاد حبيبي د خوشال د شاعرة د بيتونو شميرگر تر پنحگوس زرو زيات شگيبي او دده د سبک خصوصيات دا کگنگي چيگ په هر اول فورم کيگ ييگ شاعري کؤيگ ده. په شعر کيگ ييگ ملي ولولیک شگکاري، پر اجتماعي او تاريخي مسايلو مالا مال ييگ قصيديگ ليکلي، په شعر کيگ ييگ له بديعي صنايعو کار اخيستی، هجوه او تنقيد ييگ په شعر کيگ حگای کؤي، ييگلابيگل فلسفي او اخلاقي مساييل ييگ په شعر کيگ بيان کؤي او له لوؤو تخيل خگخه ييگ په کيگ کار اخيستی دی.

^(۱) کابل کالنه، ۱۳۱۹ل کال، ۲۰۲ مخ.

د خوشال خان د ادبي مکتب پیروان چیگ دده د کورنۍ له
غوټو او نورو خگخه عبارت دی، په دیگ اول معرفي کوي:

۱- عبدالقادر خان ختگک

۲- اشرف خان هجري

۳- صدر خان ختگک

۴- سکندر خان ختگک

دا د خوشال خان ختگک زامن او دده د مکتب پیروان دي،
سربیکره پر دیگ د خوشال د سبک نور پیروان په دیگ اول
معرفي کوي:

۱- يحيی اخندزاده

۲- خواجه محمد بنکگش

۳- معزالله

۴- عثمان

۵- اودل

۶- اشرف

۷- فاضل

۸- ابراهيم

۹- فضيل

۱۰- حسين

۱۱- مهين

۱۲- عصام

۱۳- ابو القاسم

۱۴- فتح علي

۱۵- علیم

تر خوشال بابا وروسته د رحمان بابا پر ژوند او ادبي سبک
رنگا اچوي او تشریح کوي بیگ.

د رحمان بابا په باب وایي چیگ شاعر له روح خگخه الهام
اخلي، له مادي کثافاتو حگان لریگ کوي، دده د شاعره د بیان
طرز سلیس، ساده او روان دی. د عشق په جهان کیگ واقعیت
ته کگوري، روجي عشق او الهام د ژوندانه محور کگنگي او
یقین او ایمان پر خالي عقل لوؤ کگنگي.

د ددیگ مکتب نومیالي پیروان په دیگ اول په کگوته
کوي:

۱- عبدالرحیم هوتک

۲- احمد شاه بابا

۳- اخوند کگدا

۴- عبدالعظیم

۵- میانعیم

۶- ملا جمعه

۷- عبدالنبي

۸- شیگر محمد

- ۹- مطيع الله
- ۱۰- قاسم علي اڀريدي
- ۱۱- يونس
- ۱۲- غفور
- ۱۳- صديق
- ۱۴- شهنواز
- ۱۵- حافظ الپوري

تر رحمان بابا وروسته د پير محمد ڪاڪو ڀر شخصيت او سبڪ خريگ ڪوي او وائي چيگ د پير محمد ڪاڪو په شاعره ڪيگ ايگر ناز ڪه عشقي احساسات خگر ڪنگنديگاي، استعارات او تشبيهات ييگ طبعي رنگ لري، الفاظ ييگ شفاف او خگر ڪنگند دي. د تصوير او تجسيم لپاره خاص لغات ڪاروي، د اخلاقي تلقين لپاره هم د اسيگ الفاظ نه ڪاروي چيگ د تگولنيگ تر حدودو بهروي. د ديگ سبڪ او مڪتب پيرون په ديگ اول دي:

۱- شمس الدين ڪاڪو

۲- ڪگل محمد

۳- سردار مهر دل خان مشرقي

تر دي وروسته حميد مومند معرفي ڪوي او دهغه د سبڪ په باب وائي:

((خيالپالنه يا خيال پردازي دديگ سبک غتگه
حگانکگونه ده، اغراق او مبالغه ييگ بل خصوصيت دی،
تلازم په کيگ په شگه اول مراعتيگاي، مثل او ممثل، لازم او
ملزوم او ناتج او منتج، دغه راز ايگريگ نادريگ تشبه
کگانيگ او استعاريگ په کيگ کارول کيگاي.))
دديگ سبک پيروان په ديگ اول دي:

۱- کاظم خان شيدا

۲- محمدي

۳- ميرزا حنان

۴- حاجي عبدالله محزون

۵- کاظم خان

۶- کامکگار

۷- ملا محمد اکرم

۸- صمد

تر حميد وروسته د قلندر سبک راپيگژني. قلندر (۱۱۰۰هـ)
په حدودو کيگ په پيگشگور کيگ اوسيدگه، په تگبر
اپريدي و، استاد حبيبي ييگ د ژوند په هکله وايي:
((قلندر د ميراه په نامه يو مرشد درلود چيگ له هغه سره
ييگ مينه د جنون تر حده رسيگدليگ وه، دده عشق
اويدیگاي او ايگر سوزنده مراحل وهي، قلندر هر وخت په

سوات کيگ د ميراد ديدن لپاره د يو يگ تپيگ پر سر
منتظر پاتيگ کيگاي او په پای کيگ په ايوگر حسرت،
نهيله او ناکامه سره مري او په همغيگ تپيگ کيگ
خاورو ته سپارل کيگاي، کله چيگ ييگ ميرا خاورو ته
ورحگي، او شگکيگ تويوي، دمينيگ او عشق جذابيت دی
هم راکاي او مري او د قلندر تر خگنگگ خاورو ته سپارل
کيگاي))^(۱)

د استاد حبيبي په نظر، سره له ديگ چيگ قلندر د حميد د
سبک تابع دی، خود هغه د سوزنده عشق له کبله په خپله د يو
سبک د رامنحگته کيگدو سبب شوی، چيگ د عشق همدا
سوز او زخمي احساسات ييگ په شعرونو کيگ شگکاري، ده
په پشگتو کيگ يو مخصوص بحر رامنحگته کوئ چيگ ملي
وزن لري. په پشگتو کيگ ملا حسن اسحق زی او ملا صالح
محمد داوی پر ديگ بريالي شوي چيگ د قلندر د سبک په
خگيگر شاعري وکوئ.

د حماسيونو سبک:

استاد حبيبي هغه شاعران چيگ حماسي شعرونه ييگ
ويلي، خو په مشخص اول د کوم مشهور شاعر د سبک تابع نه

^(۱) کابل کالنه، ۱۳۱۹، ۲۱۷ مخ

دي، هغه ييگ د حماسيونو تر عنوان لانديگ په جلاکته
کگورة کيگ راوؤي، په ديگ شاعرانو کيگ دغه شاعران
شامل دي:

- ۱- برهانخان
- ۲- مسعود کگل ياسيني
- ۳- نورالدين
- ۴- زاهدخان ابراهيمزى
- ۵- عزيزخان رنگاخيگل
- ۶- سپينه
- ۷- ملاله

د داستان ويونکو سبک:

د پشگتو ادبياتو په لرغونىگ او منحگنه دوره کيگ يو
شميگر داسيگ شاعران شته، چيگ حگينيگ کيسيگ ييگ
په نظم را اوولي يا داستاني کوي دي، استاد حيببي دوى د
داستان ويونکو د سبک تر نامه لانديگ مطالعه کوي او
دهغوى ژوند ييگ تشریح کوى دى. دغه لاندي شاعران يا
ناظمان په ديگ اله کيگ شامل دي:

- ۱- باى خان
- ۲- ميا عمر خگمکنى

- ۳- اما الدين
- ۴- ارسلا
- ۵- فياض
- ۶- مسعود
- ۷- غلام محمد
- ۸- نور
- ۹- احمد اخون خيگل
- ۱۰- رحمت داوی
- ۱۱- ملا احمد خان
- ۱۲- رحمت
- ۱۳- ملا نعمت الله
- ۱۴- ملا احمد.

د عوامو سبک:

استاد حبيبي په پشگتو ادبياتو کيگ د عوامو د سبک تر عنوان لانديگ يو بل سبک ته هم پام کوي او هغه ييگ خگيگولي دي، استاد حبيبي دا د پشگتو د ملي شاعره تر تگولو غوره ذخيره بولي، چيگ د خلکو په بيگلایيگلو طبقو کيگ ايگر عام مقبوليت لري، دا شعرونه خپل حگانکگوي وزنونه لري، چيگ يوازيگ ملي وزنونه دي، هره ترانه، هر وزن

او بحرييگ خپل خاص اهنکگ لري، په ديگ وزونو کيگ
بيگلابيگل عشقي، حماسي، اخلاقي او نور مسایل بيان شوي
دي، دا شعرونه حگانکگوي جذابيت او زوه راکشگون لري،
دديگ سبک حگينیگ مشهور لارويان دادي:

۱- کمال

۲- محمدی

۳- میرا

۴- عبدالله نورزی

۵- خدای رحیم اکاخيگل

۶- عبدالودود سترياني

۷- ملا حيران

۸- ملا خواجه محمد

۹- صديق اخندزاده هوتک

۱۰- سليم زمين داوری

۱۱- ملا عبدالرحمن

۱۲- محمد ايوب بويگنگ

۱۳- طالب

۱۴- توکل د شگيگويگ

۱۵- سردار پردل خان

۱۶- ملا شيرمحمد

- ۱۷- برخوردار
۱۸- فیض الله
۱۹- سید کمال
۲۰- محمد یار صاحب زاده
۲۱- ملا زاهد اندو
۲۲- محمد دین
۲۳- نوروز.

د استاد حبیبی تردیگ خگیگوځونیک، ویگش، تحلیل او ارزونیک وروسته راځگو پر همدیگ لیکنیک خپل نظر او ارزونیک ته چیگ ایا دا لیکنه د تحقیق له او سنیو اصولو سره ځگومره برابره او ځگومره دهغو په تول تللیگ ده؟ لوی استاد حبیبی ته خدای (ج) یو خارق العاده استعداد ورکوی و، ده د خپل استعداد یوه درنه برخه همدیگ تحقیق ته بیگله کوځیگ، ((تاریخچه سبکهای اشعار پشتو)) هم دده یوه غوره تحقیقی او تحلیلی لیکنه یا رساله ده. سره له دیگ چیگ دا لیکنه یا کتابکوگی له نن (۱۳۸۲ل کال) ځگځه او ه شپیگته (۲۷) کاله دمخه لیکل شوی او دا داسیگ مهال و چیگ د افغانستان د پشگتو او دري ادبیاتو په باب تگولیک د کگوتو په شمار تحقیقی لیکنیک نه ویگ شو یگ، خو استاد حبیبی د هغه نبوغ له مخیگ چیگ درلود ییگ داسیگ تحقیقی لیکنه

کویگ، چيگ اوس لاهم نويگ ده او د تحقيق له معاصرو او نويو اصولو سره هم شگه سمون خوري، د تحقيق د کنگو اصولو له جملېگ څخه حگينېگ مهم اصول دادي، چيگ يو تحقيقي اثر پريويگ سرزيگ پيل کيگاي، چيگ ليکوال په کيگ د منابعو د يادونيگ ترڅنگنگ د اثر د ليکلو ضرورت په کگوته کوي، د کتاب اصل متن چيگ د تحقيق اساسي برخه ده او تگوليگ پوشگتنيگ حگوابوي او د کتاب يا ليکنيگ وروسته برخه پاييزه يا نتيجه چيگ ليکوال په کيگ معمولاً د خپل کار ارزونه کوي او پر څگه شي چيگ نه دی بريالی شوی، د هغو يادونه کوي چيگ په اينده کيگ ييگ اصلاح کوي او يا ييگ هم نورو ته د سمون سپارشگتنه کوي.

د استاد داليکنه د تحقيق د نورو اصولو ترڅنگنگ دا پورتنې اصلونه هم لري، په پيل کيگ يوه سريره راغليگ چيگ دديگ ليکنيگ ضرورت ته ييگ کگوته نيوليگ او د هغيگ تشيگ يادونه ييگ کويگ چيگ د ملي ژبيگ د ادبياتو د پيگژنديگ په برخه کيگ دا وخت موجوده وه. استاد حبيبي مخکيگ ترديگ چيگ د پشگتو شعرونو د سبکونو پر پيگژنديگ پيل وکوي، خپله په عام اول د سبکونو د رامنحگته کيگدو علتونه بيانوي او سبکونه راپيگژني، بيا د همغو عواملو په رنگا کيگ د پشگتو شاعره

بیگلایگل سبکونه دهغو بنستگگر، دکلام بیگلکگیگ او دهغو مشخصات په کگوته کوي. هر سبک چیگ راپیگژني دهغه بکرونأ (شالید) هم راپیگژني، لوستونکي ته د لوستو پړوخت داسیگ ابهام نه پریگادی چیگ هغه ته د پوشگتینیگ سبب شي. د یویگ شگیگ تحقیقي لیکنیگ یوه حگانکگوتیا همداده چیگ حقیقت باید معلوم کوي، اصلاً د تحقیق تعریف هم دادی چیگ ((د یویگ تگا کلیگ موضوع په باب رشگتینیگ، ژوره او عالمانه پلنگنه ده چیگ په هغیگ کیگ واقعیتونه، معناویگ او تطبیقي مواد هم تر ازموینیگ لاندیگ نیول کیگای.))^(۱) د استاد حبیبی د لیکنه د تحقیق له همدیگ تعریف سره پوره پوره سمون خوري، د یویگ تحقیقي لیکنیگ لپاره حگینیگ معیارونه او حگانکگوتیاویگ شته چیگ دلته بیگ یادونه کوو او بیا کگورو چیگ دا حگانکگوتیاویگ خگومره د استاد حبیبی پر دیگ لیکنه د تطبیق وؤ دي:

۱- خگیگونه به د یویگ تگا کلیگ مسالیگ پر محور خگرخي:

(۱) سرمحقق زلمی هیگواد مل، د پشگنو خگانکگیگ د ماسترۍ دوریگ د خگیگونیگ میتودولوژی مضمون، لکچر نوتگ، (۱) مخ، ۱۳۸۲ل کال.

د استاد حبيبي ((د پشگتو شعرونو د سبکونو تاريخچه))
يو ازيگ همدا موضوع څگيگوي او يا لا تر لاه هغه
موضوعگانگيگ چيگ له ديگ سبکونو سره تو ليگ دي، دي
هيگ څگکله له موضوع نه خارجيگاي او نه يوه موضوع په بل
متن ورکگوي او نه حاشيگ يا لمنليکونه ورکوي.

۲- په څگيگونه کيگ به يو ابتکار او نویتوب
موجود وي.

دويم معيار خو سل په سلو کيگ څگکه پر ديگ ليکنه د
تطبيق وؤ دي چيگ تر ديگ دمخه هيگچا هم په تيگره بيا په
دري ژبه د پشگتو شعرونو د سبکونو په باب دومره جامع ليکنه
او تحليل نه دي کوي. دا لومونه ليکنه ده چيگ په دري ژبه
نسبتاً په تفصيل سره د پشگتو شاعره پر عام تعارف او د
سبکونو په باب په خاص اول رنگا چوي او د ليکنيگ په متن
کيگ راغلي شعرونه هم له دري ژباويگ سره راوؤل کيگاي،
دلته دري ژبي نه يوازيگ د پشگتو شاعره له سبکونو، بلکيگ
د هر شاعر د شعرونو له فکري محتوا سره هم په شگه اول اشنا

کيگياي، د يو يگ ژبيگ شاعري د بليگ ژبيگ ويونکي ته ورپيگژندنه هغه هم پر هغه مهال خپله يو نوشگت دی.

۳- خگيگؤنه به د يو ذهني استعجاب پر روحيه ولاؤه وي:

د استاد هره ليکنه پر ذهني استحکام او تمرکز ولاؤه ده، نويوالي په کيگ شته، ذهني پاشلتيا او له يو يگ موضوع سره د نورو موضوعگانو کگاؤن په کيگ نه شته او خگه چيگ د لوستونکي ضرورت وي، هغه د استاد له ليکنيگ ترلاسه کولای شي، ((د پشگتو شعرونو د سبکونو تاريخچه)) هم له ديگ اول ليکنو خگخه يوه ده.

۴- خگیگؤنه به له یوه ازاد فکر سره شروع کیگای:

د استاد حبیبی دالیکنه د استاد حبیبی د خپل ازاد فکر زیگانده ده، داسیگ نه ده چیگ چا پریگ دیو فکری قید او فشار په نتیجه کیگ لیکلیگ وی، هغه ذوق او علاقه چیگ استاد له ملي ژبیگ او ادب سره درلودله، دده فکریگ دیگ لیکنیگ هخگولی دی.

۵- خگیگؤنه به پر دغسیگ یو ذهنیت متکی وی چیگ کگویا په طبیعت کیگ هر خگه دیوه نظم او قانون تابع دی:

د استاد لیکنه هم دیوه نظم او سیستم تابع ده، له تاریخی تسلسل خگخه نیولیگ بیا د شعرونو د تشابه له مخیگ یو نظم تعقیبوی، د بیتگ نیکه له مناجاتو نیولگیگ او بیا تر وروستی هغه شاعر پوریگ چیگ دا وخت ییگ ده ته معلومات شونی وو، تگول په ترتیب او نظم سره راغلی دی.

۲- د خگیگؤنیگ مقصد به د قوانینو او عمومي پرنسیپونو رابرسیگره کول وي:

استاد حبیبی په خپله دیگ لیکنه کیگ هم د تحقیق قوانینو او پرنسیپونو رعایت کوی او هم ییگ د تحقیق لپاره پرنسیپونه په کگوته کوی، د ساری په اول چیگ کله د یوه سبک یادونه کوي، لوموی دهغه سبک مشخصات بیانوي او هر هغه شاعر او د هغه کلام چیگ همغه حگانکگؤنیگ ولري، په هغه سبک کیگ شاملوي.

۷- په خگیگؤنیگ کیگ به علت او معلول خگیگؤل کیگای:

د استاد حبیبی په دیگ لیکنه کیگ چیگ سبکونو ته حگانکگؤیگ شویگ، د هر سبک د رامنحگته کیگدو علتونه په کگوته شوي، دعوامو شاعري، په ملي او ازانو کیگ شاعري او همدارنگه له نورو ژبو راغلي شعري

فورمونه يا عروضي شاعري او د هغو علتونه تگول واضح شوي دي.

۸- په خگيگونه کيگ به له اندازه کولو خگخه کار اخيستل کيگاي:

په تگولنيزو او ادبي خگيگونو کيگ ارزونه د فزيکي مقياس په معيار نه وي، بلکيگ د اثر کمي او کيفي اوځ ته په کيگ کتنه کيگاي، استاد حبيبي د پشگتو ادبياتو د هر سبک په باب يو عمومي جاج وؤانديگ کؤی او له کمي او کيفی پلوه ييگ د يو سبک پلويان شميرگري او د اثارو پر خگومره والي ييگ بحث کؤی دی.

۹- په خگيگونه کيگ به شعوري تکتیک خگخه کگتگه پورته کيگاي:

دا چيگ يوه ليکنه د خگه لپاره کيگاي، خگه وخت کيگاي او وليگ کيگاي؟ ديگ ته استاد حبيبي د خپليگ ديگ ليکنيگ په سريزه کيگ هم اشاره کؤيگ، دده له اهدافو

خگخه یوه موخه داده چيگ نور خلک د خپلو ادبياتو له ماهيت، ارزشگت او کيفيت خگخه خبر کوځي او په ديگ کار کيگ ايوگر بريالي شوی دی.

د يو يگ شگيگ تحقيقي ليکنيگ تر خگنکگ خگيگوونکي يا محقق يو لؤ صفتونه لري، که چيگريگ خگيگوونکي د هغو خگشگتن وي نو کيگدی شي د خگيگوونکي په تول پوره ليکنه وکوځي: اول دا چيگ خگيگوونکي بايد پر خپله موضوع پوره لاس بري او حاکميت ولري، د امانت ساتونکي او د همکاره پالونکي وي. خگيگوونکي بايد تعصب ونه لري او په خگيگوونه کيگ بايد حگان له هر اول تعلقاتو لريگ وساتي او بيگ طرفه وي، منطق او استدلال ولري، بيان بيگ صريح او خگر کگند وي، ریاکار نه وي، زغم او حوصله ولري، د علم ژبه بيگ بايد زده وي او نور...))^(۱) مو ا چيگ د يو محقق لپاره پورتنيو صفاتو ته کگورو، نو دا تگول او تر ديگ زيات په لوی استاد حبيبي کيگ ليدل کيگاي، هغه پر خپليگ تگا کليگ موضوع دومره لاس بري دی چيگ ترده دمخه چا په پشگتو ادبياتو کيگ پر داسيگ مسايلو دومره ليکنيگ نه دي کوځي، حگينيگ ادبي

(۱) - سرمحقق زلمی هيگواد مل، د پشگتو خگانکگيگ د ماستره دوریگ د متن خگيگوونکي د ميتودولوژی مضمون لکچر نوگ، ۱۳۸۲ل کال (۲) مخ.

پانکگيگ خپله د لومؤي حگل لپاره د استاد حبيبي لاس ته ورغلي او ده لومؤي حگل تشرېح کوي او خلکو ته يېگ وړاندېگ کوي دي، دده د تحقيق په نتيجه کيگ د پشگتو ادبياتو اېگر تياره کگوتگونه روشگانه شوي، د هر متن په انتقال کيگ يېگ له اېگريگ امانتداره کار اخيستی او ان د تذکرة الاوليا د ليک پر لوستلو يېگ خو يېگ اېگر وخت تيگر کوي او اېگر کواو يېگ کگاللي دي. استاد حبيبي د افغانستان او سيميگ يو لوی عالم و او د عالم يو خصلت داوي چيگ پر علمي ارزشگتونو ولاؤوي او د مسايلو په تحليل کيگ له تعصب خگخه کار نه اخلي، دديگ ليکنيگ ژبه خورا فصيحه او بليغه ده، هيگخگ اول ابهام او پوشگتنو ته يېگ حگای نه دي پريگ ايشگي، لناه دا چيگ د يوه محقق لپاره چيگ خگه حگانکگوتياويگ په کار دي هغه تگوليگ د استاد په وجود کيگ خوندي ويگ او که ده خپل حگانکگوي استعداد او نبوغ ورسره يو حگای کواو، نو خبره ترديگ نوره هم او چتيگاي.

د شکل له پلوه د استاد حبیبی د دیگ لیکنیگ خگرنکگوالی:

په عام اول یوه خگیگونه د شکل له مخیگ په دوه اوله ترسره کیگای: ((کتابی یا کتابتونی تحقیق او بل بیگ ساحه یی تحقیق دی)) د استاد حبیبی ((د پشگتو شعرونو د سبکونو تاریخچه)) د شکل له مخیگ دا دواوه حالتونه رانغاؤی. استاد حبیبی هم له بیگلایگلو کتابونو، اخگونو خگخه کگتگه پورته کویگ او هم بیگ له خپلو هغو اثارو خگخه کگتگه اخیستیگ، چیگ ده ورپسیگ بیگلایگیگ سیمیگ پلتگلی او ترلاسه کوی، لکه، تذکرة الاولیا چیگ یوازیگ خگلور پانگیگ یا اته مخه بیگ د استاد حبیبی لاس ته ورغلی او ترده دمخه دچالاس ته نه وه ورغلیگ او نه بیگ تریگ معلومات درلودل. دلومؤی حگل لپاره استاد حبیبی د تذکرة الاولیا په باب خگیگونه او شننه وؤاندیگ کوه او په همدیگ لیکنه کیگ هم د تذکرة الاولیا پانگیگ معرفی شویگ، شعرونه بیگ په دري ژبه واؤول شول، تحلیل او ارزونه بیگ وشوه، مخکیگ تردیگ چیگ تذکرة الاولیا دپشگتانه شعرا په لومؤی تگوک کیگ پر ۱۳۲۰ کال چاپ شی، دلته بیگ پر ۱۳۱۹ل کال په کابل کالنه چاپ کوه او دا تحقیقی لیکنه بیگ د شعرونو د سبکونو د

پيگژندنه په اوه وکوه، د يادونیک ووه، چېگ تذکره
الوليا د ساحه يي تحقيق په لوه کيگ دهلمند د ناويگ د ادم
خان په کلي کيگ د زوه کتابونو د پلتگلو پرمهال د لوی استاد
پوهاند علامه عبدالحی حبيبي کگوتو ته ورغليگ ده.
دا چېگ استاد په خپله ديگ ليکنه کيگ له نورو کگنگو
اثارو لکه ((تمدن های اوليه، د کگوستا ولوبون اثر، تاريخ
تمدن هند، طبقات ناصري، ائين اکبري، حیات افغاني،
حدو العالم من المشرق الى المغرب، تاريخ مرصع، د
پشگتونخوا دشعر هارو بهار، کليد افغاني)) او نورو ايگرو
چاپي اثارو خگخه کگتگه پورته کويگ ده، نو دا برخه ييگ د
کتابي تحقيق برخه جووه وي، له تذکره الابرار ولاشرار، مخزن
الاسلام او د حکينو نورو اثارو له قلمي نسخو خگخه ييگ هم
کگتگه اخيستيگ ده. نو په ديگ اول ويلای شو چېگ استاد
د خگيگونيگ له دواوه اولونو کتابي (کتابتوني) او ساحه يي
خگخه په ديگ ليکنه کيگ کار اخيستی دی.
استاد حبيبي د خگيگونو دميتودونو په برخه کيگ په خپله
ديگ ليکنه کيگ له تاريخي او تشرحي ميتود خگخه کار
اخيستی دی، يانيگ هم ييگ موضوع له تاريخي پلوه
خگيگوليگ او تاريخي قدامت ييگ په پام کيگ نيولی او هم

بيگ شاعري د شکل او محتوا له مخيگ تشریح او البندي
کويگ ده، د يو سبک توپير بيگ له بل سره تشریح کوي دی.
خگرنگه چيگ دا ليکنه له او سمهال (۱۳۸۲) خگخه (۲۷)
کاله دمخه تر سره شويگ او پر همغه مهال چاپ شويگ، نو دا
وخت چيگ له استاد حبيبي سره کوم اثار موجود وو، د همغو
په رنگا کيگ بيگ د پشگتو ادبياتو تاريخي دوريگ
ويگشليگ، خو کله چيگ تر ديگ ليکنيگ نايگ دوه کاله
وروسته د (محمد هوتک پتگه خزانه) د استاد حبيبي لاسته
ورغله او په پتگه خزانه کيگ د امير کروؤ د شعر په شتوالي
سره د پشگتو دلسته راغليگ ليکليگ شاعره نيگتگه
(۱۳۹) هق کال ورسيگده، نو بيا په ديگ ليکنه کيگ راغلي
ويگش، خپله خپل رنگ بايلي. د پشگتو ادبياتو د تاريخي
دورو په باب نورو پوهانو هم خپل نظرونه خگر کگند کوي او
ددوي په نظرونو کيگ ايگر توپيرونه او تضادونه شته او د
معاصرو ادبپوهانو له نظره کره کتنه غواوي، له نيگکه مرغه
زمواد ادبياتو د معاصر دوران يو لوي ادبپوه مرحوم کانديد
اکاميسن محمد صديق روهي د پشگتو ادبياتو د تاريخي
دورو د تگاکنيگ په اوه د تگولو پشگتو ادبپوهانو نظرونه
سره راتگول کوي او هريو بيگ بيگل بيگل تحليل کوي،
شنلي او ارزولي دي، مشترک تگکي او د ادبپوهنيگ له

معیارونو سره سم بیگ منطقي نظرونه سره یو حگای کؤي او په پای کیگ بیگ یوه نسبتاً معقوله لار ایستلیگ، استاد روهي د پشگتو ادبیاتو د تاریخي دورو ویگش په خپل اثر ((د پشگتو ادبیاتو تاریخ معاصره دوره)) کیگ راوؤی او په مجموعي اول بیگ پشگتو ادبیات پر دریو لویو دورو (لرغونیک، منحگنه او معاصره) ویگشلي چیگ منحگنه او معاصره بیگ بیا په خپل وار پر خگو نورو پؤاوونو ویگشلي دي، نو زما په نظر د ادبیاتو د دورو د ویگش په اؤه دا وروستی ویگش تر تگولو غوره او منطقي شگکاری.

د مکتبونو او سبکونو په اؤه سره له دیگ چیگ استاد حبیبی یو شگه ویگش کؤی او دا ویگش پر داسیگ مهال شوی چیگ د مکتب او سبک د توپیر او تعبیر په اؤه په پشگتو ادبیاتو کیگ هیگخگ لیکنه نه وه شویگ او استاد په دیگ برخه کیگ لومؤني پاخه کگامونه پورته کؤل، خود سبک پیگژندنیگ او مکتب پیگژندنیگ د اوسنیو معیارونو له مخیگ کیگدی شي د استاد حبیبی په ویگش کیگ یو خگه تغیر راشي، خو لکه خگنکگه چیگ استاد په سریزه کیگ ورته اشاره کؤیگ، چیگ دا لیکنه د یوه ضرورت له مخیگ ترسره شوه او کیگدی شي له نیمکگؤتیاو به تشه نه وي او دا نو بیا د نورو کار دی چیگ دا نیمکگؤتیاویگ پسیگ حل

کؤي. دغه راز استاد د يوه تحقيقي اثر د اصولو مطابق
د خپليگ ليکنیگ په پای کيگ نتیجه او يا د خپل بحث
خلاصه هم وؤانديگ کؤيگ چيگ د خپليگ ديگ ليکنیگ
نچوؤ ييگ راکشگلي او په ديگ کيگ ييگ يو حگل بيا
تگولو سبکونو ته په لنأيز سره اشاره کؤيگ ده.

د يادونيگ وؤده چيگ د استاد حبيبي د ليکنه د تاريخ په
بيگلابيگلو پؤاوونو کيگ د پشگتو شعرونو پر
خگرننگوالي، په تيگره بيا پر سبکونو رنگا اچوي، خو ليکنه
په دري ژبه ده او تگول هغه شعرونه چيگ په متن کيگ په
پشگتو ژبه راغلي، په دري ژبه دهغو منشوره ترجمه او مانا هم
شويگ ده، په ديگ اول که يو دري ژبي پر پشگتو شعر د بحث
خگرننگوالي مطالعه کوي، نو د پشگتو شعر محتوا ته هم په
شگه اول وړ داخليگدي شي.

په پای کيگ زه د يوه لوستونکي په توگه وایم چيگ د
استاد حبيبي پر ديگ ليکنیگ که خگه هم د يويگ پيگؤه له
نآديگ خگخه دري برخيگ تيگريگ، خو بيا ييگ هم خپل
ارزشگت او ماهيت په کلکه ساتلي دي، بايد په پشگتو ژبه هم
وژباؤل شي او موآ خپل حگوان نسل او د ادبياتو لارويانو ته
خگرکگنده کؤو چيگ زموآ نابغه محقق چيگ او وه شپيگته

کاله دمخه خگه لیکلي، هغه اوس هم د اوسني معاصر تحقيق
له اصولو سره تر ايوگره حده برابر او په تول پوره او کره دي.

د تذكرة الاوليا خانگرتيا او لرغونتيا

((تذكرة الاوليا)) د پښتو ادب لومړنۍ لاسته راغلې ادبي تذکره ده چې د بارک خان ماکو ساېزي زوی (سليمان ماکو) ليکلې ده. د تذكرة الاوليا د ليکلو تکل په خپله د سليمان ماکو په وينا له (۲۱۲هـ ق) کال څخه شوی دی، دا چې تذكرة الاوليا د کوم کال پر کومه نېټه بشپړه شوې؟ ددې يادونه په تذكرة الاوليا کې نه ده راغلې، خو د پښتو ادبياتو څېړونکي د تذكرة الاوليا د ليکلو نېټه همدا (۲۱۲هـ ق) کال شاخوا مهال گڼي. تذكرة الاوليا ته ځکه د پښتو ادبياتو لرغونې او لومړنۍ ادبي تذکره وايو چې تر دې دمخه د پښتو ادبياتو د ليکوالو کومه بله تذکره په لاس کې نه شته. يوازي د هاشم سرواڼي (د سالو وړمه) د يوې ادبي تذکرې يادونه شوې چې دهغې متن لا تر اوسه تر لاسه شوی نه دی. نو په دې وجه تذكرة الاوليا په پښتو کې تر ټولو لرغونې لاسته راغلې تذکره گڼل کېږي. دا تذکره چې ټولې

څلور پانې دي ټول (اته مخه) او ډک (اووه مخه) کېږي، د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پرمهال د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحي حبيبي گوتو ته ورغلې، لومړۍ يې د پښتانه شعرا په لومړي ټوک کې پر ۱۳۲۰ل کال چاپ کړې او بيا پر ۱۳۲۱ل کال د استاد حبيبي له تعليقاتو، شرحې او سريزې او اصل متن سره يوځای د سرمحقق زلمي هېوادم په زيار چاپ شوي او دغه راز پر ۱۳۷۹ل کال يو ځل بيا د علامه حبيبي د څېړنو د مرکز له خوا دهغې له انگليسي متن سره يوځای چاپ شوي ده. سره له دې چې د تذکرة الاوليا يوازې (اووه ډک مخونه) ترلاسه شوي خو دا اووه مخونه هم له کلتوري، تاريخي، ادبي، عرفاني او ژبني پلوه د زيات ارزښت وړ دي. تذکرة الاوليا مور په لومړي گام کې پر دوو برخو وېشلاى شو:

الف- د سليمان ماکو خپله ليکنه چې په نثري او د شاعرانو ژوند ليک په کې راغلی دی.

ب- په تذکره کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

الف- د سليمان ماکو نثر: په عمومي ډول د سليمان ماکو نثر خوږ، روان، ساده او له ځانگړي اهنگه ډک دی. په

خاصو ڄايونو کي بي سجع کارولي چي نثر ته بي زياته بنسڪلا
ورينبلي ده.

دلته به د سليمان ماڪو د نثر جو جملي راوڙو او بيا به
وروسته دده د نثر پر څرنگوالي بحث وڪرو.

((... زه غريب خاوري سليمان زوي د بارڪ خان ماڪو ساڙي
چي په وياله د ارغستان هو سپڙم او په دي مزڪو پايڙم، په سن
دولس شپڙ سو دهجري تللي وم او د پښتنخا په راغو او كليو
گرځيدم او مراقد د اوليا او اصلينو مي پتل او په هر لوري
مي ڪاملان موندل، او ددوي په خدمت کي خاڪي اي وم او هر
ڪله په سلام ورته ولاڙ...))

((... نقل هسي ڪاندي يارانو چي په روزگار د شيخ بيتني کي
ده ورور چي سڙن نوميد، او پرشيخ هم خورا گران و، سڙن
نه درلود زامن او هر ڪله به ويل خيل ورور ته...))

((... نقل ڪاوه سي چي په روزگار د غازي شهاب الدين چي پر
ڪفر يرغل و، شيخ ملڪيار چي غرشين ستانه و هم ملگري و
د شهاب الدين چي په دي لي کي هغه ستر و اڪمن ٽاٽوبي ور
وڻانده، او هم هوري مڙ سو...))

((... نقل کا وہ سی چہ بختیار می ستر ستانہ و ، لہ دہ نہ
خرگند سوی دی ، ہغہ کرامات چہ مو و کتل او وویل...))
پورتنیو خو جملو او د سلیمان ماکو نثر تہ چہ مور پہ
عمومی ډول نظر کوو ، نو لہ ژبني پلوه د ماکو نثر د دريو ژبو لہ
لغتو نو څخہ جوړ دی. الف- پښتو ، ب- عربي ، ج- فارسي.
دگرامري جوړښت لہ مخې ہم د پښتو لہ اوسنی- محاورې سره
توپير لري- ه- ځيني پخوانی- متروکې کلمې هم لري چې دلته
پرې رڼا اچوو:

الف- د سلیمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي
ډول د سلیمان ماکو نثر ارزول کېږي ، نو دا تقريباً په نږه پښتو
نثرونو کې حسابېدلای شي ، ځکه د پرديو ژبو تاثيرات پرې ډېر
کم دي او ان که اوس هم څوک يو پښتو نثر ليکي ، نو دنورو ژبو
دومره کلمې به ضرور په کې کاروي ، لکه خپله چې زه دا ليکنه
کوم په عادي ډول رانه دنورو ژبو کلمې کارول کېږي ، نو د
سلیمان ماکو لہ نثر څخه داسې ښکاري چې هغه وخت د پرديو
ژبو (عربي او فارسي) تاثيرات پر پښتني ادبي چاپېريال وو ،
خو دومره زيات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي. دلته به دده د نثر
سوچه پښتو لغتونو ته اشاره وکړم: لوی ، استازی ، روښان ،

وياله، هوسپرېم، خاورې، راغه، کلی، پلتیل، لوری، موندل،
خبنتن، پاڅېدل، وینا، لولي، شپه، ستانه، کول، سندري،
یرغل، غرشین، ملگری، ستر، واکمن، بری، مروړل، پارکی،
خرگند، میشت او داسې نور...

د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي اکثره پښتو لغتونه
اوس هم په خپله هماغه پخوانۍ مانا او مفهوم او هماغه شکل
کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوځوالي څخه داسې
بنکاري چې پښتو نثر به تر دې پخوا بڼه اوږد مزل کړی وي،
چې د سلیمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلې دي.

ب- د سلیمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه: د
سلیمان ماکو په نثر کې یو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا
اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقیده یې مفاهیم
لېږدوي، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم د مذهبي اصطلاحاتو په
بڼه موجود دي او ترجمه یا انډولونه یې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې
اغېزې وښودلې، دا اغېزې لومړی پر فارسي ژبه او وروسته پر
پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په انډول یې پر فارسي

ژبه اوس هم تاثيرات زيات دي. دلته به خو عربي لغتونو ته اشاره وکړو:

قدوة الواصلين، مراقد، حمد، برکت، نصيب، صلى الله عليه وسلم، غريب، هجري، اوليا، آل، اما بعد، نقل، عبادت، مبارک، واقع، قبول، کفر، شيخ او ځينې نور...

ج-د سليمان ماکو په نثر کې فارسي لغتونه: د سليمان ماکو په نثر کې د عربي لغتونو په انډول فارسي لغتونه ډېر کم دي. خو د استاد علامه عبدالحی حبيبي په نظر د سليمان ماکو پر نثر د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېزې شته، د سليمان ماکو تر عصر نږدې دوه سوه کاله دمخه د غزنويانو په عصر کې فارسي نثر ډېر پرمختګ کړی و، ډېر روان ساده او عام فهمه و، لنډې لنډې جملې يې لرلې او له ابهام او تکلف څخه خالي و. د سليمان ماکو نثر هم ساده، سليس او روان دی، جملې يې هم لنډې لنډې دي، ابهام، تصنع او تکلف نه لري. د فارسي نثر د هغه وخت د خوږ لنيو د څه ناڅه اغېزمنی ترڅنګ يو شمېر فارسي لغتونه هم د سليمان په نثر کې ليدل کېږي، لکه: سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست او ځينې نور...

د - د سليمان ماکو دنشر گرامري جوړښت: سره له دې چې د ماکو نثر کې زیاتره سوچه پښتو لغات کارېدلي او لیکنی متن یې هم سړي ته ډېر خوند ورکوي، خو دې سره سره یې لیکنی بڼه له عامې محاورې او همدارنگه د پښتو ژبې له اوسني گرامري جوړښت سره اړخ نه لگوي. د نثر دا حالت کېدی شي د دوو عواملو له وجې رامنځته شوی وي: کېدی شي دهغه وخت د پښتو محاورې ژبه همدا شان يادې ته ورته وه، يا هم نثر په دې بڼه ليکل کېده او يا هم د عربي ژبې تاثير پر فارسي او د فارسي هغې پر پښتو پرېوتی وي. د ماکو د نثر په ځینو جملو کې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف الیه سره وړاندې وروسته شوي دي. دا کار د پښتو له اوسني گرامر جوړښت سره توپیر لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا بڼه درلوده. خو بیا هم د سليمان ماکو نثر، د پيرروښان او دهغه د پلویانو او همدارنگه د اخوند دروېزه او دهغه د پلویانو تر نثر ډېر زیات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته. دلته به د ماکو دنشر څو ترکیبونه راوړو او بیا به د پښتو ژبې د اوسني گرامر جوړښت اصله بڼه هم ورسره ولیکو:

د سلیمان ماکو نثر او سنی گرامری جوړښت

وايم حمد و سپاس د لوی خاوند	د لوی خاوند حمد و سپاس وایم
چې دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو	چې د کونینو بادار او د ثقلینو رحمت دی
په ویاله د ارغستان هوسپرم	د ارغستان په ویاله هوسپرم
مراقده اولیا او اصلینو مې پتلل	د اولیا او اصلینو مراقده مې پتلل
او تناکې وچاودلې د پښو	او د پښو تناکې مې وچاودلې
سرپښ نه درلود زامن	سرپښ زامن نه درلود
او هرکله به ویل خپل ورور ته	او هرکله به یې خپل ورور ته ویل

او داسې نور ترکیبونه او نورې جملې. دلته موږ د سلیمان ماکو په نثر کې گورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بیا فعل، اول مبتدا وي او بیا خبر، خود سلیمان په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ - د سلیمان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه: د

سلیمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځینې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې یا اوس نه کارېږي او یا هم په لېشان لفظي تغیر او تحول سره کارېږي، یانې متروکې کلمې په کې شته او

متحولي کلمې هم په کې شته. دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو:

په تذکرة الاوليا کې	اوسنۍ بڼه
کاربدلې بڼه	
پښتنخوا	پښتونخوا
مرستون	مرسته غوښتونکي
(په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)	
لولولې	ويلې
جوبله	(جنگ) پخوانۍ بڼه يې متروکه ده.
پپناه	پوه پنا
دښنه	دښمن
کتارو	تورې (پخوانۍ بڼه يې اوس متروکه ده)
ډبرزښت	ډبرزيات
گڼون	شمېر
کول	کورنۍ
بميا (بوميا)	لارښود (بميا کلمه هم اوس متروکه ده)
وگروهېد	متعقد شو (دا بڼه هم اوس متروکه ده)

او ځينې نورې کلمې چې اوس يا متروکې دي او يا يې هم بڼه کې بدلون راغلی دی. په تذکرة الاوليا کې ددغسې مړو او پخوانيو کلمو شتوالی ددې تذکرې لرغونتيا او ځانگړتيا په گوته کوي.

ب- په تذکرة الاوليا کې د نظم برخه: په تذکرة الاوليا کې د نثر په انډول د نظم برخه نوره هم نږه او سوچه پښتو ده. ددې يوه وجه دا ده چې پښتانه شاعران له خپل ولس سره گډ او سپدل او ولس هغه وخت معمولاً د غرو په لمنو کې او سپده. دغرو لمنې په طبيعي ډول د پرديو ژبو له اغېزو څخه لرې او خوندي وې. عربي او فارسي ژبو اکثره د دربارونو له لارې خپل تاثيرات بښدل، نو هغه شاعران چې له درباره لرې وو، له دې تاثيراتو خوندي وو. دا چې خپله د سليمان ماکو په نثر کې د عربي او فارسي ژبې تاثيرات شته، ددې وجه داده چې کېدی شي، سليمان ماکو د عربي او فارسي ژبو کتابونه لوستي وي او دا تاثير يې ترې راخپل کړی وي. په تذکرة الاوليا کې ټول (څلور) ټوټې شعرونه راغلي دي چې لومړی يې د بېټ نيکه مناجات دي، دويم يې د شيخ ملکيار غرشين يو پارکي دی، درېيم يې د شيخ اسماعيل يو پارکي او څلورم يې د قطب الدين بختيار يو نظم دی.

د بېټ نيکه په شعر کې يوازې د (خدايه) کلمه راغلې چې هغه هم له فارسي سره مشترکه گڼل کېږي، نور په ټول شعر کې د بلې ژبې

کلمه نه شته. د ملکيار غرشين په شعر کې د (اسلام) او (غازيانو)

کلمې راغلي چې رينسه يې عربي ده، نور ټول شعر کې د بلې ژبې کلمه نه شته.

د شيخ اسماعيل په شعر کې يوازې د (ابليس) او (لعين) کلمې، چې عربي دي نور د بلې ژبې لغتونه په کې نه شته او د قطب الدين بختيار په شعر کې بيا گرد سره د بلې ژبې کلمه نه شته، ټول سوچه پښتو لغتونه دي. له دې پورتنيو څرگندونو دا ښکاره کېږي چې په تذکرة الاوليا کې راغلي شعرونه (د قطب الدين بختيار له شعر پرته) چې له ماکو سره هم مهاله گڼل کېږي، نور شعرونه د ماکو تر مهاله پخوا ويل شوي دي. ځکه نو دې ټولو شعرونو کې د پرديو ژبو تاثيرات له کومې يوې دوو کلمو پرته نه ترسترگو کېږي، زموږ له پورتنيو خبرو څخه دا نتيجه راځي چې په تذکرة الاوليا کې راغلي شعرونه د ماکو تر نثر پخواني او زيات سوچه دي او اکثره په ملي اوزانو کې دي، په خپله د سليمان نثر هم تر يوه حده سوچه، روان او شفاف گڼل کېږي او د پښتو ډېر زاړه لغات په کې کار بدلې دي.

د شیخ میانور او خوشال ترمنځ دیني مناظره

لوی خان خوشال خان خټک ته لوی خدای (ج) یو فوق العاده او خارق العاده استعداد ورپه برخه کړی و. خوشال د همدغه خدای (ج) لورولي استعداد په برکت دومره لوی، خواړخیز او څو بعدیز شو چې د تېرو دریو سوو کلونو په بهیر کې یې پر شخصیت اند او فکر په سوونو څه چې په زرگونو لیکنې شوي خو بیا لاهم د خوشال حق نه دی ادا شوی او لاهم خوشال خلکو ته نوی دی او لا څېړنې او پلټنې ته اړتیا لري. زموږ په دودیزه ټولنه څوک فکر کولای شي چې یو صوفي، عابد او روحاني شخصیت دې لا د بزم او رزم جذبه او ولوله هم ولري او یا دې هم د جام او قام شاعر د خدای (ج) د مینې په خم کې دومره ډوب وي چې هر ظاهرین او ساده لید یې پر لیدلو بریالی کېدلای نه شي. د خوشال پر ټولنیز، سیاسي، ملي او فرهنګي شخصیت او دریځ ډېرې لیکنې شوي، خو د خوشال د دینداری، ایمانداری، دینپالنې (اسلامپالنې) او دینپوهنې برخه او اړخ لازياتو، دقیقو او نویو څېړنو ته اړتیا لري. که موږ

په دینپوهنه کې د خوشال د فکر او خیال ژورو ته متوجه شو او هغه په ژور ډول تحلیل کړو، نو یو لوی (فقهی) خوشال به مو په نظر راشي.

د خوشال دستارنامه، دهغه گڼ منظوم اثار لکه فضل نامه، غزلونه، قصیدې او رباعیات ټول ددې بنسکارندوی دي چې خوشال د یو لوی فقهی عالم په توگه په اسلامپوهنه کې د یوې ژورې مطالعې خاوند و. څوک چې په دین (اسلام) کې پوره پوره مطالعه او ژورتیا ونه لري د فضل نامې غوندې یو مهم دیني اثر نه شي لیکلای او هغه هم بیا په نظم چې تر نثريې لیکنه او مفهوم اخیستنې او رسونه طبعاً ډېره زیاته مشکله ده. مور دلتې د خوشال بابا د دیني معلوماتو او ژورتیا پر ټولو خواوو نه غږېږو او نه دا لیکنه ددې وس لري. یوازې د خوشال پر یوې مثنوي غږېږو چې دا مثنوي د یوې دیني مناظرې یو بشپړ تصویر را کوي. اصلي کیسه داسې ده چې کله پیرروښان دمغلو پر ضد خپل روحاني تحریک پیل کړی و، نو کله چې دې تحریک زور واخیست، مغل واکمن و اړخطا شول، څرنگه چې روښاني تحریک روحاني او اسلامي بڼه لرله نو مغلو فکر وکړ چې ددې تحریک دمخنیوي لپاره باید روحاني شخصیتونه او عالمان پیدا کړي او مقابلي ته یې وگوماري. نو لومړی یې سید علي ترمزي له بخارا څخه پښتونخوا ته راوست، د سید علي

ترمزي د پيروانو او شاگردانو په ډله کې يو هم اخوند دروېزه ننگرهارى و چې د روښان پير مقابلې ته يې ځان تيار کړ. پير روښان دخپل تحريک لپاره د (خير البيان) په نامه يو کتاب وليکه چې له ديني نصيحتونو ډک دى. خو اخوند دروېزه دا کتاب ((شرالبيان) وباله او د (مخزن الاسلام) په نامه يې د خيرالبيان پر ضد يو کتاب وليکه، دارنگه اخوند دروېزه د پير روښان دنورو کتابونو پر ضد هم نور کتابونه وليکل. د اخوند دروېزه ((مخزن)) د سوات په پښتنو کې ډېر مشهور شو، خوشال خان او افضل خان خټک ددې شهرت وجه دا گڼي چې دا وخت پښتنو کې علم کم و، نو يو سړى په کې په ډېر کم علم او پوهې هم ملايى، پيرى او مرشدى ته رسېدلای شو. په همدې وخت کې اخوند دروېزه په سوات کې راپيدا شو او ډېر ژر يې شهرت ترلاسه کړ، خوشال په خپله يوه مثنوي کې وايي:

دروېزه له يوه لوري راپيدا شه
چې يې حال ددې عالم مشاهده کړ
د روښان خيرالبيان يې وليدلې
ده چې خوشې ميدان بيا موند سخن گوى شه
هغه وخت په پښتنو کې علم نه و
په مذهب سني مذهب و خارجي شه
ملنگانو به يزید ته کړې بښکنځلې
ملنگان يې واره وايستل له سواته
په دا فن يې د درست سوات عالم مطيع کړ
هېڅ يې نه کاته دې بدو و فساد ته
دروېزه د دروېزې او گره خوړلې

په لږ علم په دا ملک کې لوى ملا شه
خپل کتاب يې په کاغذ مسوده کړ
هغه هم مجهول بيان و ناپسندلى
په ويل کې چې بې زړه و هسې توى شه
دروېزه تر مجهد ورته لانه و
د يزید په ستايش کې مارچي شه
دروېزه به د يزید ډوزې بللې
دوم يې وواهه له کشفه و کراماته
و عالم ته يې خپل کتاب بديع کړ
نقش يې کېناوه په مکر خپل اولاد ته
په دا مکر يې حلوا سره لړلې...

دروېزه په پښتنو کې دومره مطرح شو چې چا دهغه نوم او دهغه د کتاب نوم په اصطلاح ((بې اودسه)) نه شو اخیستلای، پلویانو یې ویل چې الهام دی چې پرده را اورېدلی دی. نو ځکه یې احترام پر خلکو واجب دی.

خوشال لومړنی شخص و چې دا حاکمه فضا یې ماته کړه، اخوند دروېزه یې کم علمه او کتاب یې ورته له گڼو، علمي، انشايي، املايي او نورو غلطیو ډک وباله. د خوشال دې سیاسي او مذهبي جرئت په پښتنو او په تېره بیا په سوات کې یوه سخته هنگامه جوړه کړه، ډېر کسان د اخوند دروېزه ملاتړ ته راووتل، په تېره بیا د اخوند دروېزه مریدان او پیروان چې په دې ټولو کې شیخ میانور زیات مطرح و، دی د دروېزه له خاصو مریدانو او ارادتمندانو څخه و، ده دوه نور شاگردان هم درلودل، دوی ټولو پر خوشال د تکفیر تور پورې کړ.

شیخ میانور له محلي دربار سره هم ښه راشه درشه درلودله او دهغوی له خوا هم ورته دا پلان ورکړل شوی چې خوشال په عامه ذهنیت کې تکفیر کړي. دمغلو له دې کار څخه هیله دا وه چې کله خوشال په عامه ذهنیت کې کمزوری شي، نو د پښتنو د راټولولو او انسجام چانس به یې کمزوری او کم شي. نو ددې کار لپاره یې شیخ میانور گومارلی و.

خپله لوی خان خوشال بابا ملا میانور په یوه مثنوي کې داسې معرفي کوي:

چې ملا میا نور په حکم درومي	هم هغه د سوات په ملک کې سیري مومي
میا نور که د خنزیر غوښې رواکا	ملایان به باندي ژر جوړه فتوی کا
د میانور مفتیان د سوات په ملک کې دوه دي	الله داد او دوست محمد دواړه یاوه دي
لږ بې علم لږ بې لوسته ډېر تقریر کا	چې میا نور یې لمسوي هغه تزویر کا
اوس به وایم د میانور له حقیقته	چې تر نورو نه دی لادی بد خصلته

همدې میانور پر خوشال د (کفر) او (رفض) تورونه پورې کړل، خو خوشال بابا پر اخوند دروېزه او دهغه پر مخزن چې کوم انتقادونه کړي وو، له هغو څخه هېڅکله په شان نه شو. بلاخره خبره تردې حده گرمه شوه چې د سوات یو شمېر سپین رېږي خوشال بابا ته راغلل او ورته یې وویل چې ستا دخبرو په وجه په سوات کې یوه غټه ستونزه او هنگامه پیدا شوې، یا معذرت وغواړه او یا هم له شیخ میانور سره مناظرې ته حاضر شه! لوی خان خوشال خان په خپله یوه مثنوي کې چې تاریخ مرصع کې افضل خان خټک ټوله رانقل کړې، ددې مناظرې کیسه کړې. سرمحقق زلمی هېوادم ((ننگیالی د زمانې)) کې په دې باب لیکي:

((خان دلنگر خټک په کلي کې اوسېده، یوه ورځ خان دتوت د یوې ونې لاندې استراحت کاوه، چې ملک سنگر،

مياخان او مانکی خوشال خان ته راغلل، دی يې پاخوه او ورته يې وويلې ټول سوات کې دې هنگامه جوړه کړې ده، ته لاخوب کوې هېڅ تشویش در سره نشته، بيا يې خوشال خان ته وويل چې موږ د قوم د مشرانو په توگه دا وظيفه لرو، چې د فساد مخنيوی وکړو، نو ته ياد اخوند در وپزه کتاب ومنه او ياد شيخ ميانور د اعتراضونو ځواب ووايه. خان د اخوند د کتاب له منلو انکار وکړ او بلاخره د ميانور او خوشال خان ترمنځ مناظره وشوه او شيخ ميانور ډېره بده ماته وموندله بيا خلکو د دواړو ترمنځ صفایي وکړه. خوشال خان له شيخ ميانور دا غوښتنه هم وکړه چې له مغلي حکومت سره به سازو بازنه کوي، په څرگنده خو شيخ ميانور له مغلو سره د خط کتابت نه کولو وعده وکړه خو نيت يې ښه نه و او په پټه يې خپل کار کاوه.))

دا بيان او د مناظرې نور اړخونه خوشال په خپله يوه غرا مثنوي کې په ډېر ښه ډول بيان کړي دي. دا مثنوي ټول (۱۲۹) بيتونه لري او تاريخ مرصع ټوله په خپلو پاڼو کې خوندي کړې ده. دلته به ددې مثنوي ځينې بيتونه د مناظرې د ځينو اړخونو د روښانتيا لپاره راوړو:

د سوات خلک یې له کل عمله مور کړې
په کې بد د سید وایه یزید سایه
ما په دا خبرو دی وډېر بښکنځلی
چې ته سکه رافضی یې چې دا وایې
دا مذکور په واره سوات کې مشهور شه
خس خشاک یې سره ولوستل تنور ته
نه وه څوک چې یې اوبه کړې باندې تلې
گډ یې واره په دا ویر په دا آشول کړل
درست مخزن پرې نازل شوی په الهام دی
د کافر قتل په شرح معتبر دی
په دنیا کې تر ساعته به څوک پایې
په خپل سحر او افسون یې کچ وگول کړل

یو کتاب دی دروېزه سره جوړ کړی
نامعقول مجهول بیان په کې بې ځایه
غه جاهل ملا چې د کتاب وه کښلی
مخامخ یې دا خبرې کړې نمایې
رد بدل ددې خبرې ډېر مذکور شه
هغه نیم ملا روان شو و میانور ته
سرې لمبې دمیا په کور شوې بلې
ملایان شیخان یې واره سره ټول کړل
میا نور وې چې اخون زموږ امام دی
په مخزن باندې چې بد وایې کافر دی
هر سړی چې په مخزن باندې څه وایې
ملکان شیخان یې واره سره ټول کړل

خوشال خان په دې مثنوي کې وایې چې ددې ملکانو او
شیخانو له ډلې څخه یو میا خان، بل مانکی او بل سنگر مایسې
راغلل او زه یې په سنگر خټک کې له خوبه پاڅولم او راته یې
ووېل چې راخته مور سره لاړ شه او د میانور ځواب ورکړه، دې
سپین ږيرو ووېل چې د سوات د ټولو ملایانو همدا پرېکړه ده.
خوشال بابا ورته په ځواب کې وایې چې ما د محمد (ص) دین
منلی دی، له قرآن پرته بل کتاب نه منم، دروېزه نه کوم امام دی
او نه هم مجتهد دی. خپله دروېزه هم یو خام شخص دی، تاسو
هم خام یاستئ او د مخزن کتاب هم خام او نیمگړی دی. خو لنډه

دا چي خوشال ددي مشرانو په زيات ټينگار له ځايه پاڅيد او
روان شو. بابا وايي:

ملا مې وترله زه هم ورروان شوم
يک تنها مواجهه په ډېر خصان شوم
مخامخ و بله کپناستو په قهر
په خبرو مو بنکاره کړو سره زهر
ملکان شيخان عالمان واره سره شول
دخپل لوري شک يې واخيست مسخره شول
چې به ما ورته ويل کول دمشکو
ابلعانو به ويل کول له پشکو
نه يې علم، نه يې عقل نه يې پوهه
فضليت ورځني لري په ډېر گروهه

خوشال بابا وايي، کله چې ما او ميا مناظره پيل کړه، نو کوم
منصف هئيت ولاړ نه و چې وروسته قضاوت وکړي او نتيجه
اعلان کړي، دسوات شيخانو اکثره دميا نور پلوي کوله، خو
څرنگه چې ماته دميا خط او کتابت، املا او انشا او ټوله پوهه
معلومه وه نو ځکه مې لاس پرې برو او بل زه په خپل اقرار کې
صادق يم او دهمدي صداقت په وجه مې په لوی ذات ډډه
لگوله، نو ځکه خو ميان نور په خپلو خبرو کې راگير شو.

شیخ مسیا نور په خپله په تقریر کې
ما وده وته چوټ ورکړې په تحریر کې
ما وې ته لکه گیدر په خم کې شین یې
خو بیا هم هغه گیدر یې که رنگین یې
بنا پېرک غونډې په شپه په هوا درومي
چې سبا په تاراځي هزعت مومي
په خطونو کې چې ځان و ماته ستایې
ما هم پېژنې چې څوک یم دا څه وایې
خپل صفت دې یوسفزیو و ته وایه
زه دې پېژنم چې څه یې ځان مه ستایه

پرمخزن باندې د خوشال دمانیز اعتراض یو ټکی دا و چې
اځوند دروېزه قصداً غوښتي د امام حسین(رض) د شهادت په
پېښه کې یزید ته براءت ورکړي او داسې وښيي، چې گنې یزید
نه غوښتل چې امام حسین(رض) شهید کړای شي، په همدې
وجه یې هغو اشخاصو ته چې په دې کار یې لاس پورې کړی و ان
د مرگ سزا ورکړه. خوشال بابا د اځوند دروېزه دا ډول توجیحات
او تعبیرات په کلکه ردوي او ځان د پیغمبر(ص) د سنتو ډېر
ټینګ پابند گڼي، په یوه بله مشنوي کې په همدې اړه وایي:

زه چي چون په اعتقاد کي پاک سني يم
په کندن د رافضي د بېخ کني يم
رافضي يي په داهسي اعتقاد کړم
په درست سوات يي په تکفير په رفض ياد کړم
د صديق او د فاروق په عشق کي طاق يم
د عثمان او د حيدر بنده قلماق يم
آل اولاد د پاک رسول واره منمه
امامان نبیان هم ټول واره منمه
د يزید پليد په کار باندي لعنت دی
چي د آل سره يي کړي شرارت دی
د بد ذات مکر په علم کي لا بد شي
حبشي چي په مخ خال کېږدي لا بد شي.

لکه څنگه چي دمخه مو يادونه وکړه شيخ ميانور مخکي تردې
دمغلو په لمس په سوات کي پر خوشال د (تکفير) او (رفض)
تورونه پورې کړي وو. خو خوشال دا ټول تورونه بې بنسټه
وگڼل، برعکس يي په اخوند دروېزه او ميانور (يزيد) ته په
لېوالتيا او هغه ته په برائت ورکولو گرم وگڼل. خوشال په خپله
مناظره کي دمخزن او نورو ديني مسايلو په باب له ميانور څخه

پوښتنې وکړې، میانور سم ځواب ونه شو ویلای. خوشال بابا وایي:

الغرض چې بې خبره کړه اغازه ډېر یې وویل دخپلې نیاله نمازه بیا یې وستایه نیکه په څو څو رنگه مستمع شه درست عالم ورته په درنگه خدای یې وتړله ژبه لسه افسونه دا وینا دده له ژبې شوه بیرونه مونږه کله وایو دا چې یزید بنه دی په مخزن کې دروېزه ستایلی نه دی بل زمونږ مخزن نه شعر نه بیان دی بیان شوی نظم نه دی په بل شان دی که یې گورې درست په شان دصحیفو دی چې راتلې به له اسمانه له هغو دی یو پښتو کلام موزون دی بیان شوی په معنی کې دگرگون دی بیان شوی.

هغه ځای چې درښتیا مهتاب ښکاره شي دکتانو تاروپود پاره پاره شي د روغو سحر دوړې د بیابان دي د ده دخولې نه دا خبرې وشوې ته به وایې چې په هر چا اوبه توی شوې پوهېدم چې زما ستاره وه پرې غالبه له هیبته یې دا ووتله ژبه که یې بیا کړه دافسون ښپوه اغازه سود یې نه و دی ما ژبه شوه پرې سازه ما وې بس دما مقصود مراد هم دادی مدعي په دا خبرو خود اگاه دی د یزید ستاینه گورئ په مخزن کې هم مخزن نه دی د شعر په هرفن کې زه هم دا خبره وایم خلکه خامه خودیې وویل خبره شوه تمامه چې هر څوک په دا خبره خبردار شو چې کینه وځي دروغې طلبگار شو شیخ میانور چې خجل ورغی تر کوره په داخل ویل پښېمان شورا شه گوره

چې د خوشال او میان نور ترمنځ مناظرې دوام کاوه، د شیخ میان نور منطق کمزوری کېده، په پای کې میان نور مات شو، ددې په خاطر چې میان نور په سیمه تردې زیات ونه شرمېږي او

بیا دهغه پلویان، دیني او علمي مناظره په جنگ او جگړه وانه
روي خو خوشال پر میانور بل هېڅ شرط کېنښود، یوازې دا
شرط یې پرې کېنښود چې نوره به دمغلو پلوي نه کوي، میان
نور هم دا شرط قبول کړ، خو په زړه کې یې بیا هم مغل پالنه وه
او تر پایه خپلې دې ژمنې ته وفادار پاتې نه شو.

خوشال بابا نه یوازې د شیخ میانور له مناظرې سره مخامخ
شوی، بلکې د ژوندانه په اوږدو کې یې ډېر ځله له ډېرو کم
علمه او کم سواده ملایانو او شیخانو سره مقابله او مناظره
کړې چې دده گڼ ادبي اثار ددې مناظرو او ځوابونو بنسکارندوی
دي. کله چې مور په دینپوهنه کې د خوشال بابا ژور لیدونو،
علمي او اصولي دریځ ته متوجه شو نو خوشال مو دستر
اسلامپوه، اسلامپال او متبحر فقهي په توگه په ذهن کې
انځور شي.

"شگه حاکم"

او د شگه حاکم په هیله

وايي اجتماعي مسایل د ساينسي هغو په شان نه دي، چيگ په وضع شويو فورمولونو حل شي، خو کله چيگ سوئيگ ولسي پوهيگ، متلونو، د روزکگار تجربو او د پوهانو پخو خبرو ته وکگوري، نو له داسيگ کره خبرو او پخو تجربو سره مخامخيگي چيگ د ساينسي فورمولونو په شان د اجتماعي ستونزو د غوڅولو لپاره کار کوي. زما په اند استاد الفت د افغاني تگولنيگ هغه ليکوال دی، چيگ يوه شگه اجتماعي طبيب او حکيم ورته ويلاي شو. الفت د افغاني تگولنيگ د ژوندانه بيگلابيگلو ناخالو ته متوجه شوی، هغه بيگ په ايگر دقت خگيگولي او د درملنيگ نسخه بيگ ورته ووانديگ کويگ ده. د استاد الفت د علاج نسخيگ، ايگريگ پيسيگ او ايگر لکگشگتونه نه غواوي؛ دهريگ ناروغة لپاره بيگ په خپله تگولنه کيگ درمل په کگوته کوي، د ده د نسخيگ تطبيق يوازيگ فکر او سوچ غواوي، نور خگه نه غواوي. الفت د يويگ تگولنيگ د سلو مرضونو

دوا یوازینګ دا کښنګي چيګ ((شګه حاکم)) پريګ حکومت وکوي، د ((شګه حاکم)) په اوه کيګدی شي، خلکو سره مختلف تصورات وي، خود الفت په نظر تر تګولو شګه حاکم ((قانون او عدالت)) دی. د الفت په نظر که په هره تګولنه کيګ قانون او عدالت واکمن شو، نود تګولنيګ ايګريګ ناخواليګ پريګ اواريګدی شي. حګکه چيګ قانون او عدالت نه چا نه رشوت اخلي، نه د چا لياز کوي، نه پر چا ظلم کوي، نه د چا سفارش کوي، نه چا سره کينه کوي، نه نفسي خواهشات لري، نه خپل پيګژني او نه هم پردی. نود داسيګ يويګ وسيليګ په واکمنه سره د هر چا حقوق خوندي کيګاي او خګوک د چا پر حق تيګريګ نه شي کولای. دلته به د استاد الفت د نثر دا ووه، خوله مانا اکه تګوتګه کتګ متګ راوؤو او بيا به خپليګ خبريګ پريګ و غحګوو.

شګه حاکم

هغه چيګ نه نفس لري، نه نفسي خواهشات.
نه بيبګ په زوه کيګ ارشته، نه طمع.
نه له موقوفة ويګريګاي، نه د ترفيع پروا لري.
نه رشوت اخلي نه تنخوا.

نه له چا سره عناد لري، نه د چا مراعت كوي.
نه د چا مخ كگوري، نه د چا خگتگ.
نه زورور پيگژني، نه غريب.
نه خگوك ييگ خپل دي او نه پردي.
نه چا ته خاندي، نه چا ته وچولي تريوي.
پوهيگاي د ا حاكم خگوك دي؟
هو! قانون او عدالت.

استاد الفت د بشري تگولنيگ د سو كالة لپاره قانون او عدالت تر تگولو شگه وسيله كنگليگ، چيگ هيگخگ بل خگيز ورسره د پرتليگ وؤ نه دي، و كگوري لوي خگشگتن تعالي (ج)، د بشر د لارشگو ونيگ لپاره وخت پروخت خپل پيغمبران راليگالي او هر پيغمبر خلكو ته د خدای (ج) د نظام او قانون د تطبيق سپارشگتنه كويگ ده. اسماني اديان د بشر د ژوندانه د مهارولو، نيگ كمرغه كولو او هوساينيگ لپاره ستر قوانين دي. اكثره بشري قوانين د همدیگ قوانينو په رنگا كيگ وضع شوي دي، بشر د خپل ژوند د هر اوځ د انتظام لپاره بيلا بيلگ قوانين وضع كوي، خو وضعي قوانينو تر هغه وخته دوام موندلی او تطبيق شوي چيگ عدالت ورسره ملكگري وي. هغه وضعي قوانين چيگ ظلم او استبداد ورسره

ملکگري وو او د عدالت خگرک په کیگ نه وو، ایگر لنأ عمر لرای دی او بیا هم د ایگر سخت فشار او لکگشگت په وسیله په ایگره سخته تطبیق شوي، خو کله چیگ زور ختم شوی قوانین هم له منحگه تللي دي، خو استاد الفت د شگه او تلپاتي حاکمیت لپاره له (قانون) سره (عدالت) هم ملکگری کوي، د الفت په نظر (عدالت) د (قانون) ژوند تنظیموي او دواؤه بیا د خلکو ژوند د تگولنیوهانو په نظر له قانون پرته یوه تگولنه اصلاً ژوند نه شي کولای، د طبیعت تگول نظام د یوه نظم یا قانون تابع دی، که د یویگ شیگیگ لپاره هم د کائینانو او حکمکیگ په نظم یا قانون کیگ کگاؤای را منحگته شي نو دا نؤة به د سترکگو په رپ کیگ تباه شي، دغسیگ د بشري ژوند هره خوا چیگ محاسبه کؤو که له قانون خگخه خالي شوه، نو له سختیگ کگاؤاة او انارشة سره به مخامخ شي، حتی د حگنکگله د حگناورو تر منحگ هم یو اول قانون حاکم دی. استاد الفت د بشري ژوند دغه سترارزشگت او ضرورت په ایگرو لنأو تگکو بیان کؤی دی. پوهانو حتی د قانون پر تعریف غتگیگ غتگیگ لیکنیگ کؤي او کتابونه ییگ پریگ لیکلي، خو استاد الفت بیا په داسیگ یوه لنأ اعجازي کلام کیگ قانون او عدالت تعریف کؤي او اهمیت ییگ ورته

خگر کگند کوی چيگ سوي بيگ په يو وار لوستلو د مانا تل
ته کوزيگدی شي.

۱- نفس او نفسي خواهشات.

۲- أرا او طمع

۳- موقوفي او ترفيع

۴- رشوت او تنخوا

۵- عناد او مراعات

۶- مخ او خگتگ

۷- زورور او غريب

۸- خپل او پردي

په بشري تگولنه کيگ چيگ هر خگوک د پورتنيو
مفاهيمو پروؤانديگ حگان تگينکگ نه کوي، يا د نفسي
خواهشاتو تابع شي يا له چا خگخه نامشروع طمع وکوي، يا
وآر شي، يا د خپل حگان د موقف د لوؤاوي لپاره کار وکوي او
يا رشوت ته زؤه شگه کوي، يا چا سره عناد او مراعات وکوي،
چا ته مخ شگکاره کوي او چا ته خگتگ، زورور او غريب ته په
يوه سترکگه ونه کگوري او له خپل واک و حگواک خگخه د
خپل او پردي پروؤانديگ نا سمه کگتگه پورته کوي، نو
طبيعي خبره ده چيگ عدالت نه تطبيقياي او تگولنه له توازنه
وحگي، کله چيگ په تگولنه کيگ بحران رامنحگته شي، نو د

تگولنیگ تگول و کگوئی ورسره زیانمنیگای او هیگچا ته هم، بیگ ضرره کگتگه نه رسیگای. نو استاد الفت په تگولنه کیگ د بحرانو نو د تگولیز حل په خاطر وایی چیگ تگولنه باید

د ((شگه حاکم)) له خوا کنتگول شی او دا ((شگه حاکم)) دده په نظر (قانون او عدالت) دی، د مانیزیگ شگکلا تر خگنگ د استاد الفت ددیگ نثر لفظی شگکلا هم د زیاتیگ ستاینیگ وؤده.

دا نثر په حقیقت کیگ تگولیک یوولس جملیگ لری، چیگ تگولیک تامیگ جملیگ دی. داسیگ تامیگ جملیگ چیگ اویدیگ نه دی، هره جمله په حقیقت کیگ له دوو برخو جوؤده، دویمه برخه که خگه هم پر (نه) باندیگ پیلیگای، خو له لومؤه برخیک سره ارتباط کیگ ده، د تاکید او خوند لپاره شگه پیوستون شگیی، په دیگ نثر کیگ لکه د لنایگ کیسیگ په شان شگه تلوسه موجوده ده، سوئی په پیل کیگ نه پوهیگای چیگ ((شگه حاکم)) یانیگ خگه؟ او

خځوک به وي؟ خو دا تلوسه او غوتگه لکه د لنایگ کیسیگ د
اوج په شان په وروسته برخه کیگ خلاصیگای.
پوهیگای! دا حاکم خځوک دی؟
هو! قانون او عدالت.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې شعري فورمونه

کله چې موږ په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د شعري فورمونو په اړه خبرې کوو، نو پر دوو ډولو ادبیاتو له بحث سره مخامخېږو: ۱- پښتو گړني یا شفاهي ادبیات ۲- پښتو لیکنی یا تحریري ادبیات.

۱- پښتو گړني ادبیات: په پښتو گړنيو ادبیاتو کې گڼ شمېر شعري فورمونه شته، خو د دې شعرونو د زمان او مکان حد او برید ټاکل اسانه کار نه دی، د اکثر و صاحب او شاعر معلوم نه دی. د دې تر څنګ په خپله د گړني شاعرۍ شعري فورمونه هم د لیکنۍ شاعرۍ په اندول لږ مشخص (ثابت) او کوتلي دي. یوازې لنډۍ په پښتو گړني ادب کې مشخص او ثابت شکل لري، نور اکثره یې دیوې یا څو مسرو، اوازونو یا اهنګ په تغیر او تبدیل سره خپل شکل بدلوي، خودابدلون دومره هم نه دی چې یو شعري فورم یا شکل له بل سره منطبق یا مدغم شي او یو بل سره یې توپیر ونه شي، په پښتو گړني شاعرۍ کې لنډۍ، کاکړې، نارې یا غږونه، لنډۍ، سروکي، فالونه، د بنادۍ

سندرې، نکلونه، چاربيتې يا بگتۍ او ځينې نور راځي، له لنډۍ پرته نور اکثره شکلونه بيا خپل منح کې نور نور شکلونه يا لږ تر لږه د بڼې تغير لري. لنډۍ يوازېني شعري فورم دی، چې د اهنګ، د څپو د شمېر او د خج له پلوه يو ټاکلی شکل او چوکاټ لري، چې که يو هم پوره نه وي، لنډۍ نه جوړېږي. د اهنګ له پلوه د لنډۍ وروستی توري (غر) بايد حتماً يو غرن اواز (واول) وي، په واولونو کې هم يو مشخص واول ($a=h$) چې په پښتو کې د گردې هې (h) په نوم نومول شوی او زور (Zwar) يې هم بولي. د يادونې وړ ده چې تر زور (a) دمخه اواز هم بايد يو متحرک غروي چې د دې دواړو غرونو له يو ځای کېدو څخه يو منظم اهنګ يا رېتم رامنځته کېږي، چې مسرې ته رنگ او خوند ورکوي او د وينا پړوخت د سرې خوله پرې ډکېږي. د لنډيو بل خصوصيت دا دی چې هره څلورمه مسره يې خجنه ده، يانې د هرې مسرې پر څلورمې څپې بايد فشار يا خج راشي، چې اصل اهنګ پوره کړي، البته د پښتو شاعري پر هر شعري فورم، خج درې څپې وروسته واقع کېږي، خو د لنډۍ توپير له نورو شعري فورمونو سره دادی چې په نورو شعرونو کې کېدی شي خج د مسرې پر لومړۍ، دويمې، درېيمې، يا څلورمې مسرې راشي او تر هغې درې څپې وروسته څپه خجنه شي، يانې درې څپې وروسته څلورمه څپه خجنه کېږي، خو په لنډيو

کې د لومړۍ مسرې څلورمه څپه خجنه وي او بيا نور تر پايه همدا قاعده تعقيبوي او دا فورمول پر ټولو لنډيو يو شان د تطبيق وړ دی.

د څپو او د مسرو شمېر له مخې هم لنډۍ واحد قاعده لري، لنډۍ دوه مسرې لري، چې لومړۍ يې نهه څپې او دويمه يې ديارلس څپې ده، د لنډۍ د دواړو مسرو د څپو ټوليز شمېر دوه ويشتو (۲۲) څپو ته رسېږي، له نورو ټولو پښتو شعري فورمونو سره د لنډۍ توپير دادی چې ددې د مسرو او څپو شمېر مطلق او غوڅ دی او تر هغو زياتېدې او کمېدې نه شي، خو په نورو شعرونو کې دا مطلقيت عام نه دی، څرنگه چې د پښتو گړنۍ شاعرۍ د اکثرو شعري فورمونو وخت او شاعر معلوم نه دی، چې ايا په لرغونې دورې پورې اړه نيسي او که نه؟ او بل د ټولو گړنيو شعري فورمونو شننه او څېړنه يوه اوږده بحث ته اړتيا لري، نو دا بحث بل وخت ته پرېږدو او اوس راځو د خپل بحث دويمې برخې، د پښتو ليکنۍ شاعرۍ فورمونو او هغه هم د لرغونې دورې شعري شکلونو ته !

د پښتو ليکنۍ شاعرۍ لومړۍ لاسته راغلي بېلگه همغه د امير کروړيو شعر دی، چې د محتوا له مخې وياړنه او د فورم له مخې داسې ډول شعري يا منظوم فورم دی چې نه په بشپړ ډول د پښتو ولسي شاعرۍ له پخو بېلگو يا شعري شکلونو لکه

چاربيتو، بدلو، بگتيو، لوبو او كسرونو سره ورته والی ولري
او نه هم له عربي ادبياتو او نورو ژبو څخه له راغلو شعري
فورمونو لکه غزل، قصيده، مخمس، مسدس او نورو سره
ورته وي، د څېړونكو په نظر دا شعريا نظم زړو اريايي سندرو
ته ورته يو شعر دی، د ځينو څېړونكو په نظر دا شعر د زړو
اريايي سندرو او پښتو ولسي سندرو ترمنځ د اتصال يوه كړۍ
گڼل كېږي.

د امير كروړ شعر اته بنده لري چې په هر بند كې يې درې
مسرې دي، د سر بند درېيمه مسره يې بيا پر دوو برخو وېشل
كېږي، په حقيقت كې دوه مسرې لري، چې دواړه مقفي دي، او
د پورتنيو دوه بيتونو د مسرو قافيه تعقيبوي د بند وروستۍ
مسرې دويمه برخه بيا له نورو بندونو سره هم تکرارېږي:

زه يم زمري په دې نړۍ له ما اتل نسته

پر هند و سندر پر تخار او پر كابل نسته

بل په زابل نسته له ما اتل نسته

په پورتنيو اتو بندونو كې د لومړي او شپږم بند د مسرو د
خپو شمېر سره برابر (خوارلس خوارلس) څپې دي، او درېيمه
مسره چې يوه برخه يې تکرار ده شپږ شپږ سېلابه دي، د نورو
شپږو بندونو د مسرو شمېر (پنځه لس پنځه لس) څپې دي او
ټول واړه بيتونه يې اووه څپې دي، چې په دې ډول يې په خپل

منخ کي یو منظم اهنګ ټینګ کړی دی، سر بېره پردې د اول، دویم، درېیم، شپږم او اووم بندونو مسرې د قافیې تر څنګ ردیفونه هم لري او نور بیتونه یې یوازې په قافیو سمبال دي. د اهنګ له پلوه دا شعر د پښتو له نورو ولسي شعرونو سره چې تر امیر کروړ وروسته لاس ته راغلي، یو شان دی، یانې د پښتو ژبې له ځانګړي اهنګ سره سمون خوري. د تاریخي قدامت له مخې بل لاسته راغلی شعر هغه شعر دی چې ابو هاشم ابن الزید سرواني له خوا پښتو ته ژباړل شوی، او په درېیمې هجري پېړۍ پورې اړه لري، دا شعر اصلاً د ابن خلدون و چې (ابي الینا) مشهور و، د بغداد او سېدونکي او په دواړو سترگو ژوند و، دا شعر د فورم له مخې غزل دی، خو محتوا یې اخلاقي مسایل دي، چې د درهم د ستاینې په بڼه خلکو ته وړاندې شوی، که څه هم ځینو څېړونکو دا غزل نه دی ګڼلای او قطعه یې بللې خو کله چې موږ د شعر عربي متن ته مراجعه کوو، هلته د غزل د فورم له معمول تعريف سره سمون خوري، پښتو متن ته یې که هم وګورو د غزل فورم څرګندوي. سره له دې چې لومړۍ بیت یې مقفی دی؛ (وینه او درهمونه) په کې د قافیې کلمې دي، خو د قافیې پوهنې له مخې د دواړو قافیو تر منخ یوازې یو مشترک توری (a=ه) دی او تردې دمخه توري حرکت هم تغیر لري، نو (سسته او چسته قافیه یې سره یو ځای

کړي)، نو ځکه سړي ته په پیل کې د اهنګ له پلوه پوره پوره
منطبق نه برېښي، دا کېدی شي د ژباړې ستونزه هم وي، له نظم
نه نظم ته ژباړه څه اسانه خبره نه ده، نه یوازې په مطلع کې،
بلکې په نورو بیتونو کې هم د قافیو هماهنگي سل په سلو کې
منطبقه نه ده، د ابو هاشم ابن الزید السرواني له خوا د ابن
خلدون دا ژباړل شوی غزل اووه بیتونه لري، چې د سر او پای
بیتونه یې دادي:

ژبه هم ښه وینا کاندې چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زراو درهمونه
درهم ژبه ده که څوک ژبور کېږي
ده وسله که څوک پرې کاندې قتالونه

د بیت نیکه مناجات: په پښتو لرغوني شاعري کې یو
مطرح شو د بیت نیکه مناجات دي، چې ټول دوه بنده لري او
سربېره پر دې یو بل بیت هم لري، چې د کسریا تکرار په بڼه
ورسره ویل کېږي، د دواړو بندونو د مسرو شمېر یې سره
برابر، (شپږ شپږ) مسرې یا درې درې بیتونه دي د او ټول شعریا
نظم د مسرو د څپو شمېر هم سره مساوي دی، (اووه اووه) دی،
د محتوا له مخې دا شعر دیني مناجات دي، خود فورم له مخې
مثنوي ته ورته ښکاري، ځکه چې هر بیت یې په خپل منع کې
مقفی دی، خو دا چې هر درې بیته وروسته یو بیت د تکرار یا
کسریه بڼه لورېږي، له مثنوي څخه خپله بڼه بدلوي، مانا دا چې

د مثنوي هغه فورم چې له عربي څخه پښتو ته راغلی هغه شان نه دی، نو ځکه ویلای شو چې دا هم د پښتو ولسي شاعری په اهنګ پخوانیو اریایي سندرو ته ورته دی، چې په پښتو ولسي شاعری کې نور داسې شعرونه هم شته، د بیت نیکه مناجات:

لویه خدایه لویه خدایه ستا په مینه په هر ځایه
غرولار دی درناوي کې ټوله ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې زموږ کېږدی په کې پلنې

دا وگړي ډېر کرې خدایه

لویه خدایه لویه خدایه

همداسې بل بند

د شیخ اسمعیل شعرونه: د شیخ اسمعیل دوه شعرونه

زموږ لاس ته راغلي دي. د شیخ اسمعیل یو پارکي:

تېښته وکړه له ابلیسه چې ابلیس لعین ښکاره شي

دا ټول پنځه بیتونه لري چې محتوا یې له شیطان څخه د

انسان د ژغورنې په اړه ده، د شکل له پلوه غزل ته ورته ده، خو

یوازې په دې توپیر چې د سر بیت یې مقفی نه دی. بل نظم یې

چې د خرنسبون بېلتون ته ځانگړی شوی او بیا خرنسبون په نظم د

هغه غبرگون ښودلای، دواړه له عربي څخه د راغلیو فورمونو

په چوکاټ کې نه راځي او د پښتو شاعری د فورمونو رنګ پرې

غالب دی خو دې سره سره سل په سلو کې په کوم ځانگړي
چوکاټ کې نه ځاېږي.

که یون دی یون دی مخکې بيلتون دی
له کسی غره څخه ځي خرنښون دی...
څلور څلور مسرې د یوه بند په شکل یو ځای شوي دي:
د خرنښون نظم:

بېلتانه نار ه مې وسوه په کور باندي
نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندي
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترگو
دواړه سترگې مې په وینو دي ژړاندي

د شیخ رضی لودي او نصر لودي نظمونه: دا دواړه
نظمونه چې د یوې لیکلې مشاعرې بڼه لري، د فورم له مخې
غزل ته ورته دي، خو داسې غزل چې مطلع ونه لري، یانې بې
مطلع غزل، نور نو د غزل فورم ټول قواعد پرې تطبیقېږي، خو
یوازې دومره توپیر لري چې د سر لومړۍ مسره یې بې قافیې ده
او د نورو مسرو قافیه د لومړي بیت د دویمې مسرې قافیه
تعقیبوي.

د شیخ رضی لودی د نظم خو بیتونه:
د الحاد په لور دې ترپلل گروه دې زموږ وکوراوه
موږ روڼلې په زیار نه تا په توراوه په توراوه
او د هغه په ځواب کې د نصر لودی دا نظم:
د الحاد په تور تورن سوم زه لرغون خو ملحد نه یم
زما دښنه هسې تور را کړي که ملحد یم د دښنه یم

په لرغوني ادب کې د قصیدې فورم: پښتو ادب ته د
قصیدې فورم له عربي ژبې څخه راغلی دی، چې لومړی بېلگه
یې د شیخ اسعد سوري لاسته راغلي قصیده ده. د شیخ اسعد
سوري قصیدې له پوځوالي داسې برېښي چې پښتو ادب کې به
تردې دمخه هم زیاتې قصیدې پنځېدلې او په خپله شیخ
اسعد سوري به هم ډېرې زیاتې قصیدې لیکلې وي، چې د
قصیدو د پوځوالي دې معراج ته رسېدلی دی، خو څرنگه چې تر
ده دمخه او خپله دده نورې قصیدې عملاً په لاس کې نه شته، نو
همدا لاسته راغلي قصیده په پښتو ادب کې لرغوني قصیده
گڼلای شو، قصیده هغه ډول شعري یا نظمي فورم دی، چې د
سر بیت یې مقفی وي، ردیف په کې اختیاري دی، قافیې په کې
حتمي ده، د نورو بیتونو د دویمو مسرو قافیې یې د لومړي
مقفی بیت قافیې تعقیبوي، د بیتونو شمېر یې له پنځه لسو
څخه تر سوو بیتونو پورې اټکل شوی دی، د قصیدې د معمول

تعريف له مخې قصيده درې برخې لري، چې د پيل برخې ته يې تشييب يا تغزل وايي او معمولاً د طبيعت ستاينه په کې کېږي، دويمې برخې ته يې اصلي موضوع وايي چې د ممدوح ستاينه په کې کېږي او درېيمه برخه يې دعائيه ده. د شيخ اسعد قصيده چې د محمد سوري (د سوريانو واکمن زنداني کېدو او وفات) ته ځانگړې شوې د محتوا له مخې يوه دردونکې ویرنه ده. دا قصيده د محمد سوري د مرگ رڼه انځورگري کوي او پر سړي باندي ډېر تاثير بندي، دا قصيده ټوله ۴۴ بيتونه لري چې د قصيدي له معمول تعريف سره سم ټول اړخونه يې رانغاړلي دي، دسر، منح او پای خو بيتونه يې دادي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زموڼوې هر گل چې خاندي په بهار
هر غاټول چې په بيديا غورږېده وکا
ريژوي يې پانې کاندې تار په تار
د منح بيتونه:

زموږ پر زړونو دې نن بيا يو غشی وويشت
ودې ژوبلله په دې غشي هزار
پر سوريو باندي وير پرېوت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړی په بل دار

د پای خو بیتونه:

سخ په تا ای محمد ه د غور لمروې
 په نړۍ به نه وي ستاد عدل سار
 که سوري دې پر ننگ ویر کاندې ویرمن سول
 هم به ویاړي ستا په نوم ستا په تبار
 په جنت کې دې وه تون زموږ واکمنه
 هم پرتادې وي ډېر لورد غفار

د دې قصیدې هندسي شکل په دې ډول دی:

+ _____

قافیه + _____

+ _____

تر پایه + _____

د بنکارندوی غوري قصیده: بله مهمه قصیده زموږ په
 لرغوني ادب کې د بنکارندوی غوري قصیده ده، چې پر هند یې
 د سلطان شهاب الدین غوري د فتوحاتو په تعریف کې ویلې او

د محتوا له مخې يوه ستاينه بلل کېږي. دا قصيده ټوله (۴۵) بيتونه لري او د قصيدې له معمول تعريف سره سم درې برخې تشبیت يا تغزل اصلي موضوع او د عاڼيه لري، دا قصيده هم لکه د شيخ اسعد سوري دهغې په شان په قافيه پای مومي او ردیف نه لري. د سر، منخ او پای خو بيتونه يې دا دي:

د پسرلي بنکلوونکي بيا کره سينگارونه
بيا يې ولونل په غرونو کې لالونه
مخکه شنه، لابنونه شنه، لمنې شنې شوې
طيلسان زمردي واغوسته غرونه

د منخ بيتونه:

په زابل چې د بري پر نيلي سپور سي
په لاهور يې د مېراني گوزارونه
د اسلام د دين شهاب دنړۍ لمردی
تورستان يې کره رڼا په جهادونه

د پای بيتونه:

په رڼا اوسه ته تل د دين شهابه
نوم دې تل وه پر دريخ په نمزدکونه
ستا په زېرمه دې خاونده لوی خبستن وي

مورخو ستاپه نامه يونه خو چي يونه.

د شيخ اسعد سوري او د بنکارندوی غوري قصيدې دواړه د انځورگرۍ او د طبيعت د مناظرو د ترسيم او د پېښو د واقعي ثبت له مخې داسې لوړې قصيدې دي چې تراوسه يې پښتو ادب کې ساری نه شته.

په لرغوني پښتو ادب کې غزل: سره له دې چې غزل ته ورته ځينې نظمونه په پښتو ادب کې تر اتمې هجري پېړۍ دمخه هم ليدل کېږي، خو پښتو ادب کې په منظم ډول غزل د اتمې هجري پېړۍ دويمه نيمايي کې، اکبر زمينداروي پيل کړی دی.

اکبر زمينداروي د دېوان خاوند و چې خو پانې يې استاد حبيبي ته لاس ته ورغلي دي. په دې لاسته راغلو پاڼو کې دوه غزلونه هم خوندي دي، چې دهنر، هغه وخت او شکلي سکښت له مخې ډېر اوچت غزلونه گڼل کېږي، چې دلته يې يو خو بيتونه د بېلگې په توگه را اخلو:

د خپل ځان له حيرانيه څه ويل كړم
د عشق وير به تل په خپله پټول كړم
ما مدام لكه بورا پر گلو كشت كړم
اوس به ځم په سر تور سر فراق د گل كړم...

او وروستۍ بيت:

د بېلتون له ويره ژاړم او بڼكې وينې
زه اكبر په خپل اشنا د سر بنندل كړم

دا غزل پنځه بيتونه لري چې (ويل، پټول، بنندل او...) يې د قافيه كلمې دي او (كړم كړم) يې ردیف دی. د بيتونو د مسرو د څپو شمېر يې دولس دولس څپې دي او د ټولو مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي دی، مطلع او مقطع چې د غزل يوه ځانگړتيا ده، دواړه په کې خوندي دي. د محتوا له مخې هم له غزل سره پوره منطبق دی، ځکه چې موضوع يې تغزلي ده.

په لرغوني ادب کې مثنوي: په پښتو ادب کې د پوره مثنوي او پوره غزل عمر سره تقريباً مساوي دي، دواړه شعري فورمونه د اکبر زمينداوري د ديوان په هغو پاڼو کې ليدل کېږي چې د استاد حبيبي لاس ته ورغلې وې، په دې پاڼو کې د زمينداوري دوه مثنوي هم خوندي دي.

مثنوي هغه شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، ځانگړتيا يې داده چې هر بيت يې ځانته ځانگړې

قافیه لري، يانې دوه مسرې يې په خپل منځ کې هم قافیه وي،
ردیف په هر بیت کې اختیاري دی، کېدی شي ځینې بیتونه
ردیفونه ولري او ځینې يې ونه لري.

د هر بیت د مسرو شمېر يې په خپل منځ کې مساوي وي، خو
د ټولو بیتونو د مسرو د خپو شمېر يې د یوې یا دوو خپو په
شمېر توپیر او بدلون موندلای شي.

البته تراکبر زمینداوري دمخه مثنوي ته ورته شعرونه وو،
خو بشپړه مثنوي، ده لیکلې ده.

دلته يې د یوې مثنوي څو بیتونه را اخلو:

نور څه نه لرو تمییز	زه عاشق یم یار هم نیز
په خپل عشق کې صادقان یو	یو پر بله عاشقان یو
چې نږدې نه یو مهجور یو	یو په بل پسې رنځور یو

په پورته بیتونو کې اول بیت ردیف نه لري او دوه نور یې
لري. د مثنوي فورم په دې ډول دی:

a _____

a _____

ردیف اختیاري دی

b _____

b _____

c _____

c _____

تراکبر زميند اوري وروسته د زرغون نورزي ساقي نامه:
ساقي راشه پيال له را کره — مرور يار مې پخلا کره
د زرغونې کا کره د بوستان ژباړه:
اور بدلې مې قصه ده — چې تر شاتو هم خوږه ده
د دوست محمد کا کره غر بن تنامه:
له نيکانو روايت دی — هسې توگه حکايت دی
ټول د مثنوي په فورم کې دي.

په لرغونې ادب کې رباعي: - تر غزل او مثنوي وروسته
بل هغه شعري فورم چې له عربي څخه پښتو ته راغلی هغه
(رباعي) ده چې دا فورم د (خليل خان نيازي) او (سلطان بهلول
لودي) له خوا په خپل منځ کې په ويل شويو شعرونو کې گورو،
رباعي هغه شعري فورم دی چې څلور مسرې لري، لومړۍ،
دويمه او څلورمه مسره يې په خپل منځ کې هم قافيه وي او
دويمه مسره يې له قافيې څخه ازاده وي. رديف په کې اختياري
دی او د څپو شمېر يې معمولاً مساوي وي.

خړې ورېځې ژاړې له پاسه — کويله غږ کا بېلتون له لاسه
په هغه لوني گوهر په خول ستا — دامرحبا کا ستا زموږ مواسه
د سلطان بهلول لودي رباعي:
ملک به زرغون کرم په ورکړه راسه — گوره اورېځې د داد له پاسه
خول مې د عدل په درو روڼ دی — جهان به زيب مومي زما له لاسه

د رباعي عام شکل دادی:

a_____

ردیف اختیاری دی. a_____

a_____

په لرغوني ادب کې د نورو شاعرانو شعرونه:

د نورو پاتې شاعرانو شعرونه اکثره د پښتو ولسي شاعرۍ په فورمونو کې راځي او همغه اريايي خصوصيت لري، چې د پښتو له ځانگړي اهننگ سره مطابقت کوي. دا شعرونه د پښتو ولسي شاعرۍ له ثابتو شعري فورمونو سره هم سلو په سلو کې منطبق نه دي او کېدی شي هر يو جلا جلا وڅېړل شي، خو په لرغوني ادب کې له عربي څخه راغلي ډېر مطرح شعري فورمونه، قصيده، غزل، مثنوي او رباعي دي چې هر يوه ته پر خپل ځای اشاره وشوه.

د استاد روحي له نظره د خوشال اخلاقي ايديال

د خوشال بابا په باب تر اوسه پورې په سلگونو څه چې په زرگونو لېکنې شوي دي، د خوشال بابا په اړه د مستقلو اثارو شمېر هم لسگونو عنوانو ته رسېږي، د خوشال په باب څېړنې په لومړي گام کې پر دوو کتگوريو وېشل کېدې شي، لومړۍ هغه څېړنې چې د بهرنيو پوهانو له خوا ترسره شوي او دويم هغه ليکنې دي چې د کورنيو څېړونکو او پوهانو له خوا ترسره شوي دي، ددې څېړنو او ليکنو يوه برخه دوديزه بڼه لري چې په ټولنه کې د خپل وخت د دوديزو علومو او تعاملاتو په نتيجه کې يې خوشال مطالعه کړې او څېړلې دي، د ليکنو دويمه برخه هغه ده چې خوشال يې د معاصرو علومو، کره کتنې او څېړنو په نتيجه کې له هر ډول سياسي، ټولنيزو، قومي او اخلاقي تمايلاتو پرته، د نوې پوهې او د تحقيق او تحليل د نويو ميتودونو په رڼا کې څېړلې او تحليل کړې دي، زموږ د هېواد له دغو معاصرو پوهانو څخه يو هم د هېواد ډېر ځيرمن ليکوال، څېړونکی او کره کتونکی کانديد اکاډمسين سرمحقق محمد صديق روحي دي، چې په څو مقالو کې يې خوشال بابا په ناپېيلي (بې طرفانه) ډول څېړلې دي.

استاد محمد صدیق د ادبپوهنې په لړ کې په خپل مهم اثر (ادبي څېړنې) کې د خوشال په باب څلور بېلابېلې لیکنې: ((د خوشال د بنسټونې او روزنې فلسفه، د خوشال خټک سوات نامه د ټولنیزو اصلاحاتو هنداره، د خوشال اخلاقي ایډیال او خوشال د اخلاقي ایډیال په حیث او د خوشال په اثارو کې د مضمون او شکل تنوع)) چاپ کړي چې هره یوه د خوشال پېژندنې د مطالعاتو په لړ کې د خپل ځانگړي او جلا ارزښت لرونکې دي، استاد روحي پرنو مورو لیکنو کې سربېره د خوشال پر کلیاتو (د کابل چاپ) هم یوه ارزښتمنه سریزه لیکلې، دغه راز د هېواد په ځینو علمي مجلو کې یې هم د خوشال په اړه علمي او تحلیلي لیکنې راغلي دي.

((د خوشال اخلاقي ایډیال)) په نامه د استاد روحي یو مستقل اثر هم چاپ شوی دی، چې همدا تېرې څېړنې په خپله لمن کې رانغاړي.

اوس راځو دې ته چې د استاد روحي دا لیکنې ولې د زیات ارزښت وړ دي؟

استاد روحي د هغو پوهانو له جملې څخه دی، چې عصري زده کړې یې کړې وې، د بنسټونې او روزنې په برخه کې یې ماسټري درلوده او په ادبپوهنه کې د زیاتې مطالعې خاوند و.

په کره کتنه او ادبپوهنه کې یې یو ډېر مهم اثر (ادبې څېړنې) لیکلی دی، استاد روهي د زیات علم او حلم خاوند و او همدا دوه عنصره یې په اکثر و لیکنو په تېره بیا په کره کتنه کې زیات لیدل کېږي، روهي صاحب په کره کتنه کې د هېڅ ډول احساساتو تر اغېز لاندې نه دی راغلی او هر څه یې چې شنلي نو هغه یې د دلیل او منطق په مټ واضح کړي دي، د خوشال په برخه کې هم استاد روهي د لیکنو چلند همدا ډول دی، استاد روهي سره له دې چې یوه ښه افغان او پښتون و، خو هېڅکله هم د خوشال پېژندنې په برخه کې د پښتونولۍ او افغانیت تر اغېز لاندې نه دی راغلی.

استاد روهي چې کله د خوشال ایډیال مطالعه کوي او پر هغه بحث کوي نو تر ټولو دمخه اخلاقي ایډیال تعریفوي، کله چې د یو شي تعریف مشخص شي، نو بیا د هغه شي پر ماهیت ښه پوهېدلای شو، استاد روهي وايي: ((اخلاقي ایډیال د کرکټرونو د هغو مثبتو او صافو مجموعې ته ویل کېږي، چې د اخلاقي کمال د موډل ښه ولري، اخلاقي ایډیال د یوې طبقې اجتماعي، اقتصادي شرایط منعکسوي او په اجتماعي ایډیال سره توافق پیدا کوي.)) استاد روهي د همدې پورتنې فورمول او تعریف له مخې د خوشال د اخلاقي ایډیال په باب وايي: ((څرنگه چې خوشال د فیوډالیزم د اجتماعي-اقتصادي

فورماسیون محصول دی نو دا ډېره طبعي بنسکاري، چې د خوشال اخلاقي ايډيال دې په يوه قومي مشريا اشرافي شخصيت کې متبلور شي.))

د استاد روحي له نظره خپله د خوشال په فکر د هغه اخلاقي ايډيال همغه دی، چې ده په خپل اثر (دستارنامه) کې بنودلی دی او هغه ته (د دستار سپړی) وايي، د استاد روحي په نظر دا ډېر مناسب نوم دی، ځکه چې له يوې خوا په پښتني قبيلو کې دا دود دی کله چې يو نوی قومي مشريا خان د خلکو له خوا وټاکل شي، د هغه پر سر پگړی يا پټکی تړي او د پټکي تر تړلو وروسته خلک هغه ته مبارکي ورکوي، له بلې خوا، په پښتنو کې پټکی يا دستار د عزت او وقار سمبول دی، استاد روحي زياتوي: د اخلاقي موډل لپاره خوشال (شل خصلتونه او شل هنرونه ټاکلي دي) که چېرې په يوه شخص کې دغه واړه هنرونه موجود وي، نو هغه ته د اخلاقي کمال يوه نمونه يا اخلاقي ايډيال ويلاى شو، استاد روحي زياتوي: که موږ د اخلاقي ايډيال په برخه کې د خوشال (دستارنامه) د (بلو تارک) او (کویتيليان) له اثارو سره پرتله کړو ډېر ټکي به په کې مشترک پيدا کړو، نو ځکه استاد روحي وايي، چې د خوشال اخلاقي ايډيال (دستارنامه) د يوه اخلاقي ايډيال په حيث نوې څېره نه ده، استاد روحي وايي: د خوشال موډل د لرغوني

یونان موډل (چې د مرییتوب د دورې څرگندوی دی) نه، بلکې د رومیانو موډل دی، رومیان په علم او فلسفه کې ژور نه ځي، بلکې علم له عمل سره نږدې کوي.

استاد روحي وایي: ((د خصوص د مقولې له نظره باید وویل شي، چې د خوشال اخلاقي ایډیال د پښتني چاپیریال کلتوري خصوصیات منعکسوي، په دې ځای کې ددې ټکي یادونه هم ضروري ده، چې د خوشال د موډل د پوره څېړنې لپاره باید یوازې پر (دستارنامه) باندې تکیه ونه شي، استاد روحي سره له دې چې د خوشال اخلاقي ایډیال د پښتني چاپیریال څرگندوی بولي، خو بیا هم یادونه کوي، چې ددې ایډیال لپاره چې خوشال کوم معیارونه ټاکلي، هغه د پښتني چاپیریال تر کلتور او مذهبي حدودو اوږي، استاد روحي په دې نظر دی، چې د خوشال ایډیال د کرکټر په لحاظ عمومي او خصوصي اوصاف لري؛ عمومي اوصاف یې د ټولني د ټولو افرادو لپاره لازم دي، لکه (د اولاد تربیت، علم، شجاعت، سخاوت، راستي، خوشخويي، همت، غیرت او نور...) خصوصي اوصاف یې صرف د دستار سړي ته ضروري دي، لکه تادیب د خشم و خصم، د ملک د انتظام په عمومي اوصافو کې یې ځینې هنرونه او خصلتونه ترزیاتې اندازې د (دستار سړي) سره شباهت لري، لکه د ځان معرفت، اسپ تازي،

تجارت، موسیقي، شطرنج، نقاشي، عدل او انصاف، عفو و کرم، مشورت او نور...

استاد روھي د خوشال اخلاقي ايډيال د نړۍ د يو شمېر نورو پوهانو له اخلاقي ايډيال سره پرتله کوي او هغو لارو چارو چارو ته ګوته نيسي، چې يو شخص پرې دې معيار ته رسېدلای شي، استاد روھي هغو دواړو معيارونو او لارو ته اشاره کوي، چې اخلاقي ايډيال پرې جوړېږي، خو پرته له دې چې غوڅ حکم وکړي، قضاوت لوستونکو ته پرېږدې، استاد روھي وايي: د خوشال د ښوونې او روزنې موډل چې په دستارنامه کې راغلی دی، د لوړې طبقې ايډيال دی، ليکن دی د (اپلاتون) او (ارسطو) په شان دغه ايډيال په کومې خاصې طبقې پورې نه منحصر وي، (ارسطو) په صراحت ادعا کوي، چې غلامان فطرتاً غلامان پيدا شوي دي، دوی له مقدماتي زده کړې او سواد څخه زيات څه نه شي زده کولای، خوشال البته پر وراثت باندې تکیه کوي، ليکن دا وراثت طبقاتي نه ګڼي، د خوشال په نظر نه يوازې هنرونه د زده کړې له لارې لاس ته راځي، بلکې دی خصلتونه هم کسبي بولي، دی وايي: ((امير لره بويه چې ځان په شرع اراسته کا، بيا د ولايت ظاهري، د سياست هنرونه، خويونه، خصلتونه زده کا.)) سره له دې چې پورته بحث کې استاد روھي د کوم نظر پلوي نه کوي، خو د متن له قرينې څخه

داسې ښکاري چې استاد د يوه ټولنپوه، ښوونپوه او کره کتونکي په توگه د خوشال نظر تائيدوي، خوشال د اخلاقي ايډيال يا شخصيت د جوړېدو لپاره ټول شرايط کسبي بللي، چې هر څوک يې تر لاسه کولای شي، خو په دې چاره کې ارث او د شخص خپل زيار او زحمت هم د خپل گڼي او دا يې هم په گوته کړې، چې هر څوک دا معيارونه پوره کړي، نو بيا (د دستار سپری) ترې جوړېدی شي او د (دستار سپری) طبعاً هغه مقام دی چې بيا د ټولې ټولنې په لورې يا اولې طبقې پورې اړه پيدا کوي او دا ځکه چې همدا شخص دی، چې د ټولنې د مشرۍ وړتيا پيدا کوي، نو بايد د ټولنې په راس کې واقع شي.

د ارسطو نظريه چې پر طبقاتي بنسټ ولاړه ده، تر ټولو د مخه د سقراط له علمي نظرياتو سره چې وايي: انسان د تحول په حال کې دی او د اصلاح وړ دی، متضاده ده، د ښوونې او روزنې اوسنۍ میتودولوژي هم دا حکم نه کوي چې د ټيټې طبقې خلک دې د لوړو زده کړو قابليت ونه لري او يا دې ترې لوی شخصیتونه نه شي جوړېدلای، خوشال البته د شخصيت په جوړونه کې ارثيت ځکه د خپل بولي، چې دا د شخصيت جوړونې منشا ده، اوسنۍ ارواپوهنه هم دا تائيدوي، چې د انسان د شخصيت وده د نطفې له تشکل څخه راپيلېږي، محيطي او بيا اجتماعي شرايط په کې اساسي نقش لري.

استاد روھي د خوشال د اخلاقي ايډيال په ليکنه کې دې
نتيجه ته رسېدلی دی، چې د خوشال د ښوونې او روزنې موډل
د اخلاقي ايډيال د جوړونې لپاره مناسب دی، استاد روھي د
(دستارنامې) د معيارونو له مخې د اخلاقي ايډيال لپاره تر
ټولو غوره، ښه او عملي بېلگه په خپله (خوشال) بولي، چې د
دستارنامې اکثره معيارونه (شل هنرونه او شل خصلتونه) يې
په وجود کې ليدل کېږي، نو موږ هم د استاد روھي د تحليل له
مخې دې نتېجه ته رسېږو چې د خوشال د اخلاقي ايډيال يوه
عملي بېلگه په خپله لوی خان خوشال خان دی او بس.

((شاهنامه احمد شاه ابدالي))

وياؤنه ده که حماسه؟

((شاهنامه احمد شاه ابدالي)) د حافظ کگل محمد مرغزي منظوم داستاني اثر دی، چيگ په هند کيگ ييگ د احمد شاه بابا د فتوحاتو او برياوو په باب ليکلی دی. دا اثر لومړی کگل پر ۱۹۲۵م کال د يوزرتگوکو په شميرگرد مشتاق احمد مشتاق په تدوين او د مولانا عبدالقادر په ((پيگژند کگلو)) چاپ شوی دی.

د مدون په وينا د ديگ اثر اصلي نوم ((شاهنامه احمديه)) و، خو دوی ورته کگکه د ((شاهنامه احمد شاه ابدالي)) نوم غوره کؤ چيگ ديگ نوم ورسره ايوگر اوخ لکگاوه.

حافظ کگل محمد مرغزي، د مرغز د کلي اوسيدونکی و او د شاهناميگ له متن خگخه د اسيگ شگکاري چيگ دی د احمد شاه بابا د وخت سوئی او په جنکگونو کيگ د هغه له لشگگرو سره ملکگري و، دده په خپله وينا د ديگ شاهناميگ د ليکلو حکم هم ورته پخپله د بادشاه (احمد شاه بابا) له خوا شوی و، دی وايي:

چيگ فرمان د شهريار و
په زيبا شگکلی کگفتار و

چیگ حافظ دیگ شاهنامه که
په جهان دیگ دانامه که
شاهنامه دیگ که رنکگین
جو و زیبا در ثمین
پکیگ حال دیگ د جهان وی
شگه کنگونه دیگ عیان وی
شه مذکور دیگ که د جنکگ
چیگ پریگ صاف شی دزوه زنکگ
د بادشاه دیگ حال بیان که
د اچیگ سیریگ په جهان که
د احمدشاه دوردوران
پکیگ حال میگ کو بیان.

حافظ مرغزي دا کتاب پریو زرشیا او یایم (۱۰۷۲) هگ ق کال
بشیو کو دی د کتاب په پای کیگ ددیگ خبریگ یادونه کوی او
وایی چیگ دا شاهنامه بیگ د پشگتنو لپاره بشپوه کو یگ ده:
د پشگتنو د پاره یاره ماخواری وکو ه بسیاره
که شگه وکو یگ پریگ نظر ته به شیگر سیگ د
ک
چیگ زرسل وو او یا کاله سن د هجر زمالاله
شپا ته نور کو ه سره ضم چیگ تاریخ نه شی تریگ کم

زما عمر دی پنحگوس خگه له ما وشو افسوس
په پورتنیو خگو بیتونو کیگ ددیگ اثر (شاهنامیگ) د لیکلو
وجه او علت خگر کگند شول، خو اوس را حگو دیگته چیگ دا
اثر د ادبی اثارو په کومو معنوي او شکلي اولونو یا انواعو کیگ
حسابیگای؟ اکثره شاهنامیگ چیگ لیکل شوي په هغوی کیگ
تاریخي کیسیگ، د پاجایانو اتلولي، توره او میگوآنه او
جنکگي پیگشگیگ بیان شوي، نو حگکه خو اکثره
شاهنامیگ په حماسو او یا هم په حماسي اثارو کیگ شمیگرل
کیگای. اوس چیگ زمو اتر بحث لاندیگ موضوع د ((احمد شاه
ابدالی شاهنامه)) ده، په دیگ کیگ له خگو پوشگتنو سره
مخامخیگاو او یا هم خگو پوشگتنو ته باید حگواب ورکوو، تر
تگولو د مخه کیگدی شي دا پوشگتنیگ مطرح شي چیگ ایا دا
شاهنامه ویاونه ده که حماسه؟ یو حکایتی داستان دی که حماسي
نظم یا شعر؟ د کوم یو معنوي اول خصوصیات په کیگ زیات دي؟
د فورم له مخیگ په کوم اول نظمونو کیگ را حگی؟ ایا د
حماسیگ د لیکلو لپاره مناسب فورم دی که نه؟ ایا نورو شاعرانو
هم د شاهنامیگ د لیکنیگ لپاره له دیگ اول فورم خگخه کار
اخیستی که نه؟ او که اخیستی بیگ وي وجه بیگ خگه ده؟ خو
ددیگ تگولو پوشگتنو په منحگ کیگ دوه پوشگتنیگ
چیگ تر نورو زیاتیگ مطرح دي دادي چیگ دا شاهنامه، ویاونه

ده که حماسه؟ ددیگ لپاره چیگ دیگ پوشگتنو ته معقول او مناسب حگو ابونه پیدا کؤو، شگه به داوي چیگ د حماسیگ پیگزندیگ د اصولو او معیارونو په رنگا کیگ د اثر مطالعه او تحلیل کؤو:

((حماسه په ادبي اولونو کیگ ایگر لرغونی اول دی. په حماسه کیگ تر تاریخي دورانه وؤانديگ زمانیگ وقایع راغلي وي او په حقیقت کیگ د لومؤنیو زمانو ک گزارش دی. حماسه په هغه دوران کیگ دیو ه ملت ارمانونه بیانوي چیگ تاریخ، اسطوره، خیال او حقیقت تگول پکیگ سره کگایگاي)).

حگینیگ کسان کله کله په ادبي خگیگؤنو کیگ د حماسیگ، حماسي شعر او ویاؤنیگ (فخریگ) تر منحگ توپیر نه کوي، په داسیگ حال کیگ چیگ دا دریگ واؤه جلا جلا معنوي اولونه دي، توپیر سره لري ((حماسه د ادبیاتو په موضوعي یا معنوي اولونو کیگ یو اول دی، چیگ دیو ملت، قوم، قبیلگی یا شخص د میگؤانیگ او توریگ کیسیگ او جنکگی کارنامیگ په حکایتي اول بیانوي، هر اول جنکگی او حماسي اشعار حماسه نه شي جوؤولای، که خگه هم حماسه له حماسي او جنکگی اشعارو خگخه جوؤیگاي، خو هر حماسي شعریا ویاؤنه حماسه نه ده. د حماسیگ یو شرط دادی چیگ پیگشگیگ په کیگ په داستاني اول بیان شویگ وي)) خو په حماسي شعر او یا هم ویاؤنه کیگ دا

شرط حتمي نه دی. یو رزمي شعر کیږدی شي هیڅکڅ اتل ونه لري او شاعر خپله خلک درزم او جنکڅ خواته راوبولي او په ویاؤنه کیږ هم یو شاعر کولای شي د خپل حگان پر بریاوو او یا هم د خپل تگبر پر بریاوو او لاسته راوونو وویاؤي، لکه د امیر کروؤ شعر چیږ د خپل حگان د اتلویو په باب ویاؤ کوي، په حماسي شعر او ویاؤنه کیږ مهمه نه ده چیږ شعر دیږ داستاني او یا حکایتي بنگه ولري. په ویاؤنه یا حماسیږ کیږ دا هم مهمه نه ده، چیږ یو شاعر دیږ لرغونیږ زمانیږ ته لاؤ شي او د هغو پیږشگو بیان دیږ وکؤي، خو حماسه کیږ بیاد لرغونو پیږشگو بیان هم را حگی. د دوکتور سیروس سمیسار په نظر: ((حماسه قدیمترینه او مهمترینه ادبي نوع ده چیږ د قبل التاریخ زمانیږ تاریخ بیانوي))

((خڅنکڅه چیږ حماسیږ دایږرو لرغونو او لومؤیو وختونو خاطر یږ دي، نو په دیږ حساب د شفاهي کیسو او نکلونو په شکل سینه په سینه رانقل شوي او تر هغیږ چیږ په یوه زمانې مقطع کیږ ییږ خڅوک لیکلو ته پیدا شوي او لیکلي ییږ دي))

د ادبپوهانو په نظر د نؤه په حماسو کیږ حگینیږ داسیږ خصوصیات شته چیږ هغه د نؤه په اکثر و حماسو کیږ مشترک دي او حگینیږ داسیږ حگانکؤتیاویږ هم شته چیږ هغه د

همغيگ يويگ ژبيگ په حماسو پوريگ محدود ديگ دي پشگنو حماسيگ د نؤة د حماسو د عامو حگانگنو تر خگنگ حگينيگ داسيگ حگانگنو تياويگ هم لري چيگ هغه د نؤة په نورو حماسو کيگ نه تر سترگو کيگي، دا حگانگنو تياويگ د پشگنو د عام کلتور تابع دي او له همدیگ کلتوري، قومي، قبيله بي تعاملاتو بيگ الهام اخيستی دی.

دا اول خصوصيات بيا د نؤة د نورو ژبو په حماسو کيگ نه تر سترگو کيگي او يا هم لا تر سترگو کيگي، اوس راحگو ديگته چيگ د حماسيگ د عامو خصوصياتو له جملیگ خگخه کوم خصوصيات ترزياته او کوم خصوصيات تر کمه بريده پر (احمد شاهي شاهناميگ) د تطبيق وؤدي؟

۱- د حماسيگ په عامو حگانگنو تياوو کيگ يوه داده

چيگ ((د جنک، بهادرة، ميگوانیگ، پهلو انة او

شهسوارة کيسيگ په کيگ راغلي وي))

د پورتنی معيار له مخيگ که مو ا (احمد شاهي شاهنامه) ارزوو، نو په ديگ معيار خو پوره حگکه ده چيگ د احمد شاه بابا په شمول دهغه د لشگرو د بيگلا بيگلو لشگرو مشرانو د توريگ، بهادرة او جنکي اتوليو کيسيگ په کيگ بيان شوي دي.

مثلاً د شلامار باغ د جنک داستان داسيگ بيانوي:

شگه حگوانان د یگ شي تيار ازموده د جنکگ په کار
په دالوردشالامار چيگ ازیبک هم د حصار
د راوي په دا کگفتار د قرغز حگوانان تيار

۲- د حماسيگ يوه بله حگانکگونه داده چيگ حيوانات په
کيگ ستر نقش لري، حتی کله کله دا نقش ایگره اخلاقي بنگه هم
لري، په ديگ شاهنامه کيگ هم د آسانو او فيلانو يادونه شويگ
او جنکگ کيگ د هغوی رول په کگوته شوی او خپليگ
لشگکريگ ييگ له بازانو سره تشبه کوي، خو لکه د نورو حماسو
په شان حيوانات په ديگ اثر کيگ هغه رول نه لري لکه په نورو
حماسو کيگ چيگ خارق العاده رول لري

۳- د حماسو يوه حگانکگونه داده چيگ اتلان په کيگ له

هيولاوو او وحشتناکو حيواناتو سره مقابله کوي

په احمد شاهي شاهنامه کيگ سره له ديگ چيگ وحشتناکو
حيواناتو سره د انسانانو تن په تن جگکويگ کيسيگ نه دي
راغلي، خو په جگگوه کيگ ایگر حگايه د جنکگي وسيلو په
توکگه د حيواناتو يادونيگ راغلي، خود ديگ پر حگای د خپلو
لشگکرو د اتلانو ایگر توصيف شوی او د حماسيگ هغه بله خوا
ييگ پوره کويگ چيگ تر حده زياته مبالغه په کيگ وي، لکه غلو
او اغراق، مثلاً له درانو لشگکرو خگخه د صمد خان يادونه کوي

چيگ د خپل ورور (شفیق) په مرگگ ييگ سينه کباب وه، خو بيا ييگ هم پردشگمن سختيگ حمليگ کوليگ او هغوی ييگ تار و مار کؤل او يا هم د نورو جنکگيالو يادونه

۴- په حماسه کيگ ياد شوي بوتگي، ونيگ او ميگويگ زياتره جادويي او خارق العاده خصوصيات لري.

د حافظ کگل محمد مرغزي په اثر (احمد شاهي شاهنامه) کيگ سره له ديگ چيگ د حماسيگ کنگ شميگر خصوصيات لري، خود ونو، بوتگو او ميگوو د داسيگ کوميگ خاصيگ خارق العاده پيگشگيگ کيسه يا داستان په کيگ نه دی راغلی چيگ د سؤي پام حگان ته واؤوي.

۵- د حماسو اتلان معمولاً ما فوق الطبيعي انسانان شگودل کيگاي.

په ديگ شاهنامه کيگ انسانان ما فوق الطبيعي انسانان نه دي شگودل شوي، خود هر جنکگ د داستان اتل طبعاً تر عادي انسانانو لوؤ شگودل شوی دی. خود الوؤتيا دومره نه ده چيگ افسانه يي بريد ته ورسيگاي.

۶- د حماسو د اتلانو کارونه اکثره خارق العاده وي او د منطق په تله نه تلل کيگاي.

د مرغزي په احمد شاهي شاهنامه کيگ د اتلانو کارونه د منطق له معياره دومره لريگ نه دي خود داسيگ هم نه دي چيگ سل په

سلو کيگ ديگ له منطق سره برابر شي، د فرعي اتلان رول هم له عادي منطقه و حکمي او هغه مهال چيگ د جنکگ کوم حالات وو او سياسي تاريخونو ثبت کوي، تر هغو معيارونو لوؤ دي.

۷- د حماسو اتلان د خپل ژوند په برخه کيگ له خپل يو ضد

قهرمان سره مخامخيگي.

په ديگ منظوم داستان کيگ طبعاً قهرمانان له خپل ضد سره مخامخ شوي، خو په ديگ شاهنامه کيگ مرکزي اتل احمد شابابا دي چيگ فتوحات د هغه په امر تر سره کيگي، خودی په مستقيم اول له خپل کوم ضد اتل سره نه مخامخيگي او نه په ديگ داستان کيگ دده د معادل کوم اتل يادونه شويگ ده، البته د احمد شاه بابا د لشگرو قومندانان له خپلو معادلو قومندانانو سره مخامخيگي او هغوی ته ماتيگ ورکوي لکه د احمد شاه بابا د لشگرو قومندانان حاجي جمال، صمد خان او نور چيگ د هندوستان د لشگرو له حکينو قومندانانو لکه منو، خسرو، شهناز او نورو سره مخامخيگي او له يو وزير سره تن په تن جکگوه کوي، حاجي جمال چيگ د درانو لشگرو مشردی په ديگ اثر کيگ راغلي چيگ عسکرييگ د مستو خوني فيلانو په شان د دشگمن پر لشگر حمليگ کوليگ، په ديگ جکگوه کيگ د هندوستان د وزير پر سرد توپ کگوله لکگيگي او زيگرو زبر کيگي، ديگ جنکگ کيگ چيگ د هند کوم لشگر راغلی و هغه د درانو له خوا

تگول زیگرو زبر شو. د همدیگ جنکگ په خاطر کله چیگ
احمد شاه بابا د سر هند پر لوري د تگگ نیت وکونو د جنکگ تدبیر
بیگ و نیو:

چیگ تدبیر وشه د جنکگ
تمام ورک شه د زوه زنکگ
تمام فوج په جنکگ تیار
سپین بازونه شوه د شگگار
له لاهوره شوروان
په دالارد هندوستان

۸- د حماسو اتلان اکثره په یوه اوږده او خطرناک سفر و حگی.
احمد شاه بابا (د احمد شاهي شاهنامیگ) د اتل په توگه د
هندوستان پر یوه اوږده سفر و حگی، د هندوستان تر فتحیگ
وروسته مشهد ته حگی، د مشهد واکمن بیگ تابعدار کیگایي او
بیانیشاپور ته مخه کوي، هلته له یوه سخت ژمی سره
مخامخیگایي، خودی په خپل تدبیر مخکیگ تردیگ چیگ د
ژمی یخني بیگ لشگریگ تباه کوي، له نیشاپور خگخه لشگری
کندهار ته لیگایي او له مرکگه ژغورل کیگایي، دا ژمی دومره سخت
و چیگ ایگر کم ژوندي موجودات ور خگخه پاتیگ شول
۹- د حماسو اتلان ایگریگ کارنامیگ کوي چیگ زیاتره ملي
او معنوي ارزشگتونه لري.

په احمد شاهي شاهنامه کيگ هم چيگ د جنکگ کوم
داستانونه راغلي هغه اکثره ملي او اسلامي ارزشگتونه لري، ملي
ارزشگت ييگ په ديگ کيگ و چيگ د هغه وخت د شاو خوا
دولتونو او زورواکو خگخه ييگ خپل هيگواد خوندي کاوه او هغه
جنکگونه چيگ دوی په نورو هيگوادونو کيگ کول، که هغه ييگ
هلته نه وای کوي، نو دا جنکگونه به ييگ په خپل هيگواد کيگ
کول، د هغه وخت سياسي او نظامي خصوصيات داو و چيگ
هيگچاهم په خپل خگنکگ کيگ مستقل او قوي کگاوناى نه شو
زغملای، که احمد شاه بابا خپل هيگواد غشگتلی او يو موتگی
کوی نه وای او دغليمانو نیتونه او قوتونه ييگ تر هيگواده لريگ
خشی کوي نه وای، نو جنکگ به د افغانانو په کور کيگ بل شوی
وای

احمد شاه بابا د خپل جنکگي تدبير تر خگنکگ يو سوله دوست،
زاهد او صوفي مشر و. د يو مشهور روايت له مخيگ يو وخت ييگ
د کندهار شگارد ساتنيگ لپاره دفاعي ديوال شروع کؤ، نومور
ييگ (زرغونيگ انا) ورته وويل چيگ زويه دا خگه کويگ؟ هغه
ورته وويل چيگ دشگارد دفاع لپاره ديگوال جوؤوم، هغيگ ورته
وويل دشگمن چيگ تر شگاره راغی نو بيا دفاع مانا نه لري،
دشگمن بايد له شگاره لريگ له منحگه يوسيگ. ديگ خبريگ د
احمد شاه بابا په ذهن کيگ تغير راوست او په هغو سيمو کيگ

خطر ته متوجه شو چېگ خطر تريگ راولاؤ ويگدلاى شو. حگينىگ تنکگ نظره متعصبين د احمد شاه بابا پراخو فتوحاتو ته د کينىگ په سترکگه کگوري، واقعي تونه تحريفوي او وايي چېگ ضرور نه و هغه نوريگ سيميگ فتح کويگ وای، حگينىگ نوريگ حگان د وطن ايگر "خواخوای" کگنگي او وايي چېگ احمد شاه بابا بايد کورنيو اصلاحاتو ته ايگره پاملرنه کويگ وای نظر فتوحاتو ته! خو هغه تاريخپوهان او تگولنيپوهان چېگ د احمد شاه بابا د زمانىگ تگولنيز، سياسي، اقتصادي، پوځي، مذهبي، کلتوري او نور حالات ورته شگه معلوم دي، هغوى د هغه وخت د سياسي تگولنيزو تعاملاتو په رنگا کيگ د احمد شاه بابا تدبير او عمل ته په ايگره درنه سترکگه کگوري او افرين ورته وايي، د دوى د نظرونو د يووالي نتيجه او نچوؤ دادى چېگ احمد شاه بابا په خپلو فتوحاتو کيگ د ستر برياليتوبونه لاسته راوؤل چېگ ييگ په کوردننه بيگلا بيگليگ افغاني قبيلىگ د ملت او مملکت په لوشگي کيگ سره راتگولىگ کويگ او دوى ته ييگ د داخلي اختلافونو د رابرسىگره کولو فرصت او مجال ورنه کؤ، بل ييگ شاوخوا غليمان دومره کمزوري کؤل چېگ دده رامنحگته کوي دولت ييگ ايگر موده له کگواشگه خوندي پاتىگ شو. د احمد شاه بابا د فتوحاتو ملي ارزشگت همدا و چېگ زموږ تگولنيگ ته ييگ درلود، دديگ تر خگنگگ احمد شاه بابا يو صوفي مشربه او

پراسلام مین پاچا و، دشاو خواتگولو مسلمانانو ورخگخه د
مرستیگ هیله وه، په همدیگ خاطر د بخارا مسلمان پاچا
ورخگخه د تزاریانو له ظلمه د خلاصون غوشتگنه وکوه، دهند د
مسلمانانو مشرشاه ولی الله ورخگخه له مرهتگیانو خگخه دهند د
مسلمانانو د خلاصون هیله وکوه او احمد شاه بابا دا دواوه کارونه
ترسره کول، یانیک احمد شا بابا د اسلام د بري په خاطر هم زیاته
اتلوی وشگوده، د ایران پر لوري لشکرکشي هم په دیگ نیت وه
چیگ د ایران د سیاسی او مذهبی نفوذ مخنیوی وکوی او که
چیگریگ بیگ دا کارنه وای کوی، نو ددیگ احتمال و چیگ
ایرانیان د نادر افشار او کگر کگین د وختونو په شان بیا افغانستان
د خپل ظلم تر سیوري لاندیگ راوی. تر احمد شاه بابا د مخه دوران
تاریخ لیکونکو ته معلوم دی چیگ خگومره ظلم پر دیگ خاوره
واکمن و، حافظ کگل محمد مرغزي هم په خپل اثر کیگ تر
احمد شاه بابا د مخه د نادر افشار د ظلم کیسه کویگ ده او فکر کوم
چیگ د همدغه یوه حالت بیان هم کولای شي په دیگ برخه کیگ د
معترضینو غرضی پوشگتنو ته یو شگه حگواب شي. مرغزي په
احمد شاهي شاهنامه کیگ وایی:

هلاکو صفت عیان شه
نمودار په داجهان شه
په شکست بلند شه اور

خلاص تريگ نه شود چا کور
سند ييگ درست زيگرو زبر که
بيگ بالينه ييگ بستر که
په هر ملک په هرديار
دده ظلم و بسيار
خود نادر افشار تر مرگ وروسته د احمد شاه بابا په باب وايي:
احمد شاه در ابدار
په جلوه شه نمودار
چيگ لباس ييگ سلطاني و
مرصع په خاقاني و
دا جامه شوه په ده جووه
د قسمت په حگای کيگ يووه

۱۰- د حماسو اتلان تن په تن جنکونو کيگ له ييگلابيگلو
وسلو خگخه کار اخلي لکه نيگزه، خنجر، توره، غشي، لينده او نور
، د جنک په اوزارو کيگ غولونه او فريگب هم شامل دي. په
احمد شاهي شاهنامه کيگ پر پورته ذکر شويو جنکي و سايلو
سرييگه د جنک له عصري و سايلو لکه توپونو خگخه هم کار
اخيستل شوی او د سرهند په يوه جگگوه کيگ دهند يو وزير
توپ په کگوله الوزول شوی و، خو جعل، تذوير، فريگب او غولونه

چيگ په اکثرو حماسو کيگ ييگ يادونه راغليگ ده ، ديگ
کيگ هم له ديگ اوزارو خگخه کار اخيستل شوی دی .
په احمد شاهي شاهنامه کيگ يو داستان داسي گ راغلی دی :
کله چيگ احمد شاه بابا ظل سبحاني د لاهور خواته متوجه کيگي
او د هغه حگای د نيولو نيت کوي ، نو هلته يو شخص د شاهنواز په
نامه چيگ ايگريگ لشگکريگ او جنکگي وسایل لري ، احمد شاه
بابا ته د مرستيگ وعده ورکوي ، خود احمد شاه بابا لشگکر ، بابا
ته وويل که شهنواز درغلي وکوي ، نو مو ا به بيا خگه وکؤو ؟
احمد شاه بابا خپلو لشگکرو ته په حگواب کيگ وويل :
که خلاف که شهنواز
دی به شي په غم کگداز
چيگ اقبال لرم بلند
وهر چا و ته خگگر کگند

وروسته شهنواز سره داسيگ فکر پيدا شو ، چيگ د احمد شاه
بابا لشگکر کم او ييگ تجربه دی ، خزانيگ او وسلیگ نه لري ، نو
را حگه د جنکگ تياری ورته ونيسه ، کگونديگ که فتح ديگ
نصيبت شي ، نو هماغه و چيگ د جنکگ تياری ييگ ونيو .
د شاهنواز کگوره بد قول
په دا قول وکؤه بول
ده ويگ اسباب لرم د جنکگ

شگایسته توریگ تفنگک

نو نواب شهنواز خان هغه راز چيگ تردیگ وخته بیگ په پرده کیگ ساتلی و، هغه راز خگر کگند کؤ او جنکگ ته بیگ تیاری و نیو، دا جکگؤه د (شالامار) په نامه یاد یگای، په دیگ جکگؤه کیگ شهنواز ماتیک خوري، لشگر بیگ تار و مار کیگای او دا احمد شاه بابا لشگر بیگ بریالته کیگای

په جکگؤه کیگ د فریگب او درغله بله بیگلکگه داده کله چیگ احمد شاه بابا له هند خگخه کندهار ته متوجه کیگای، د (منو) په نوم یو شخص او د هغه (وزیر) زوی چیگ پخوا بیگ جنکگ کیگ ماتیک خوؤلیگ وه، د هند دیو واکمن (خسرو) له خوا ورته ویل کیگای، چیگ تا به د لاهور حاکم کؤو، (منو) په ایگره خوشالته لاهور ته راغی او غوشگتل بیگ کابل او کندهار ته هم لاؤ شي. خو دیگ وخت کیگ احمد شاه بابا له هندوستانه د کابل پر لوري خطر ته متوجه کیگای، نو له کندهاره د هندوستان پر لوري حرکت کوي، کله چیگ پنجاب ته داخل یگای، نو پر دشگمنانو ماتم راحگی، د (منو) لشگر ماتیکای، سره له دیگ چیگ (اووه زره) سکان بیگ ملاتؤ ته راغلي وو، خو بیا بیگ هم ماتیک و خوؤه. (منو) چیگ کله د جنکگ حالات ولیدل چیگ تگول پنجاب تباه کیگای، نو سولیک ته لیگوال شو، نو احمد شاه بابا ته بیگ د

ايلچي (استازي) په لاس پيغام را وليگيا، احمد شاه بابا دا سوله قبوله كوه، (منو) بيبگ و باشگه او ديگ سره (منو) زيات خوشاله شو. (منو) د هندوستان د والي په توگه پاتيبگ شو، خو (منو) ته بيبگ دا وويل كه له تابعداره خگخه ديگ سرغوونه و كوه، نو بيا به تگول پنجاب تباه شي.

تر ديگ وروسته احمد شاه بابا د مشهد په فكر كيگ شو، كله چيگ د (مشهد) پر لوري رهي شو، نو دهغه حگاي واكمن (شاه رخ خان) ايبگر وار خطا شو او احمد شاه بابا ته بيبگ يو استازي ورو ليگيا او و بيبگ ويل كه مو ا معاف كوئ. تر ديگ وروسته دا احمد شاه بابا لشگكرو (نيشاپور) ته مخه و كوه خو ديگ وخت كيگ يو سخت ژمي راغي، احمد شاه بابا په ديگ خاطر چيگ په ژمي كيگ بيبگ لشگكرو تلف نه شي، بيبگر ته د كندهار پر لوري و خو حگيگد. دا ژمي ايبگر سخت و ان تر ديگ چيگ اكثره ژوندي موجودات بيبگ تباه كوئ، ديگ كيگ د هند والي (منو) د اسيگ فكر و كوئ چيگ دا احمد شاه بابا لشگكرو په نيشاپور كيگ تر واورو لانديگ شو، نو خگه ضرورت دي چيگ باج او خراج وركوم، شگه داده چيگ مخالفت بيبگ و كوئ، (منو) خپل لشگكرو ته هم ايبگر فرياد و كوئ، هغو تگولو ورته ايبگريگ لافيگ و وهليگ چيگ مو ا ستا ملاتو كوو.

د احمد شاه بابا له خوا (خانجان) ته امر وشو چېگ دیگ جنکگ
ته لاؤ شي. د دیگ جنکگ له امله پر لاهور سخته قحطي راغله او
خلک ایگر په تنکگ شول، بالاخره د (منو) لشگرو ماتیک
وخوؤله او (منو) و تشگتیگد، خوبیا بیگ خپله پوڅه ومنله او دربار
ته په ننو اتوراغی، نو شهریار (احمد شاه بابا) هغه و باشگه
د بادشاه شه د افرمان
چیک سردار به شي روان
د منو تقصیر معاف شه
که بلند ترکوه قاف شه
چیک اخلاص و د سردار
منو راغی په دربار
په خلعت د شاه ممتاز شه
په جهان کیگ سرفراز شه

کله چیک بیا لاهور د احمد شاه بابا د لشگرو په لاس فتح شو نو
هلته بیگرته ژوند له سره پیل شو او شگیگرازي را منحگته شوه.
چیک فارغ شو شهریار
په رونق شو تمام کار
په تنظیم راغی لاهور
کگلستان شه په هر لور

دغه راز په دیک شاهنامه کیگ د جمناتر خگنکگ جکگوه،
د شاهجهان- اباد تاراج کیگدل، شاهدریگ ته تکگ، د پانی پت د
جنکگ داستان او د نورو جنکگونو بیانونه هم راغلي دي
له نواب ناصر خان سره د جنکگ داستان هم راغلی دی، سره له
دیگ چیگ هغه سره اته زره قزلباش هم ملکگري وو، خو بیا هم
افغانی لشکرو ماتیک ورکوه.

۱۱- په حماسیگ او حماسی شاعره کیگ معمولاً د کلام
لفظی شگکلا ته ایگره پاملرنه نه کیگای او د مانا پر انتقال ایگر
زور راوؤل کیگای، خو کله کله کلام حگینیک داسیگ برخیگ هم
لري چیگ هنري خوا بیگ هم د پام ووؤ وي
پر احمد شاهي شاهنامه هم همدا معیار تطبیگای، ددیگ اثر
اکثره بیتونه له ژبني پلوه هنري یا لفظی شگکلا نه لري، حگینو
حگایونو کیگ وزني ستونزیک او تیگروتیک هم لري، اکثره
بیتونه بیگ سپوره او وچ دي، خو حگینیک بیتونه داسیگ هم
دي چیگ هنري جوهر لري او لفظی شگکلا په کیگ شگکاری لکه
دالاندیک بیتونه:

چیگ وچاته مخ که غم
وچوي د زؤ کگی نـم
خگه دی غم کگوره بلا
نه پریگادی دهوش کلا

چيگ روان شه ستاسيگ رور
د فنا په باد شه سور
ودان اته دنيا خس ده
په خگو ور حگيگ د هر کس ده
نه مذبوط لري بنياد
چيگ بناييگ ده په باد...

په احمد شاهي شاهنامه کيگ حافظ کگل محمد مرغزي د
جنکگ د هر د استان په پيل کيگ بيگلاييگل مسایل مطرح کوي،
اکثره ديني مسایل، بياييگ يوه جنکگي پيگشگه، په پای کيگ
بيگ خپل لقب يا تخلص (حافظ) ياد کوي، د حگان او خپل شعر
ستايڼه بيگ کويگ ده، دا يادونه بيا تکرار شويگ ده. خگو
بيتونو ته بيگ د بيگلکگيگ په توکگه وکگوري:

زما شعر ته که خگوک کگوري
د باران په دود به اوري
سوؤ مزاج به بيگ کاندي اور
پريگ به راشي د عشق زور
په مزاج به بيگ راسي جوش
نه بيگ عقل وي نه هوش

همداسيگ ايوگر حگايه د خپل شعر ستايڼه کوي.

د فورم له پلوه دا منظوم داستان يوه مثنوي ده، چېگ معمولاً د اوډو حماسو، تاريخي كيسو او يا هم پيگشگو د بيان لپاره كارول كيځاي، فردوسي هم د خپليگ شاهناميگ لپاره له همدېگ فورم خځه كار اخيستي دي.

حافظ كگل محمد مرغزي هم د احمد شاهي شاهناميگ د ليكنيگ لپاره مثنوي فورم حځكه غوره كوئ چېگ همدا فورم د اوډو پيگشگو د بيان صلاحيت لري له حځينو برخو او حځايونو پرته نوره دا مثنوي په (۷) خځپو كيگ ويل شويگ ده. لفظي شځكلا په كيگ دو مره نه شته، د كلام موضوع ته ييگ د كلام شځكلا په ان اول زيات ارزشگت وركوئ دي، چېگ دا خصوصيات په نورو حماسو كيگ هم شته پر ديگ حماسه نوريگ خبريگ هم كيگ دي شي خوييا هم كه په مجموعي اول خځوك احمد شاهي شاهنامه ارزوي په ديگ اثر كيگ د حماسيگ خصوصيات تر بل هر معنوي اول زيات ليدل كيځاي، البته د يو يگ شځيگ حماسيگ تگول خصوصيات پر يو يگ حماسيگ هم سل په سلو كيگ نه شي تطبيقيگدلاي، عام نظر او حكم دادي چېگ هر هغه اثر چېگ د حماسيگ زيات خصوصيات پوره كوئ، نو د حماسو په الهه كيگ شميرگل كيځاي احمد شاهي شاهنامه هم د نورو معنوي اولونو؛ وياؤنيگ او ويرنيگ په ان اول د حماسيگ زيات او غالب خصوصيات لري، نو حځكه ييگ حماسه كنگلاي شو.

په لغمان کې د شولو کر

دا لیکنه چې په انگازه مجله کې چاپ شوې ده، د معلوماتي انشاء یوه بېلگه ده، هغه ځوان لیکوال چې غواړي معلوماتي او تشریحي لیکنې وکړي دا او د پته ورته لیکنې ورسره مرسته کولای شي. دا لیکنه هنري او ادبي ارزښت نه لري خو د یوې ټاکلې موضوع د سپړنې لارې چارې په گوته کوي. ځوانو لیکوالو ته د معلوماتي لیکنو د برابرولو په برخه کې یوه بېلگه گڼل کېدی شي.

د افغانستان په مهمو کرنیزو محصولاتو کې یو هم (شولې) دي چې وریجې ورڅخه لاسته راځي. شولې اکثره په هغو گرمو سیمو کې کرل کېږي، چې پرېمانه اوبه لري، د شولو کرنه او له هغوی څخه بیا د وریجو لاسته راوړنه یوه اوږده پروسه ده، چې بزگر تر بل هر کرنیز محصول ډېر زیات زیار او زحمت ته اړباسي. زه دلته غواړم د هېواد له هغو ولایتونو او سیمو څخه چې شولې په کې کرل کېږي او بیا پر وریجو بدلېږي، یوازې په لغمان ولایت کې دا بهیر په ترتیب سره تشریح کړم. په دې لیکنه کې به د شولو د کښت پر څرنگوالي سربېره د شولو او وریجو پر

ډولونو او همدارنگه د وريجو د پخولو پر خو ډولونو هم رڼا واچوم:

۱- د شولو بزغلي: د شولو درشي پر مهال يو معين مقدار شولي (د ځمکې د ضرورت په اندول) بېلېږي او په ځانگړي جوال يا بوجيو کې ساتل کېږي. تر شپږ مياشتني ځنډ وروسته د لمريز کال د ثور مياشتې په لومړيو کې په داسې يوه ځمکه کې چې همدا مهال ورته کولبه شوې، دواله شوې، منډ او شوې وي او اوبه په کې ډنډ وي، د غنمو د کښت په شان شيندل کېږي، خو په دې تفاوت چې د شولو بزغلي زيات گڼ شيندل کېږي ان تردې حده چې نږدې ټوله ځمکه په شولو پوښل کېږي.

۲- د بزغلي د رسېدو وخت: د بزغلي کښت چې د ثور مياشتې په لومړيو لسو ورځو کې ترسره کېږي په عمومي ډول د څلوېښت ورځو په شاوخوا کې موده نيسي او معمولاً د جوزا تر شلمې او يا لږ څه وروسته نېټې پورې رسېږي، په دې کې يو يا دوه ځلي کيمياوي کود هم ورکوي. د شولو بزغلي وده دا مهال نږدې پينځه ويشت دېرش سانتي متره وي.

۳- د شولو د کښت مهال: د جوزا د مياشتې په بهير کې د شولو د کښت لپاره ټوله ځمکه تياره شوې وي. مانا دا چې ځمکه لومړی کولبه او بيا دواله شوې وي. په لغمان کې ځمکه لاتردې وروستيو وختونو پورې اکثره د غويو په واسطه کولبه

کېدله یوازې په وروستیو دوه درې کلونو کې د غویو د کولې ترڅنګ د ماشین یا تراکتور په واسطه کولبه هم دود شوې ده، کله چې ځمکې تر کولې وروسته د جوزا تود لمر وخور نو په اصطلاح ټولې ناروغۍ یې له منځه لاړې، د جوزا په وروستی لسيزه معمولاً د جوزا تر شلمې نېټې وروسته نهالونه پیلېږي.

۴- د شولو نهالونه: د جوزا په وروستیو کې اکثره ځمکې نهال ته تیارې وي، د نهال د تیاري وروستی مرحله پر ځمکې د اوبو سورول او تر هغې وروسته، منډ اوو دی، منډ اوو داسې یوه وسیله ده چې زیاتره د توت له لرګي څخه د نږدې یو متر په عرض او د دوه مترو په اوږدوالي او د نږدې لسو سانتی مترو په پنډوالي جوړېږي، په لاندینۍ برخه کې د لوټو د ماتولو لپاره د اوو یا لسو غاښونو په اندازه غاښونه هم لري، د غویو تر شا ټرل کېږي او ډنډ شوی پټی پرې اوارېږي، له منډ اوو سره نږدې هم مهال د پټي پولې هم جوړېږي، نوې خټې پرې اچول کېږي چې دې ته (تپياري) وايي، تپياري له پټي سره دا مرسته کوي چې اوبه پکې په دايمي ډول ایسارې کړي، پر کومه ورځ چې پټی منډ اوو شو پر هماغه مازیګر د بزغلي له پټي څخه بزغلی ایستل کېږي او د لاسي گېډیو په شان گېډی گېډی ټرل کېږي، که چېرې پټی نږدې وي، نو د بزغلي گېډی په لاسونو او که چېرې لري وي نو په کجاوه کې وړل کېږي او هلته پر هماغه

مازيگر په ټاکلې اندازه، په پټي کې وېشل کېږي. د نهال لپاره معمولاً اشگر، چې په کليوالي اصطلاح ورته (انشرگر) يا انشروالا وايي موجود وي، نهال کې اشريو حتمي کار گڼل کېږي، چې د کلي اکثره ځوانان، تنکي ځوانان او سپين ږيري په کې گډون کوي. د سهار تر لمانځه وروسته نهال شروع کېږي او ضروري تر غرمې خلاصوي، نهال ټول په لاس کېږي او په ډېر سرعت سره تر سره کېږي، نهالگر په منظم ډول يو د بل ترڅنگ ولاړ وي او تر يوه متر زياته اندازه ساحه رانغاړي، نهال په ډېر شوق او ذوق پرمخ ځي او د بزغلي هغه گېډي، چې مخکې تر مخکې تقسيم شوې وي، پرله پسې خلاصېږي، که کوم پټي کې د بزغلي کمی احساس شي، نو د بزغلي مسول کس چې هغه په نهال کې برخه نه اخلي او پټي ته بزغلي رسوي، د هغه کمی پوره کوي. د سهار د چای تر مهال پورې چې هوا خورا ملايمه وي نهال ښه په درز کې روان وي، سهار اته، اته نيمې بجې په پټي کې د کومې ونې يا انځر تر سيور لاندې سباناري کې چای او شرومبي حتمي وي او ددې ترڅنگ تازه انځر، مستې، پنېر، د پنېر اوبه او ځينې نور ملحقات هم ورسره مله وي. د تناره پرېمانه گرمه ډوډۍ پر دسترخوان خوره وي او نهالگر چې خورا اشتاه نيولي وي، په دومره خوند ډوډۍ خوري چې سپړي ورته حيرانېږي، تر سباناري وروسته نهال بيا پيلېږي او تر غرمې

دوام کوي، دا مهال نهالگر په خپل منځ کې په لوړ او از يوه نيمه سندرهم وايي، اکثره يو نيم سروکی وايي او يوه يوه لنډې يې په منځ کې تاووي. کله کله د دوو کسانو ترمنځ لنډې تبادله کېږي او په دې ډول د نهال گرمي او سختي په خوند سره پایته رسېږي. د گرمې ډوډۍ چې معمولاً يو يا دوه وطني چرگان په کې وي، له نورو ملحقاتو سره بنه مکلفه او خوندوره وي، مستې، شرومبې او ترکاري هم پکې وي، ترغرمې پوره اکثره نهال خلاصېږي، که چېرې يو نيم پتي پاتې وي هغه بيا خپله د نهال خاوند يا بزگر ترسره کوي، اشرگر معمولاً ترغرمې وروسته رخصتېږي. پخوا يو بل دود هم و او هغه دا چې د ځمکې د خاوند له کورنۍ څخه يا خپله د کورنۍ مشر او ياد هغه زوی به يې د نهال په پای کې د بزغلي په پتي کې ټولو اشرگرو په زور رانيوه او په ختو يې لږه، دا کاريې د خوند او د نهال د ((حسن اختتام)) او يا په اصطلاح د تېر کال لپاره کاوه، خو په وروستيو وختونو کې دا دود له منځه تللی او يا هم ډېر کمزوری شوی، هغه څوک چې په ختو لږل کېده، هغه په دې کار چندان نه خفه کېده او دا يې دود گناهه.

۵- د شولو د رسېدو مهال: کله چې د جوزا په وروستيو او د سرطان په لومړيو کې نهالونه ختم شي، نو بيا له هماغه پيله د شولو پتي له اوبو ډنډ شي، نو اکثره وخت دا پتي له اوبو ډنډ

وي، د میزان په اوخرو کې شولې په صافېدو شي او په دې بهير کې يو يا دوه ځله کيمياوي کود ورته ورکوي؟ په هغو سيمو کې چې پتي شاليزار او د اوبو څه کمې وي، د اوبو پر سر څه ستونزې راولاړېږي، خو په لغمان کې چې د الينگار بهانده او د اليشنگ نيم بهانده سيندونه لري، د اوبو ستونزه د ځينو نورو ولايتونو په انډول کمه ده، په لغمان کې بيا د اليشنگ په انډول په الينگار کې د اوبو ستونزه کمه ده.

د شولو د رسېدو ټوله موده نږدې څلور مياشتې ده، کله چې د عقرب مياشت رابره شي او د عوامو په اصطلاح د عقرب ستوری شولې ووهي، نو شولې په پخېدو شي. د عقرب څو ورځې لاوتې نه وي چې لوونه گډ شي، په څو ورځو کې ټول لوونه ترسره شي او ټوله سارا (کرونده) سپېره مېره شي.

۲- د وريجو د ايستلو پړاو: د وريجو د ايستلو بهير څو ستونزمن پړاوونه لري، چې دلته يې په لنډيز سره يادونه کوو:

الف- د شولو د لمدولو پړاو: کله چې د شولو غوبل خلاص شي او راشه تياره شي، شولې راساً هغې لويې ډنډې ته وړل کېږي چې لا تر دې دمخه کنبل شوې وي او داسې بڼه لري چې روانې او به پکې داخل او خارج شي، دا شولې اکثره خپله بزگران او يا هم نور هغه اشخاص چې (پايکوټان) گڼل کېږي، په اجاره اخلي. په لغمان کې معمولاً يو خروار شولې له

خلو پښتو تر څلور څلو پښتو منو وريجو پوري اخلي او د شولو خاوند ته په پای کې همدا مقدار وريجي ورسپاري. شولې په عادي ډول له (۱۵-۳۰) ورځو په ډنډه کې پاتې کېږي. که هوا یخه وي شولې نږدې د پرش ورځې او که هوا ښه یا نرمه وي، نو د پنځه لسو ورځو په شاوخوا کې پاتې کېږي.

ب- د شولو پخولو پر او: کله چې د شولو لمدولو معین پر او ترسره شو، نو بیا د شولو پخولو مرحله پیلېږي، شولې په بټۍ کې پخېږي، پخوا به یې په یو ډول ځانگړو متونو کې پخولې چې هغه خورا سخت کار وو، په هر مت کې ایله اووه اته منه شولې ځایېدلې. ترمونو لاندې به یې اور بلوه او تر معین حرارت وروسته به شولې پخېدلې، خو وروسته به یې یو ډول سر خلاصی دیگي کې راوتل چې هغو ته یو ځانگړی ځای ژوروي، دیگي پرې له پاسه ږدي، لاندې ورڅخه اور بلوي او د سون د هغو موادو په واسطه اور بلېږي چې (سیکه) یې گڼي او په حقیقت کې د وريجو هغه پوټکي دي چې تېر کال له وريجو څخه لاسته راغلي او په همدې نیت یو کال ساتل شوي دي، د بټۍ کار هم د نهال په شان په اشر ترسره کېږي او معمولاً د شپې له خوا وي، که هوا ډېره یخه هم وي کوم تاثیر ځکه نه لري، چې د بټۍ کار ټول له اور سره وي او داسې وي لکه سپرې چې په ژمي کې دننه په ناټوایي کې ناست وي. په یوه ساعت کې نږدې

پنځه لس مننه شولې پخېدی شي او که اشگرگر تکره وي، تردې زیاتې هم پخولای شي، مانا دا چې په پنځو ساعتونو کې نږدې یو خورا شولې پخېدی شي.

ج- د شولو د وچولو پړاو: کله چې شولې په بتی کې پخې شي تر هغې وروسته یې پر داسې یوه اواره ځمکه اواروي، چې لمر ولري. په لغمان کې عموماً بامونه د شولو د وچولو لپاره کارول کېږي، ځکه چې له کورنیو چرگانو او خطرونو څخه هم خوندي وي. د ورځې دوه یا درې ځله په شولو کې په دې نیت پنبه وهل کېږي چې شولې یوه خوا او بله خوا واروي او لمر ته مخامخ شي. که هوا المړینه وي نو په پنځه شپږ ورځو کې شولې وچېږي او که اسمان وریځ وي تردې زیات وخت غواړي.

د- د پایکو یا ماشین پړاو: کله چې شولې وچې شي، نو بیا یې پایکو ته وروړي، پایکو کې مخکې تر مخکې نوبت نیول کېږي، پایکو کې په یوه شپه کې تر یوه خروار زیاتې وریجې ایستل کېدی شي. پایکو داسې یو سیستم دی چې د لرگي د یو غټ تیر پواسطه چې (لټ) یې بولي او د لرگي لویې پرې پکې نصب وي، دا پرې د اوبو د انرژي یا فشار پواسطه چې له یوې جگې ناوې څخه راشپوه کېږي، تاوېږي، د لټ په تاوېدو سره د پایکو دوه ستنې چې پایې یا خپېږې یې بولي له

ځمکې څخه د دوه مترو په لوړوالي جگېږي او بېرته هر يوه په خپل معين ځای کې چې د يوه متر په اندازه ژور وي او (بغري) يې بولي لگېږي، په همدې بغريو کې د درې يا څلور منو په اندازه وچې شولې پرتې وي او د خپېرو په گوزار له دې شولو پوتکي بېلېږي او وريجې راڅرگندېږي. بيا دا وريجې د چچ پواسطه پاکېږي، ميده او ناپاکې وريجې يوه خوا او پاکې يې بله خوا اچوي، د پايکو د خاوند له خوا پر يوه خروار وريجو يونيم من مزد دی، د يادونې وړ ده چې اوس په ټول لغمان کې ايله که څو د گوتو په شمار پايکوگانې پاتې وي. په وروستيو کې د اکثرو پايکوگانو ځای نويو عصري ماشينونو نيولای چې د وريجو د را ايستلو کار يې ډېر اسانه کړی دی، خو ماشين بيا د پايکو په انډول زيات مزد اخلي، يانې په يوه خروار وريجو څلور منه وريجې مزد اخلي. د لغمان خلک وايي چې د پايکو د وريجو په انډول د ماشين وريجې بې خونده دي، ځکه چې ماشين د وريجو غوړ زېږسي او له منځه يې وړي، خود ماشين بڼه والی بيا دا دی چې وريجې يې صفا او ميده په کې کمې وي. په لغمان کې د شولو ډولونه: په لغمان کې د شولو بېلابېل ډولونه کرل کېږي، چې غټې او مهينې دواړه پکې شاملې دي، په غټو شولو کې بنگلد پشی، جاپانی، پرگانی او پرملی شاملې دي او په مهينو کې سيله، بېسودی، باره يا تورشغه او

پشدي شاملې دي، له پرگانو پرته چې اوس معمولې نه دي، د نورو ټولو شولو کرل یو شان دي، یوازې پرگانې د بزغلي په شان کرل کېږي او نهال نه لري.

د یادونې وړ ده چې غټې شولې د مهینو هغو په اندول دوه برابره زیاتې خپېږي. یو جریب ځمکه له یو نیم خروار څخه تر دوه نیم خروار پورې غټې شولې کولای شي او مهینې بیا ددې مقدار نیمایي خپېږي. د مهینو وریجو قیمت او خوند بیا د غټو هغو په اندول دوه برابره دی، غټې او مهینې شولې چې په کوم نامه یادېږي وریجې یې هم په هماغه نامه یادېږي.

۸- په لغمان کې د وریجو پخولو ډولونه: په لغمان کې لکه څنگه چې څو ډوله وریجې دي، د غسې په څو ډوله پخېږي هم، چې په هر ډول کې بیا څو نور ډولونه هم لري، چې د وریجو پخولو بېلابېلې کورنۍ دي، دلته یې څو غټو کورنیو ته اشاره کوو:

الف- داوگرې کورنۍ: په لغمان کې د وریجو د پخولو عام ډول همدا اوگره ده، چې سپینه اوگره گنل کېږي. په جوش کرو او بو کې پخېږي او اکثره غټې وریجې په کې کارېږي. دا په ټول لغمان کې عامه ده او په اصطلاح د لغمانیانو ملي غذا گنل کېږي، په پخوانیو وختونو کې به سهار پخېدلې خو اوس تر ډېرې زیاتې کچې یوازې غرمه یې پخېږي او ډېره کمه د شپې له

خوا هم پخپړي. سپينه اوگره يوه بله ضميمه هم لري چې هغه يې په اصطلاح کتغ گڼل کېږي، هر کتغ چې ورسره مل وي د هماغه په نامه يادېږي، لکه پيتي او اوگره، مستې او اوگره، شرومبې او اوگره چې (نرۍ) هم ورته وايي، شيدې او اوگره، کورت او اوگره او داسې نور.

ب- د ناکې کورنۍ: د اوگرې په کورنۍ کې مو يادونه وکړه چې اوگره ځانته او کتغ يې ځانته وي، بيا د دواړو په نومونو يادېږي، خو اوگره ځانته او کتغ يې ځانته تيارېږي، يو له بله جلا وي او گډ نه وي، خو د ناکې کورنۍ بيا په ترکيب کې تقريباً همداسې ده خو فرق يې دادی چې دلته اوگره او کتغ دواړه سره يوځای پخپړي. مانا دا چې اوگره يا وريجې په کتغ کې پخپړي، بل فرق يې دادی چې پر غټو وريجو سربېره مهيني وريجې هم په کې کارېږي. د ناکو په کورنۍ کې سبوناکه، شرومبې ناکه، پياوه ناکه او سرنجې ناکه مشهورې دي، سرنجې ناکه هغه ډول وريجې يا اوگره ده چې کله له کوچو څخه غوړي وباسي، له هغو څخه شرومبې ته ورته مايع پاتې کېږي، په همدغه مايع کې چې وريجې پخې کړي، يو ډول تريو خوند لري، همدغې ته سرنجې ناکه وايي، سبوناکه په وچو سبو کې پخپړي، شرومبې ناکه په شرومبو کې او پياوه ناکه په بې غوښې پياوه کې چې معمولاً له وچو پيازو جوړه وي.

ج- شوله: په ټول لغمان کې معمولاً يو ډول شوله پخېږي، چې اکثره په غريبو وډونو او خيراتونو کې پخېږي. د غټو وريجو او ميو يو گډه تركيب وي، د شولي نور ډولونه په لغمان کې زيات باب نه دي.

د- د شکرېتي کورنۍ: شکرېته معمولاً له مھينو وريجو پخېږي، په لغمان کې دوه ډوله شکرېته باب ده، يو هغه ډول شکرېته چې صافې کړې سپينې وريجې تيارې شي اوله پاسه پرې بوره وډورول شي او بل هغه ډول دی چې له پاسه پرې د گورې میده گي يانې شکره وډورول شي، شکرېتي لغمان کې اکثره په روژه ماتي او چرگ بانگونو کې پخېږي او کله کله که عاجل مېلمانې پيدا شي او د غوښې د پيدا کېدو امکان کم وي، نو په عاجل ډول ورته شکرېته تياره کړي، د لغمان شکرېته ډېره مشهوره ده، چې سندرغاړي يې هم ارمان کوي، د تگاب غياث استاذ چې خان د لغمانيانو خوری بولي، د لغمان د شکرېتو ډېر ارمانجن دی او وايي:

نه خو به بيا لغمان ته لاړ شو - نه به هغه شکرېتي وخورو مينه

ه- پلونه: په لغمان کې په کورونو او بازارونو کې معمولاً هغه ډول پلونه پخېږي چې ډېر عام دي، صافې کړې وريجې (سپين پلو)، سبزي پلو، دمپخ او قابلي پلو، دا ډول پلونه د لغمان په بازارونو په تېره بيا په مهترلام ښار کې

پخپړي. هر ډول پلوه د هېواد د نورو بازارونو په انډول ارزانه
دی. په همدې هيله چې د هېواد هر وگړي ته په هر گوت کې هر
ډول پلوه ورسپړي، دا ليکنه پايله رسوم.

پته خزانه: تر عظیم الشان قرآن وروسته

((پته خزانه))، په پښتو ادبیاتو کې هغه خورا مهم، تاریخي او ادبي اثر دی، چې په ټولو پښتو اثارو کې پښتنو ته بل هېڅ ادبي اثر دومره منښت، گرانښت او تقدس نه لري، لکه پته خزانه قرآن عظیم الشان چې د ټول بشر د نېکمرغۍ او د ټولو مسلمانانو لپاره تر تصویره پورته جامع خدایي کتاب دی او ټول بشر ته د لمر د رڼا حیثیت لري او پښتانه د قرآن پر تقدس، سپېڅلتیا او روښانتیا تر هر چا زیات باوري او گروهمن دي، خو که تر قرآن عظیم الشان او خو نورو مذهبي کتابونو وروسته په عامه روښنفکري پښتني ټولنه کې د کوم کتاب د گرانښت، تقدس او درناوي ارزونه، پرتلنه او تلنه کوو، نو بیا خو هېڅ کتاب هم د (پته خزانه) مقابله نه شي کولای او نه دې سره د گرانښت او محبوبیت په تله تلل کېدی شي. ددې گرانښت علت څه دی؟ ولې ټول ولس ورته د تقدس په سترگه گوري؟ او بیا هغه ولس چې له ځینو خاصو مذهبي او عقیده یي

ارزبستونو پرته پر بل هېڅ شي په اسانۍ توافقه نه کوي، ولې (پته خزانه) مني؟ ولې يې درناوی کوي؟ ولې پرې متفق دي؟ ولې ترې خوند اخلي؟ او ولې پرې باور کوي، هر کله که مو دا او د بته ورته پوښتنې مطرح کړې او معقول ځوابونه مو ورته پيدا کړل، کېدی شي پر (پته خزانه) د څو شکمنو ((ليکوالو)) شکونه راته خپله ځواب شي. زه نه غواړم دلته د ځينو نورو بناغلو ليکوالو په شان د (پته خزانه) په اړه تاريخي، ژبني، ادبي او کرونولوژيک دلايل راوړم او د هغو لپاره گڼ شمېر اخځونه د ملاتړ په توگه کتار کړم، يوازې له خپل ليد لوري غواړم په عام ډول د پته خزانه د حقانيت، ماهيت او ارزښت په اړه خپل نظر څرگند کړم:

د پته خزانه تاريخي ارزښت: (پته خزانه) په حقيقت کې د خپلې بنکلا له امله يو شمېر مخالفين پيدا کړل، ددې مخالفتونو يو غټ علت دادی چې په (پته خزانه) کې د جهان پهلوان امير کروړ سوري يوشعر (ويارنه) راغلی، دا شعر د تاريخي قدامت له مخې (۱۳۹هـ ق) کال ته رسېږي، ددې شعر له امله د پښتو ادبياتو د لاسته راغلي ليکلي شعر نېټه د گاونډيو ژبو په تېره بيا د فارسي ژبې له لومړي لاسته راغلي شعر څخه نږدې يوه نيمه پېړۍ (۱۵۰ کاله) دمخه ځي. د ايران يو شمېر فارسي ژبي ليکوال وو چې د فارسي ژبې د بډايه ادب له

مخې په سيمه کې د فارسي ژبې د تفوق روحیه پالي او افغانستان هم د خپلې ژبې او فرهنگ د نفوذ ساحه (!) گڼي، د پښتو ژبې او ادب دا تاريخي قدامت او قوت نه شو زغملای، نو ځکه يې په عمومي ډول له پټې خزاني او په خاص ډول له دې شعر سره حسادت او حساسيت وښود او ورو ورو يې پر پټه خزانه د ((جعل او تډوير)) تورو نه پورې کړل. يانې ددې تورو نو اساسي سرچينه د ايران ملتپالي او ژبپالي ليکوال وو. دوی ددې کار لپاره په لومړي گام کې په افغانستان کې يو څو فارسي ژبي ليکوال د پټې خزاني مخالفت ته راوپارول او بيا د وخت په تېرېدو سره يو څو ((پښتانه ليکوال)) هم ددې لړۍ برخوال شول.

د پټې خزاني سياسي ارزښت: په مجموعي ډول ټول افغانان او په ځانگړي ډول پښتانه چې د علامه اقبال په وينا د اسيا زړه تشکيلوي، په وروستيو، درې، درې نيم سوو کلونو کې لومړی د يو محلي او ورپسې بيا د يو ملي حکومت خاوندان شول او له دې سره سم له ځينو گاونډيو هېوادونو سره د سياسي رقابت ترڅنگ پر فرهنگي سيالۍ هم اخته شول، نو د يو شمېر گاونډيو هېوادونو او قومونو سياستوال او ليکوال چې افغانان او په تېره بيا پښتانه يې د ((يو وحشي او يرغلگر)) (!) قوم په توگه معرفي کول، د پښتنو د فرهنگي

شتمنی راسپړل او ځلول ورته د زغملو نه وو، دوی غوښتل چې فرهنگي محکومیت د سیاسي محکومیت وسیله کړي، نو په دې خاطر یې د پټې خزانې، فرهنگي، ادبي او علمي ارزښت له سیاسي هغو سره مخلوط کړ او د سیاسي انګېرنو پر بنسټ یې د (پټې خزانې) مخالفت ته راودانگل.

د پټې خزانې متني ارزښت: څرنگه چې د پټې خزانې لیکوال (محمد بن داود هوتک) یو پوخ، فطري، کسبي او مسلکي لیکوال و او د شاه حسین هوتک د دربار منلی منشي و، نو په خورا دقت او انتظام یې د تاریخي تسلسل او اخځونو په ښودلو سره د (۵۰) تنو په ګډون د شاعرانو تذکره ترتیب کړې ده او د یو ښه، پوخ او کره متن په ترڅ کې یې هغوی معرفي کړي دي، نو د متن دغې ښکلا هم ځینې منفي باف لیکوال راپارولي چې ولې یې پر هغه وخت داسې پخه تذکره لیکلې ده. دوی په عام ډول د پښتنو او په خاص ډول د (محمد بن داود هوتک) پر استعداد شک ښکاره کوي چې پښتانه! هغه وخت او داسې کتاب؟!؟

دوی د پټه پام نه کوي چې تر همدې تذکرې څخه نږدې اووه سوه کاله دمخه د غزنویانو په دربار کې د ((شاهنامې)) په شان یو مهم اثر لیکل کېدی او زړې افسانې په نظم کېدی شي، په دې دربار کې پر یوه وخت شاوخوا (دوه نیم سوه) لیکوال پالل

کېدی او د شعرونو په لسگونو دېوانونه رامنځته کېدی شي، خود هوتکیانو په دربار کې دې یو محمد هوتک ددې استعداد نه پیدا کوي چې یوازې د تېرو او هم مهالو شاعرانو یوه تذکره ترتیب کړي؟ ځکه چې د دوی په نظر دا قوم د فرهنگ او ادب پنځونې استعداد نه لري؟! که چېرې پته خزانه د یو څلور پنځو شاعرانو له گډو وډو سوانحو جوړه وای نو بیا خو کېدی شول چا پرې انتقاد نه وای کړی. اوس د پته خزانه (منتقدین) د خپل استعداد له لید لوري د پته خزانه متن گوري، دوی فکر کوي چې ولې دومره پوخ متن؟ که هر ((نقاد)) د خپل استعداد له زاویې څخه د بل لیکوال اثر ته وگوري، نو بیا خود ډېرو نړیوالو لیکوالو پر اثارو هم شک کولای شو، ولې هومر؟ ولې هوگو، ولې بلزاک، ولې تاگور، ولې خوشال او داسې نورې ډېرې ولې ولې.

د پته خزانه اروایي ارزښت او اغېز: په یوه ادبي اثر کې د لیکوال او لوستونکي ترمنځ یوه پته رابطه وي، د همدې رابطې پر بنسټ د دواړو فکري او اروایي اړیکې ټینګېږي، دا رابطه په حقیقت کې د هغه (صداقت) بیان دی، چې لیکوال یې په خپل اثر کې وړاندې کوي. هر څومره چې د لیکوال په اثر کې د صداقت او رښتینولۍ جوهر زیات وي، په هماغه اندازه د لیکوال او لوستونکي رابطه زیاته ټینګېږي او

نږدې کېږي، که لیکوال په خپل اثر کې د صداقت پرځای د مفاهیمو په انتقال کې له تصنع، تکلف او لفظي درغلی څخه کار واخلي، لوستونکی به یې یو ځل اثر ولولي، بیا به یې هم ولولي خو هېڅکله به یې زړه ته لاره پیدا نه کړي، په همدې وجه تکلفي، تصنعي او نږه اکتسابي لیکوال کامیاب لیکوال نه دي او نه هم هېڅکله عام محبوبیت پیدا کولای شي. ادبي اثر داسې یوه پدیده نه ده چې څوک یې په زوره پرچا ومني او نه هم د کره کتنې په شان علم دی چې ځینې کره کتونکي په پای کې یو حکم صادوري. زه وایم چې په پټه خزانه کې کوم قوت موجود دی چې پر عام ولس او په تېره بیا پر لیکوالو یې ځان د تقدس تر سرحده منلی دی؟ نه محمد بن داود هوتک (د پټې خزاني مولف) او نه هم پوهاند عبدالحی حبیبی (د پټې خزاني شارح) کوم زور درلود او نه هم د پټې خزاني تر شاه د زور لښکرې ولاړې وې چې پر خلکو یې ومني. زما په فکر په دې اثر کې صداقت، د لیکوال احساس، عواطفو د لیکوال له فني قوت سره ملګري کېږي او په پای کې اثر هغومره قوت پیدا کوي چې ان د خلکو پر زړونو د یو سپېڅلي ادبي اثر په توګه حکومت وکړي. د دنیا په ټولو ادبي اثارو کې دا خبره تراوسه نه ده پېښه شوې او حتی دا به یوه معجزه وي چې یو څوک یا لیکوال دې نن کېني، درې سوه کاله وړاندې د یوه بل لیکوال په نوم دې تذکره

وليکي او هغې کې دې بيا ان تریو زر کلونو پورې په بېلابېلو دورو کې د هر پېر او له تاریخي او اجتماعي حالاتو سره سم لیکوال او ادبي بهیر داسې معرفي کړي، چې د خلکو پر زړونو دې د نورو ټولو ادبي اثارو په انډول زیات حکومت وکړي.

که موږ فرضاً د یو څو شپږو لپاره دا فرضیه ومانو نو بیا خو دغه بل لیکوال تر محمد بن داود هوتکه هم د زیاتې ستاینې او شاباسې وړ دی چې په شلمه پېړۍ کې داسې یو اثر لیکلای شي چې د پېړیو په بهیر کې د یوې ژبې مطرحو شاعرانو ته شعرونه هم منسوب کړي، ادبي ژوند، مبارزې او ویاړونه هم ورپه برخه کړي او بیا نور لیکوال، سیاسي او ادبي تاریخونه هم ددې لیکوال خبره تائید کړي.

تراوسه پورې د بشر د ادب تاریخ په ټوله دوره کې دا ډول ادبي معجزه چا نه ده تخلیق کړې، هو داسې شوي چې یو شاعر یا لیکوال د بل نومورکي، نومور، مړیا ژوندي شاعر یا لیکوال کلام په خپل نامه کړی وي، خو دا ډول غلام ډېره ژر رسوا شوې ده، خو دا بل ډول معکوس کار چې څوک دې خپل اثر بل چاته منسوب کړي او خپله دې ترې دفاع هم وکړي، په ادبي تاریخ کې یې بېلگه نه لرو.

پټه خزانه د هغې انډول، بدیل یا مثل: د پټې خزانې مخالفین چې پر پټه خزانه یې متضاد شکونه څرگند کړي دي،

د هغو لپاره به یو منطقي دلیل دا وای چې دوی پتې خزاني ته ورته یو بل تاریخي اثر یا تذکره جوړه کړې وای، تر هغه وروسته یې پر خلکو منلې او بیا یې له پتې خزاني سره پرتله کړې او خلکو ته یې ویلي وای چې دا دی د دا ډول ((جعلی)) اثر او لیکل او پر خلکو یې منل گران کار نه دی. که دا کار یوه یا دوو لیکوالو نه شو کولای، نو بیا دې د پتې خزاني ټول مخالفین، په بنکاره او پته سره ناست وای په شپو، میاشتو او کلونو دې کار کړی وای او بیا دې خپل لاسوند (سند) خلکو ته وړاندې کړی وای او ولې ډېر وخت او ډېر کلونه؟ ځکه د یو ((جعلی)) اثر لپاره خو ډېر وخت ته اړتیا نه شته، هغه خود تخیل، احساس او عواطفو په زور نه رامنځته کېږي، بلکې فکر، مهارت او چل ول ته ضرورت لري، نو د پتې خزاني ټولو مخالفینو باید د زیاتې انرژۍ د لگولو پرځای دا کار ژر تر ژره ترسره کړی وای. د منفي بافانو او شکاکانو دا خاصیت دی چې تر خپل فکر او استعداد پورته اثر باندې ضرور شک بنکاره کوي، مشرکینو به پر قرآن کریم هم شک کاوه، د قرآن کریم ایتونه به یې شعر باله او ځینو به سحر و جادو. کله چې د لوی خدای (ج) له لوري په همدې اړه د (انا اعطینا...) سورة نازل شو او له مشرکینو څخه وغوښتل شول چې تاسو ددې کلام معادل یا مثل جوړ کړئ، نو هغوی چې هر څومره زور وواکه څه یې ونه

کړای شول نو تر هغه وروسته یې بیا اعتراف وکړ چې دا واقعاً هم د الله (ج) کلام دی، نو پټه خزانه خود بشر د ذهن یوه راټوله کړې ادبي تذکره ده، نو د پټې خزاني ټولو مخالفینو ته یو چیلنج دی چې په انفرادي یا ډله ییز ډول دې ته ورته یو اثر رامنځته کړي.

پټه خزانه، د شک او ثبوت مقابله: پر یوه شي باندې شک بنسکاره کول اسانه دي، خود هغه پر وړاندې د ثبوت وړاندې کول بیا هغومره اسانه نه دي. پر پټه خزانه هم شک بنسکاره کول اسانه کار دی، لکه چې دا شکونه د هر شکاک له خوا شوي هم دي، خود خپل شک د اثبات لپاره یوه هم غوڅ ثبوتونه نه دي وړاندې کړي، د شکاکانو پر وړاندې هم چې کوم اسناد او دلایل وړاندې شوي هغه هم شکاکانو ته د منلو وړ نه وو هغوی پر هغو بیا هم شک بنسکاره کړی دی. خو زما په نظر پټه خزانه خپله یو ثبوت دی، یو شتوالی او موجودیت دی، د ثبوت له پاسه بیا ثبوت وړاندې کول څه مانا نه لري.

لوی خدای (ج) په طبیعت کې ډېر رازونه اچولي، له هغو رازونو څخه یو دادی چې ((هر سړی پیدا دی خپل خپل کار لره که نه))؛ یو څوک به کار کوي بل به نیوکه کوي، یو څوک به یو اثر لیکي بل به پرې نقد کوي، یو څوک به د بنه خوی او بنو اخلاقو خاوند وي او بل پرې شک کوي او وایي به چې دا چلند

یې د قوت د نشتوالي له امله دی، په اصل ماهیت کې داسې نه دی، یو څوک به ښه صادق مسلمان وي، بل به منافق او شیطان وي، یوه خوا به حق وي بله خوا به بطلان وي او ژوند به ترپایه همداسې د متضادو لوریو په مقابله کې روان وي.

پته خزانه هم د غسې یو ثابت حقیقت او واقعیت دی، په دې لړ کې شکاکان هم حق لري د خدای (ج) د پنځول شوي طبیعت مطابق خپل شک ښکاره کړي. ځینو لیکوالو د رحمان بابا د ژوند او مرگ د کلونو په باب شک ښکاره کړی او هغه یې سم نه دی بللی او په دې باب یو شمېر لیکوالو لیکنې هم کړي، دا چې رحمان بابا پر کوم کار مړ دی او پر کوم پیدا؟ دا د دې مانا نه لري، چې د رحمان بابا له شتوالي منکر شو، د رحمان بابا د شعرونو شتوالی خپله د رحمان بابا د اثبات لپاره کفایت کوي، نو د پتې خزانه د اثبات لپاره هم غټ دلیل په خپله د هغې متن دی چې د سالم عقل او فکر خاوند ترې انکار کولای نه شي. ځینو لیکوالو او په اصطلاح ((تېزینو)) لیکوالو دا د ځان د تبلیغ او اطراح لپاره یوه ښه وسیله گڼله چې پر یو مشهور اثر، پر یو مشهورې تاریخي پېښې او یا مطرح لیکوال وپېچي، پر هغو شک ښکاره کړي او ځان مطرح کړي.

یو وخت مور په پېښور کې غوښتل د خوشال بابا د زوکړې د څلورسومې کالیزې په ویاړ یو علمي سیمینار جوړ کړو، د

سیمیټار تر جوړولو وړاندې د سیمیټار د مقالو د وېش لپاره یو بورډ یا جرگه گۍ جوړه شوې وه، په جرگه گۍ کې یو تن مطرح لیکوال وویل زه غواړم د خوشال بابا د ژوند یانې تولد پر کال لیکنه وکړم، ده وویل زما د لیکنې عنوان دی: خوشال بابا پر کوم کال پیدا دی؟ یو زرو دوه ویشته که یو زرو یو ویشته؟ ده وویل ما سره گڼ شمېر داسې دلایل، مدارک او اسناد شته؛ دا ثابتوي چې بابا پر یو زرو یو ویشته کې پیدا دی نه په یو زرو دوه ویشته هق کې. موږ وویل دا یوه اتفاقي موضوع ده او واضح ده، ضرورت نه شته چې پر دې لیکنه وشي، د بابا د ژوند او اثارو پر هغو اړخونو باید خبرې وشي چې تراوسه لا مبهم دي او خپرې ته اړتیا لري، خو لیکوال صیب بیا ټینګار وکړ څوک وايي چې د خوشال بابا د ژوند کال اتفاقي دی؟ هېڅ اتفاقي دی نه، تاسې یو ځل زما منابع او اسناد وگورئ بیا به مو باور پرې راشي، پرېږدئ چې موږ لوستونکو ته واقعیت وایو، کله چې لیکوال پر خپلې خبرې تر حده زیات ټینګار وکړ، نوماته هم یو څه غوصه راغله ما ورته وویل: د خوشال بابا په باب تر ټولو کره، معتبره او باوري اسناد کوم دي؟

ده وویل خپله د بابا اثار. نو ما وویل کله چې خپله بابا وایي:

((د هجرت زردوه ويشت سن و — چې زه راغلم په ميان))
نو بيا ته څوك يې چې د بابا د ژوند په هكله خپله د بابا خبره رد
كړې، دې سره زموږ بحث نور پاي ته ورسېد.
نو اوس راځو خپلې خبرې ته چې پريوه شي د شك ښكاره
كول او د هغه لپاره د يو څو مرتبو او نا مرتبو، وړاندې او
وروسته دلايلو راوړل او د عادي لوستونكو د ذهنونو گډوډول
اسانه كار دى، خود خپل ناسم شك اثباتول ساده كار نه دى.
د پټې خزانې له مخالفينو څخه يو: پټې خزانې په
پيل كې د سياسي او كلتوري سياليو له امله بهرني مخالفين
درلودل، وروسته وروسته بيا د مخالفتونه په كورنۍ كچه هم
څرگند شول، خود كورنيو مخالفينو د مخالفت علتونه ډېر
زيات سياسي او كلتوري نه وو؛ اكثره د حقارت له رواني عقدو
او په فرهنگي چاپيريال كې د سالم رقابت له لارې لوړ شهرت او
مقام ته د نه رسېدو له امله پيدا شول. د كورنيو مخالفينو
سرخېل ښاغلى قلندر مومند دى چې په پښتنو ليكوالو كې
نسبتاً پام وړ مقام لري. د قلندر مومند د شهرت يوه لويه وجه
همدا د پټې خزانې مخالفت دى، سره له دې چې هغه په شعر،
لنډه كيسه، تنقيد او تحقيق كې هم مشهور دى، خو په دې هره
برخه كې دده همعصره داسې نور پښتانه ليكوال وو چې له
قلندر مومند څخه يې اول مقام نيولى و او زيات شهرت ته

رسېدلي وو، د بېلگې په توگه که څوک د غزل نوم اخلي، نو د حمزه بابا، که د تحقيق نوم اخلي نو کامل مومند، که د لنډې کيسې نوم اخلي نو مهدي پاچا او که د انقلابي شاعري نوم اخلي نو د اجمل خټک نومونه يې اول په ذهن کې راگرځي. قلندر مومند ته دده د فرهنگي شخصيت د خړوب او مطرح کېدو يوازینی لاره همدا ((تنقيد)) پاتې وه. نو ده بايد داسې يو څه ته گوتې وروړې وای چې دده د فرهنگي شخصيت د شهرت غوښتنې دا غريزه يې خړوب کړې وای. د قلندر مومند دا پته تلوسه هغه وخت د فوران حالت ته ورسېده چې پر (۱۳۴۵ل، ۱۹۲۲م) کال کابل کې د خوشال بابا په ياد جوړ شوي نړيوال سيمينار ته رابلل شوی و، دا هغه مهال و چې د پته خزانې له لومړي چاپ څخه نږدې (۲۵) کاله تېرېدل، ددې سيمينار علمي مشري د لوی استاد علامه عبدالحي حبيبي پر غاړه وه. دې سيمينار ته پر قلندر مومند سربېره حمزه بابا او څو نورو ليکوالو ليکنې وستايل شوې، لوی استاد پوهاند علامه حبيبي چې نه يوازې د افغانستان، بلکې د ټولې سيمې په کچه يو لوی عالم و، هم زيات وستايل شو او درناوی يې وشو، قلندر مومند په دې سيمينار کې دده له خپلې توقع او شان سره برابر ونه ځلېد، نو له همدې ځايه ده داسې يو ناسم رقابت لاره ونيوه چې پخوا يې دومره جوش نه و. دا وخت د قلندر مومند د

قلم نوکه او ذهن د (استاد حبيبي) لوري ته واوښتل او په دې کې يې لومړی کتاب چې لوی استاد پرې حاشيې، تعليقات او شرحې ليکلې وې هغه (پټه خزانه) وه، نو همدا کتاب هدف يا ټارگېټ شو، ولې پټه خزانه هدف شوه؟ ولې د حبيبي صاحب خپل تاليفات تر برید لاندې رانغلل؟ ددې پوښتنې ځواب دادی چې د پټې خزانه د ترديد لپاره لا تردې دمخه بهرني ذهنيت کار کاوه، هغوی هم يو کورني شکاک او کورني شکاک هم يو بهرني ملاتړ ته اړتيا لرله، مشترکې گټې د دوی د گډې همکارۍ سبب شوې. بناغلي قلندر مومند تر هغه وروسته پر پټه خزانه څو انتقادي ليکنې وکړې او د پېښور په چاپي خپرونو کې يې خپرې کړې.

قلندر مومند نږدې شل کاله پر پټه خزانه ((تحقيق او تنقيد)) وکړ او په پای کې يې ((پټه خزانه فی الميزان)) کتاب چاپ کړ، هغه وخت چې لوی استاد عبدالحی حبيبي ژوندی و، نو د پټې خزانه د بهرنيو او کورنيو شکاکانو د شکونو په اړه يې خپل مستند دلايل وليکل، دلوی استاد تر مړينې وروسته قلندر مومند ته لاره نوره او اواره شوه، وروسته ده يو شمېر هغه ليکوال په تېره بيا د پېښور ځينې ځوان ليکوال چې دده پر چاپېريال راټول وو او په يوه يوه ډول يې ده د شخصيت په وده کې رول درلود، په زړه نازړه ډول د قلندر مومند فکر تعقيب

کړ، خو بیا هم په پېښور او کویټه کې ډېر نور داسې لیکوال وو چې د قلندر مومند د نظریاتو خلاف یې لیکنې وکړې. ښاغلي همپش خلیل د قلندر مومند د ((پټې خزاني فی المیزان)) په ځواب کې د ((تول پارسنگ)) په نامه یو مستقل اثر ولیکه. د پټې خزاني د مخالفت لړۍ په پای کې د ابتزال داسې یو حالت ته ورسېده چې ان ځینې داسې کسان چې اصلاً یې په خپل ټول عمر کې یو ځل هم پټه خزانه لوستې نه وه، هغوی هم د پټې خزاني په اړخ خپل نظرونه څرگند کړل. یوه ورځ له پېښوره (ټل) ته په یوه مشاعره کې د گډون لپاره روان وو، د کوزې پښتونخوا یو ځوان لیکوال له ما څخه وپوښتل ((یون صاحب دا د پټې خزاني په باب ستا رایه څه ده؟)) ما ویل له رایې څخه دې مطلب څه دی؟ ده وویل منې یې که نه؟ ما وویل زه یې ومنم که ونه منم هغه خپله داسې یو اثر دی چې ځان یې پر خلکو منلی او بل دا خو څه د عقایدو مسله نه ده چې که څوک یې ومني نو له گناه به خلاص شي او که ویې نه مني نو گناهکار به شي. منل نه منل دهر چا خپل کار دی خو واقعیت په خپله واقعیت دی. ده وویل بیا هم مطلب مې همدا و. ما ویل ستا رایه څه ده؟ ده وویل زه خو یې مخالف یم. ما ویل پټه خزانه دې لوستې؟ ده وویل نه جی! ما ویل چې لوستې دې نه ده نو بیا مخالف یې په څه یې؟ ده وویل: دا قلندر صاحب او نور چې کوم دي، هغه یې نه مني

که نه ما ویل ... ما وویل د واقعیت خبره بېله ده او د منلو یا نه منلو خبره بېله. ما ویل اسلام د خدای (ج) یو کامل دین او قرآن د خدای (ج) اسماني کتاب دی، بیا یې هم د نړۍ نا مسلمان وگړي او همدارنگه یو شمېر منافق مسلمانان عملاً نه مني نو دا خوددې مانا نه لري چې اسلام او قرآن کې نیمگړتیا ده، نیمگړتیا خپله زموږ په ذهن کې ده. پته خزانه یو واقعیت دی چې پتېدلای نه شي، د منلو او نه منلو خبره د هغې د واقعیت مانع کېدلای نه شي...

د قلندر مومند ترڅنگ یو شمېر نور لیکوال چې د هغه لاره تعقیبوي، هغوی له معقولې لارې او د فرهنګي کارو هڅې په وسیله د شهرت او مقام لوړو پړاوونو ته نه شي رسېدلای، نو دوی دا لاره غوره گڼلې چې داسې یو ادبي اثر ته لاس وغځوي چې هغه د خلکو زړونو ته لاره پیدا کړي وي، دوی فکر کوي په دې کار سره به د خلکو حساسیت راوپارېږي او زموږ لیکنه به ولولې، بیا به مو پر ضد لیکنه وکړي او که ځواب رانه کړي نو بیا به ووايو گوره چې زموږ دلایل پاخه وو چا یې ځواب ونه شو ویلای. دا ډول لیکوال چې د شهرت د فقر پر غریزې اخته دي، په هر ځای کې شته؛ په جلال اباد کې یو ځوان عادي او مبتدي لیکوال په یوه نوې راوتې سیمه بیزه مهالنۍ عادي جریده کې پر یوه ډېر پاخه او مطرح لیکوال په دې نیت بې ځایه، نامعقوله

او له واقعیت څخه لرې انتقادي لیکنه وکړه چې مطرح لیکوال به یې ځواب ووایي او دې سره به ((منتقد)) او ((جریده)) دواړه شهرت ته ورسېږي او په پینځو و کې به یاد شي. خو مطرح لیکوال هغه لیکنه ډېره بایبزه وگڼله او هېڅ ځواب یې ور نه کړ، یو بل لیکوال ور څخه وپوښتل چې د هغه لیکنې ځواب دې ولې ور نه کړ؟ هغه وویل: دا ځوانان دي، دوی د شهرت غریزې پسې اخیستي، زه نه غواړم په خپل ځواب دوی خپل هدف ته ورسوم. دا مسله همدا سې غلې پاتې شوه، څه موده وروسته هغو ځوانانو له هغه مطرح لیکوال څخه بېسنه وغوښته. نو د پتې خزاني د کورنیو مخالفینو یوه غټه ستونزه او ناروغي همدا ده چې د شهرت غریزې پسې اخیستي دي. که موږ د بناغلي قلندر مومند ټول لیکلي اثار سره و ارزوو نو راته معلومه به شي چې هغه په غزل کې د حمزه بابا، په انقلابي شاعري کې د اجمل خټک او په تحقیق او تاریخ لیکنه کې د کامل مومند او استاد عبدالحی حبیبی مخکښي نه شوه زغملای. د ارواپوهنې له نظره هغه اشخاص چې د ژوند په یو لړ سیاسي، ټولنیزو او فرهنګي چارو کې ناکام او یا هم تر خپلو محسوسو او نامحسوسو سیالانو پاتې راشي، معمولاً پر منفي کرکټرونو بدلېږي، هغه لیکوال چې په لیکوالۍ کې د تخلیق او تحقیق په دواړو برخو کې پام وړ او مطلوب پرمختګ ونه کړي معمولاً

در بيمه لار (تنقيد) غوره کوي. کله کله بيا دا تنقيد د اصلاح او لارښوونې پر محور راخړخي، خو کله کله بيا د منفي بافې د ناروغۍ ښکار شي او هرې مثبتې پديدې ته ضرور د شک او ترديد په سترگو گوري، ښه کره کتونکي همغه دی چې يو اثر مخکې تر مخکې د ښه والي او بدوالي د ټاکلې فرضيې له مخې ونه رازوي. يانې فرضيه مخکې تر مخکې قيد نه کړي، چې حتماً به دا اثر ښه ثابتوم يا بد او کمزوری. ښه لاره داده چې اثر څنگه دی همغسې يې وارزوي، خپل شخصي نظر او عواطف په کې دخيل نه کړي. زه فکر کوم چې قلندر مومند مخکې تر مخکې د پټې خزاني په اړه د (رد) فرضيه ټاکلې وه او خپله ټوله انرژي يې د همدې (رد) لپاره راټوله کړې وه. د قلندر مومند د ليکنې تر شا څه رواني مشکلات پراته وو، چې ده نږدې شل کاله دهغه اثر د ترديد لپاره کار وکړ چې محمد هوتک هغه په دوو کلونو کې ليکلی و. کېدی شي محمد هوتک د پټې خزاني پر ليکلو دومره نه وي په تکليف شوی لکه قلندر مومند يې چې په ترديد کې په تکليف شو.

قلندر مومند په خپله ليکنه کې په اصطلاح له نجومی علم څخه هم گټه اخيستي او په اصطلاح له بېلابېلو جنتريو يې استخراج کړی چې د پټې خزاني د متن په پای کې يوه راغلي نېټه غلطه ثابته کړي.

محمد هوتک په پټه خزانه کې ليکي: ((کتاب تمام سو، په ورځ د جمعي (۲۴) د شوال المکرم (۱۱۴۲) هجري په قندهار کې او مولف محمد هوتک هم فارغ البال سو الحمد لله حمداً کثيراً))

خو قلندر مومند په دې نظر دی چې د شوال (۲۴) د جمعي ورځ نه ده، له همدې پورتنې ټکي سره په ارتباط کې د بناغلي قلندر مومند د يوې مرکې يو ټکي ته ستاسو پام را اړوم. د قلندر مومند تر وفات نږدې درې کاله وړاندې، بناغلي حنيف خليل له بناغلي قلندر مومند سره يوه مرکه کړې وه، دا مرکه همغه مهال له پېښوره خپرېدونکې (وحدت) ورځپاڼه کې چاپ شوې وه. په دې مرکه کې بناغلي حنيف خليل له بناغلي مومند څخه پوښتلي وو چې ستاسو د پيدايښ کال کوم دی؟ هغه ورته په ځواب کې ويلي وو ((... زما د پيدايښ کال ماته معلوم نه دی، ځکه چې هغه وخت مور و پلار د پيدايښ کال نه ليکه او که چا ليکه هم نو په يوه کاغذ کې به يې ليکه بيا به يې د قرآن شريف په منځ کې ايښوده، نو په دې وجه زه تاسو ته د خپل پيدايښ کال سم نه شم ښودلای))

اوس دلته د خپل پيدايښت د کال په اړه دومره بې تفاوته او يا نا خبره دی، نو بيا کوم دلايل او مهم عوامل وو چې دی يې د پټه هڅوه چې درې درېم سوه کاله دمخه له نورو سره د ورځو

او ساعتونو حساب، هغه هم په خپله خوښه وکړي؟ پر ۱۱۴۲هـ ق کال د شوال (۲۴) د جمعې ورځ وه او که نه وه؟ دا او دې ته ورته پوښتنې سرې ته ددې لاره او اړوي چې په خپله د شکاکانو پر نظرونو او شکونو شک وکړي او ووايي چې دا ډول شکونه له سياسي، کلتوري سياليو او شخصي عقدو څخه راتوکېدلي دي او پر واقعيت ولاړ نه دي. که د پټې خزانې د بهرنيو او کورنيو مخالفينو ټول نظرونه راتول کړو نو کېدی شي دې نتيجه ته ورسېږو چې دا ټول نظرونه د سياسي، کلتوري، ژبنيو او تاريخي ناوړه غرضونو او د ځينو ځانپالو او شهرت خوښو ليکوالو د شهرت د غريزي او شخصي عقدو يو ګډ امتزاج دی چې علمي معيارونه نه لري او پر پورتنيو يادو عواملو ولاړ دي او بس.

"د حگانحگاني شگامار" سفر

د استاد مجروح د خانخانی بنامار

د ځینو منظومو برخو منشوره بڼه

د انسان حگانغوشگتنه او نفسي خواهشات داسيگ غريزي عناصر دي چيگ هر وخت له انسان سره ملکگري وي، د انسان نفس اصلاً د لايتناهي هوسونو مجموعه ده. که دديگ هوسونو او نفسي غوشگتنو مشروع علاج او کنترول ونه شي او هغه په سم اول مهار نه شي، نو د انسان له نفس خگخه خپله يو لوی شگامار جوؤيگاي، داسيگ يو شگامار چيگ تگول عمر به د مثبتو انساني ارزشگتونو پر له منحگه وؤلو او خوؤلو مصروف وي، تر تگولو د مخه ييگ خپله همغه انسان ته خطر او زيان تر تگولو زيات دی او د غتگوالي او وديگ په حالت کيگ ييگ مقابله هم ورته ايگره کگرانه ده. استاد سيد بهاوالدين مجروح په ((حگانحگاني شگامار)) کيگ د نفس د همدغه شگامار کيسه کوي چيگ په خگه اول په انسان کيگ عواطف، مينه، صميميت او خواخوایي له منحگه وؤي او په هغه کيگ د لوؤتيا، حگانغوشگتنیگ او حگانخوشگونیگ غريزه پياوؤيگ کوي. دماستری دورې په بهير کې د استاد

مجروح پردې اثر باندې پر گڼو تبصرو او لیکنو سر بېره، پر منشوره بڼه منظوم اړول هم شامل و، ما دا اثر په لنډیز سره په منشوره بڼه واراوه، داسې چې محتوا یې هم خوندي شوي دي او خپله د استاد الفاظ هم کارول شوي دي او د روایتی داستان بڼه یې هم په پام کې نیول شوې ده.

استاد مجروح خپل دا اثر ((د ورک سمندر غاؤیگ)) خځخه پیلوي او په یوه شگار کیگ د ژوند په باب د یوه عالم د خولیک خبریگ بیانوي، دا عالم په خپلو خبرو کیگ وایي: ((تر هغه چیگ دا حکمکه او اسمان وي، تل د هر انسان دوزخ به بل انسان وي)). عالم وایي ((دا ژوند یو مرموزه سمندر دی، جهنم په بل جهان کیگ چیگرته لریگ نه دی، بلکیگ د هر انسان په حگان کیگ د هغه جهنم دی.)) بیا د شگار د وکگؤو کیسه کوي چیگ له یو بل خځخه آریگیای، له حگانه جکگ دیگوالونه راتاووي، یو بل سره اخته دي خو له توپانه نه دي خبر چیگ را روان دی، خوددیگ تر خگنکگ پوهگ سوئی وایي چیگ زه له توپانه نه آریگام خود خپل زؤه د ژورو په تل کیگ له شگاماره آریگام، عالم سوئی په دیگ سوچ کوي چیگ د شگار خلکو ته خگنکگه خپل پیغام ورسوي. بیا د ژوند لومؤی خگرخ تاویگیای او شگامارد مرکگ پر لوري حگی، دلته په لومؤي پؤاو کیگ د هغه شگار کیسه کوي

چيگ تگول شگاريان ييگ رنحگوران دي. دلته دهغه شگار
 كيسه كيگاي چيگ خلکوييگ يو بل سره په صميميت او
 دوسته كيگ ژوند کاوه، د باداره او غلامه چل ييگ زده نه و.
 خگاروي له حيواناتو نه اريگدل او مرغانو خپليگ خوييگ
 نغميگ غاوليگ، په همدیگ وخت كيگ د تگول جهان لوی
 فاتح را خگر کگنديگاي، يو سؤی پرتوراس سپوروي او
 توريگ جاميگ ييگ اغوستي وي او حگان ته د ((ايکگو))
 يانيگ (زه) خطاب کوي، ديگ سره پر شگار د فرماندار
 واکمني شروع شوه، نوي واکمن شگحگيگ په کور كيگ دننه
 بنديگ کويگ، حگوانان ييگ پر سختو کارونو وکگارل،
 هوسه او مرغان ييگ په غشو وويشتل او خگارويو تگولو له
 شگار کاه وکوه، په همدیگ وخت كيگ د شگار خلک له
 ويگريگ د اژدها (شگامار) ستاينيگ پيلوي، د فرماندار
 مجسمه جوئيگاي، لوی راهب د شگامار له ژونده خبر و او
 خلکو ته دهغه كيسه کوي، راهب د چينجي كيسه کوي چيگ
 خگنکگه په لوی شگامار او قوت بدل شو. بيا د شگامار بد او
 بيگ درمانه انحگور تشریح کوي، غم، قهر، غضب، آراو
 وهم دهغه غتگ مرضونه کگنگي، شگامار د خپليگ واکمنه
 په دويم پؤاو كيگ يو دمه حگای لتگوي، خو هيگخگ
 داسيگ دمه حگای نه شي پيدا کولای چيگ دی په كيگ دمه

شي، نو حگکه خو د يوازيگتوب احساس کوي او شگار کيگ
هيگخگوک داسيگ نه پاتيگ کيگاي چيگ دده خدمت
وکوي، نه مينحگه وه نه نوکرو چيگ دی پريگ فرمان
وچلوي، تگول شگار مؤو، چوپه پوپتيا وه او له شگار هديره
جووه شويگ وه.

بيا هغه تيگر وختونه ورپه ياد شول، د عشق او مينينگ
شگاپيگړه، د ژوندون د سيند پر غاوه خوبونه، خو اوس نه
نارنج و او نه ييگ کگل، نه ييگ بويونه، نه د مرغيو آليگ
آليگ ويگ چيگ د شگار خلک ييگ ننداريگ ته ولاؤ وي،
بيا د سيند په منحگ کيگ يو مار تيگريگاي او پر سر ييگ د
لعل په شان رنگا بليگاي، د شگار د خلکو منحگ کيگ
کگونگوسي پيليگاي، ديگ سره د شگار قهرمان د ژوندون
د سيند له غاؤيگ جلا کيگاي او د ژوندون د چينيگ پر
لوري نه ستنيگاي. بيا له حگان تپوس کوي ((هغه ورکه
نامعلومه هستي هخگه ده چيگ د اهيگ سرکردانه
ورپسيگ کگر حگم، په دشگتوپه بيا بانونو؟))

قهرمان به په سوچونو کيگ اوب و. ديگ وخت کيگ د
سپرلي الهه ورته خبريگ کوي چيگ ((بيگ له ما به ستا
باغونه، چمنونه تگول خزان شي او ستا رودخانيگ به هم
وچيگ شي...)) قهرمان بيا په خپله هسکه مانگه کيگ

اوسیگده خود او اِدو فکرونو په تگال کیگ زنکگیگده، خو یوه ورهگ ماشگام چیگ توره خوّه را دبره شوه نو یوه زوّه بوآه له کومه حگایه، پتگه پتگه او غلیگ غلیگ راغله او د شگار د دروازیگ خواته ودریگدله، ایگره بده خگیگره بیگ درلودله، توریگ جامیگ بیگ اغوستیگ ویگ، له اجازیگ او زنجیر شرنکگولو پرته د قهرمان مانگه ته ننوته او له هغه سره بیگ ملاقات وکؤ. د بوآه تر ملاقات وروسته دریگم پؤ او پیلیگای "د دوزخ له درشل دیگخوا". په دیگ وخت کیگ فرماندار یا قهرمان هغه وخت په یادوی چیگ ده د خپل زوّه شگکلیگ مانگه جوؤوله، بیاد عشق رب النوع او الهه ددیگ مانگه د شگکلا کیسه کوی چیگ دا مانگه د عواطفو او هیجانونو معمارانو جوؤه کؤیگ ده او ایگر شگکلی نقشونه او نکگارونه بیگ درلودل او د دیگ لپاره بیگ تیاره کؤیگ وه چیگ کله به ورته ستر واکمن د عشق او مینیگ رب النوع او الهه رارسیگای، خو خگومره چیگ شپیگ او ایدیگدیگ د ده د راتگ انتها ورکیگدله. خو په اخر کیگ هغه نا اشنا سوئی چیگ توریگ جامیگ بیگ پرتن او پرتور اس سپور وراشگکاره شو- او مانگه ته پورته شو او د شگار خلکو ته بیگ په خطاب کیگ وویل: "زه خو زه یم، زه "ایکگو" یم. زه فاتح د لوی جنکگونو د جهان یم ستاسو

شگار زما تابع دی." د شگار خلک له ظلم نه فراري شول او شگار د سکوت خواته روان شو. فرماندار په شگار کيگ يوازيگ پاتيگ شو، په شگار کيگ يوازيگ دده د ستاينيگ تابلو کگانيگ حگوؤنديگ ويگ. يوازيگ به ييگ ائينيگ ته کتل او چيگ کله به ييگ حگان ونه ليد وار خطا به شو چيگ حگان تريگ ورک شوی، خو خبر نه و چيگ ائينه خود دوزخونو دروازه ده او له ائينيگ خگخه اخواتيگريگدل د اوهامو جهنم ته کوزيگدل و. قهرمان د اوهامو جهنم ته ولويگد، د لحظو په پتگ دام کيگ کگير شو او د زمانيگ په شميرنه کيگ اوب شو او هره شپه ورته يوه ييگ اغازه او ييگ پایانه خگيز شگکاريگده، بيا په ديگ سوچ کيگ اوب شو چيگ که خگوک په ديگ پوهيگدلی چيگ خگشگتن ددوی روح اخلي نو هيگخگکله به ييگ د ژوند ارمان کوی نه وای.

او په ديگ توکگه قهرمان د تجريد او تنهائي ژوريگ کنديگ ته پريگوته، خو يوازيگ احساس ييگ ورسره ملکگري کوله او دده د ذهن پر ديگوالو به کگر حگيگده. ديگ کيگ ده ته دا درد پيدا شو چيگ زمانه بيا نه راکگر حگي او پرونی سهار بيا نه راغبر کگيگاي.

يو وخت داسيگ هم راغی چيگ له قهرمان خگخه خپل سيوری ورک شو او هريگ خواته ييگ چيگ کتل خپل سيوری ييگ نه لیده او ديگ پيگشگيگ ايگر مظرب کو. بيا ييگ وويل: " اوس په کار دي چيگ زه لاؤ شم او هرومرو پيدا کوښه خپل سيوری "، بيا ورته تشويش پيدا شو هسيگ نه چيگ زه خپله سيوری يم، داسيگ سيوری چيگ اصلي وجود ييگ ورک وي. بيا ورته په زؤه کيگ وهم پيدا کيگاي هسيگ نه چيگ پر کومه بله لاره تللی يم. هغه په دشگتو کيگ هم سوچونه کوي او د ازادده مانا او مفهوم په لتگه کيگ دی.

ديگ کيگ خگلورم پؤ او ته ورداخلگيگاي او " د دوزخ له درشل اخوا " کيسه پيليگاي. قهرمان ترديگ وروسته خوب هم په ارامه نه شو کولای او په خوب کيگ به ايگرزيات ويگرگيده، يوه ورهگ له خوبه پاخيگيده، کگوري چيگ شگار کيگ پرته له ده خگخه هيگخگوک نه شته بيا به وهم اخيسته او له کگونکگسيو به ويگرگيده. بيا ييگ د يو توپان يا جکو د راتلو خبر واوريد او له ديگ جکو خگخه ييگ د قهريو او ازهم واوريد، په همدیگ وخت کيگ په جکو او توپان کيگ قهرمان ته ويل کيگاي چيگ تا ته مواد خپل تگول وجود او هسته اختيار درکو، خوتا حگانته داسيگ نوم غوره کو چيگ تاويگ زه يم نوم ميگ "زه" دی "مو" او

"تاسیگ" یوه پرده ده. دا پرده مو کوله ورکه. موناہ تگولو ستا په "زه" کیگ کؤو حگان محوه. ته مغرور او متکبر شویگ تا د ازاده جذبیک بندیک کویگ، خو اوس هغه تگولیک بل شانیک خگیگریگ دي او نن حگانته "روحي اضطراب" وایي. اوس به د تر و امیو پرشگته راحگی. بله ور حگ چیک قهرمان له خوبه پا خگیگد، آئینیک ته بیگ وکتل، حگان بیگ ونه پیگزانده خود همدیک ور حگیگ په ماشگام کیگ چیک توره تیاره شوه، بیا یوه زؤه بوأه پیدا شوه، د تور لوکگی توریگ جامیگ بیگ اغوستیک ویگ او د همغیگ هسکیگ مانگه پر لوري د قهرمان ملاقات ته لاؤه او قهرمان ته بیگ د تلو بلنه ورکؤه. خو قهرمان ورته وویل چیک زه همدلته خوشگ یم. خو بوأه ورته وایي چیک اوس په تا ناوخته شوی اوس زه تا حگان سره بیایم هغه حگای ته دیگ بیایم چیک د حگان له جهنمه خلاص شیک، گ کله چیک قهرمان په حساب پوه شو چیک خگوک له خپل قسمته تشگتیکدلی نه شي نو د خپلیگ هسته په ژور تل کیگ بیگ دا احساس وکؤ چیک مطلق یوازیگ پاتیگ دی یوازیگ، نو بیا د توریگ مانگه له کنأوالو نه راروان شو او له بوأه سره کومیگ نامعلومیگ خواته لاؤ.

تر د یگ وروسته حگانحگانی شگامار به دویم خگرخ کیگ
یو حگل بیا راستنیگای.

"د ژوندون د چینیک غاؤه په تورتم کیگ "د پنحگم پؤاو
برخه ده چیگ په دیگ کیگ یو حکیم د انسان شخصیت
تشریح کوي چیگ دی اصلاً خپل حگان نه کگوري، بلکه یگ
خپل سیوری کگوري او پر دیگ سیوري د حقیقت کگومان
کوي. تر دیگ وروسته له لریگ ملکه د یوه مسافر راتکگ ته
انتظار ایستل کیگای چیگ د ورک سمندر غاؤیگ کیسیگ
او احوال ورته راوؤي.

"د نیمو شپو لاروی "د غار توریگ خولیگ ته ناست و او
حگان ته بیگ وینا کوله چیگ ایگریگ مزلیگ میگ
وکؤیگ خو لاره میگ پیدا نه کؤه، حگکه ما سره چیگ
خگوک د سفر ملکگری و، هغه یوازیگ د حگان په باب فکر
کاوه او پر حگانحگانه اخته و. خو لاروی وروسته مجبور یگای
د حگانحگانه له ملکگری خپله لاره بیگله کؤي او د سبا په تمه
منتظر کیگنی تر خگو چیگ پسرلی په دنیا راشي. په داسیگ
حال کیگ چیگ د بیگلتون شپه تورتم نه وه، لاروی له خپلیگ
حگانحگانه "زه" نه راجلا شو. دیگ سره نودی له زؤو ایرو
راولاؤ شو، له خپل حگانه بیگ د خپل وجود یوزوؤ قالب
ووېست او دوریگ بیگ کگوزار کؤ. بیا بیگ د او شگکو

خگا خگکي روان شول، نو د یگ سره ییگ وویل اوس به نو د خوؤ په وچ بستر کیگ د اوبو اک رودونه روان شي. خو لاهم د شگار پر لوري د لاروي سفر ته ایگره لاره پاتیگ وه.

نو حگکه باید د تورتم ژورتل ته کشگته شي که د رنگا خگرک ولکگوي. لاروي تر او اوده مزله وروسته د تورتم په ژورتیا کیگ یوه کوچنه شانته رنگا ولیدله. لاروی بیا یو تور انا ته رسیگای، هلته کگوري چیگ واؤه واؤه چینجیان د یوه بل پر حگان اخته وو، یو بل به ییگ خوؤ، په د یگ کیگ به یو غتگ شو، نور چینجیان به ییگ و خوؤل، بیا به تریگ ماهی جوؤ شو، مار ماهی به شو او بیا به تریگ نهنکگ جوؤ شو، بیا به ییگ وزرونه او تیگره تیگره غاشگونه پیدا کؤل.

له واؤه چینجی به غر جوؤ شو. نور به په انا کیگ نه حگاییگده. د یگ کار به لاروي ته ایگریگ پوشگتینگ پیدا کویگ خو لاروي چیگ به هر خگومره د رنگا لتگه کوله، رنگا به لریگ لریگ حگلیگدله.

لاروی بیا منزل کوي، جزیریگ او تگاپو کگان ییگ ولیدل، د هریگ زریگ زؤه کیگ ننوت، هره زره لکه یو بحر نامحدوده وه، خوده ته په د یگ تگولو کیگ یو لوی حایل او مانع دا و چیگ دا حایل فقط د مانا او مفهوم نشتوالی و، دا داسیگ یو دیگوال و چیگ له تگول عالمه راچاپیگر و خو لاروی په اخره

کيگ پوه شو چيگ عالم او هستي واؤه بيبگ معنی او بيبگ
مفهومه دي.

شپام پؤ او د هغه شگار سفر دی چيگ تور شگامار
وربانديگ ناست و. لاروی بيا په يوه تونل کيگ درنگا په
خگرک پسيگ روان شو او په ديگ نيت بيبگ عجله کوله
چيگ خگنکگه د شگار خلک خبر کوي چيگ شگامار بيا
راروان دی. بلاخره شگار ته ورسيدگ او هلته بيبگ يوه نازينه
پيگغله وليده، چيگ شين بخن زوؤ کميس بيبگ اغوستی و.
لاروي بيبگ په سترکگو کيگ د خپل ورک سمندرغاؤه وليده.
پيگغليگ ورته له خپل منکگي او به ورکويگ او هغه پريگ
خپله تونده ماته کؤه. د شگار خلکو ديگ پيگغليگ ته ليليگ
ويله. لاروی حگي هغه شگار ته چيگ د زؤه په سترکگو ووند
و. کله چيگ شگار ته راحگي نو شگار کيگ چوپه چوپتيا ده،
ماشومان نه کگر حگي، يوه سپين ايري ووند په ملا کوپ نه
تپوس کوي، هغه ورته وايي چيگ دا هر خگه د واکمن په امر
شوي. لاروی چيگ له او اده سفره شگار ته راغلی و او په
سمخگه کيگ بيبگ ويگشگتان او نوکان ايجر لوی شوي وو
او هم بيبگ جاميگ په او اده سفر کيگ ايجريگ خگيريگ
خگيريگ شويگ ويگ او بدن بيبگ تريگ شگکاريگده، نو
په شگار کيگ په ليگوني مشهور شو او خلکو به مجنون باله.

رشگتيا هم په ځنډو کيگ دی يو بينا و چيگ نوم ييگ مجنون و. لاروي چيگ د شگار د خلکو ژوند وليد چيگ د قهرمان يا ستر پهلوان ستاينه کوي، يا پريگ خوشالي کوي نو ده پريگ خندل نو د شگار خلکو به ويل چيگ دا سوې خورشگتيا ليگونی او مجنون دی. نو وليگ ييگ په زنجگير نه توي، خو حگينو نورو به ويل چيگ ليگونی دی، خود زنجگير ليگونی نه دی او چاته ضرر نه رسوي، خو لاروي به خلکو ته خپل پيغام اوراوه که خگه هم له ماشومانو پرته لويانو ورته غوا نه ايشگوده، ده به خلکو ته ويل: "دا عالم او هستي واؤه ييگ معنی ده ييگ مفهومه." د شگار ساده کگانو به لاروي حگوروه او ورته ويل به ييگ خبر نه ييگ ليليگ خگه شوه؟ ديدار ته ييگ لاؤ شه! سره اوله سنباله شويگ ده، ستا ليليگ په کيگ سينکگار کوئيگ ناسته ده، خو لاروي به ورته ويل چيگ ليليگ زما په زؤه کيگ ناسته ده. يوه شپه لاروي د خرابات پر کوخگه برابر شو، تگنکگ تگکور جاري و، لاروي چيگ وردننه شو هغو ورته هر کلی ووايه، لاروي ورته وويل چيگ تاسيگ تگپوسان او کگيدوان ياست، هغه خگه چيگ بايد شگکاره وي وليگ په ديگ شگار کيگ پتگ دي او هغه خگه چيگ بايد پتگ شي هغه په رنگا کيگ ييگ پرديگ کگرحگي. لاروي بيا مستانو سره خوندور سوال او حگواب

کوي. يو مست پو شگتنه کوي چيگ وليگ د جهان تگول فرمانداران له مستانو اريگايي؟ لاروی حگواب ورکوي حگکه چيگ ددوی په خبرو کيگ د راسته خطروي. بيا لاروی مستانو ته وايي: "لارپاخگي را ولاؤ شئ، دديگ دشگتيگ وچ حگنکگلونه او بيگ ثمره ونيگ له منحگه يوسئ ريشيگ بيگ وباسئ، هغه مستان چيگ په تورتمخانو کيگ تولي هغه را ازاد کؤئ او کوم شگامار چيگ په کيگ ناست دی هغه تريگ رابهر کؤئ او بيا بيگ حلال کؤئ او وينه بيگ په ديگ دشگتو تويه کؤئ، حگکه طبيعت تاسونه د شگامار قرباني غواؤي! مستانو د لاروي خبريگ د زؤه په غواؤ واوريجديگ او د لومؤي حگل لپاره بيگ د خپليگ مسته په نشه کيگ يو نا اشنا مزه وموندله. داد ازاده خوند او لذت و.

د مرکگي سيوري روان و، ژوندي سري ورپسيگ تلل. د شگار خلکو يو کالبوت پراواؤ ايشگي و، د خلکو سيوري تر دوی دمخه روان و، کله چيگ خلک هديریگ ته ورسيگدل نو ستر راهب د مؤي جنازه په ايجرو شگو الفاظو ترسره کؤه، بيا لاروی پاخيگد او د مرکگ په باب بيگ وويل چيگ له مرکگ سره د نيگگه او بدهگ خگه پروانه شته، دی له خيراو شره ماورا دی، مرکگ د شگو او بدو نيستي ده. لاروی خلکو ته وايي چيگ نيکي او بدی په ديگ جهان کيگ موندل

کيگياي نو بايد چيگ مکافات او مجازات هم همدلته وي. بيا د شگار خلکو ته خطاب کوي که تاسيگ مؤه نه ياست او د ژوندون خگه شوق درسره وي نو دا مؤي لا خگه هيگر کوي او ژوندون پسيگ روان شئ، خود شگار خلکو بيا هم لاروي چور ليگوني وبالله او د ماشگام په خوه کيگ د خپلو کورونو پر لوري روان شول، خو لاروي هلته يوازيگ پاتيگ و. خبريگ ييگ کوليگ، يوازيگ يو سپي هلته پاتيگ و او د ماشگام واميگ دا خبريگ د مشرق پر لوري ووليگ.

دا وخت د وندو شگار له خطر سره مخامخ و، خو لاروي د شگار تگولو خلکو پيگژندلو، حگينو ليگوني باله او بندي کول ييگ ضروري کنگل خو حگينو نورو بيا ويل چيگ دا يو روحاني شخص دي او عادي شخص نه دي. يوه ورحگ لاروي د شگار په منحگ کيگ خلکو ته وينا کوي او د شگار تيگر برم يادوي او پوشگتنه کوي چيگ چا دا تباه کول؟ د شگار خند و قونو او ديگوالونو ته ضرورت نه شته، حگکه چيگ غليم په بهر کيگ نه دي د شگار په داخل کيگ دي، دا پخواني شگايسته شگار اوس په کنأوالو بدل شوي او شگامار په دغو کنأوالو کيگ پروت دي. بله ورحگ بيا شگاريانو ته خطاب کوي او وايي چيگ يو وخت دديگ سيميگ زمامداره د نوبهار الهه وه. هغيگ سره په ديگ شگار کيگ لويه

نیگ کمرغی او خوشالی وه، خو تاسو اوس هغه هیگره کویگ او په اوهامو اخته شوي یاست. ایبا تاسو نه کگورئ چیگ حگو انان، ماشومان، شگچیگ او بوأاگان مو په کومو رنحگو اخته دي؟ نو بیا ورته وایی چیگ غواونه مو بیدار او سترکیگ مو بیبا کوی نو ددیگ علاج دادی چیگ تاسیگ د لیلیگ د پشگو خاورو ته سرکشگیگادئ او سجده ورته وکوی، خو خلکو به خندلیگ او ویل به بیگ دا سؤی رشکتیا مجنون دی.

د زمانیک یو دفتر په ختمیگدو و، یوه ورهگ بیبا لاروی د شگار منحگ کیگ خلکو ته خطاب وکؤ او ورته بیگ وویل چیگ ستاسو ستر واکدار بادار خو تور شگاماردی. دا شگامار وینو ته تپای دی او زؤه بیگ لکه سندان کلک دی. خگومره چیگ خوراک او خگشگاک کوی هغومره وای او تپای کیگای، خو دا بلا او شگامار ستاسو په خپله پر حگان مسلط کوی او له بل حگایه نه دی راغلی، تر خگو چیگ دا شگامار په خپلو زؤونو کیگ مؤ نه کوی خلاصیگدی ورخگخه نه شی. په دیگ وخت کیگ ستر راهب چیگ د لاروی خبریگ واوریدگ نو بیگ وویل چیگ دا سؤی خو رشکتیا لیگونی دی حگکه دا رازونه خگوک ویلای شی. زه حیران یم چیگ ده دارمز خگنکگه پیدا کوی دی. راهب وویل چیگ دا

خبريگ دديگ شگار د عالم نه دي دا د بل جهان او از دی ، يوه
دنيا په وټنگيگدو ده. د شگار خلک ورو ورو د مجنون په خبره
پوهيگدل او يوه فرصت ته منتظر وو.

يوه ورحگ ليليگ او مجنون د شگامار دربار ته لاؤل، همغه
پيگغله چيگ د لاريگ پر سر به منکغي سره ناسته وه او تياو
مسافرو ته به ييگ اوبه ورکوليگ، هغه د شگامار مانگه ته
لاؤه، فرماندار لومؤي خپل مخ مجنون ته واؤوه: زه خبريم
چيگ ته له بل حگايه راغلي ييگ او مو! پناه درکؤيگ ده، گ د
ديگ شگار خلک خپلو عقايدو پريگشگودو ته رابوليگ او
واييگ چيگ د ديگ کگدايي کگريگ پيگغليگ پرستش
وکؤي دا رشگتيا ده؟ لاروي ورته حگواب ورکؤ: اي فرمانداره
ستا معبد لانوي دي او ديگوالونه ييگ پاخه نه دي، دديگ
سيميگ رشگتيني واکداره اصلا د عشق او مينيگ الهه او
رب النوع وو، د هغو په واکمنه کيگ دلته خوشالي وه، مينه
وه، خو اوس چيگ زه کگورم هره خوار يکگستان دي، د زؤه
خونيگ وټنگيگ بنکگيگ دي او تور شگامار په کيگ
ناست دي. زه اوس همدا حقيقت هر چاته بيانومه.

د واکدار وچولي تريو شو، د غضب اور ييگ په سينه کيگ
لمبه شو، بياييگ وويل حگه پروا مه کؤه دا بياگ قدرته
ليگوني دي. بيا ييگ لاروي ته وويل چيگ تا د شگار په

پیگغلو کیگ دا سوالکگره خگنکگه غوره کویگ او زما د شگار خلک بیگ ولیگ سجدیگ ته رابولیگ، لاروی ورته وایی چیگ د شگار خلک خود شگامار له وهمه آریگای که دا واهمه ختمه شی نو شگاماریو دم سقوط کوی. خود بهار د رب النوع قوت په زؤونو کیگ پروت و. دالیلیگ خو په یو وخت کیگ د نوبهار الهه وه او دا هغه وخت و چیگ واهمه پر خلکو حاکمه نه وه، کله چیگ خلکو د شگامار پرستش پیل کؤ، نو هغه بهر ته ووتله او د ورک مسافر لاره بیگ خگار له، خودا مسافر اوس راستون شوی خو افسوس چیگ دلته سترکیگ ناینا دی او خگوک بیگ نه وینی. ای واکداره زه ستا په ویگره او آریگ ستا سقوط شگه وینم- شگه خبر شه، دا شور ما شور چیگ ته بیگ اوریگ دا به نور هم زیات شی. ستر واکمن چیگ دا خبریگ و اوریگدیگ نوله مجنونه ورته آری پیدا شو. بیاییگ په ایگر غضب پیگغلیگ ته غا کؤ چیگ وایه ته خگوک بیگ؟ "زه خوزه یم! زه لیلیگ یم! زه د مینیگ رب النوع، الهه د نوبهار یم. "زه به له شگار بهر هر ماشگام ناسته وم او د خپل مسافر لاره میگ خگار له هغه زه پیگژندلم او لتگولم. خو خبر شه چیگ نور به کوم مسافر دلته سفر ونه کؤی، حککه تگولیگ لاریگ بندیگ شوی او په حگوزانو پتگیگ شوی. خگو موده به تیگره نه وی ته به هم د خپل پلار نیکه په لار

روان شيگ، زه به بيا د بهار لاره خگارمه. فرماندار چيگ دا کگفتار واورينگد، نو ايجر په غصه او په لوزه شو. ده فکر کاوه چيگ دا خبريگ ييگ کوم چيگرته اورينگد لي دي. واکدار بيجريگ او واهميگ و اخيست او وييگ ويل دا خود واره ليگوني دي. زه ويگريگام چيگ د دوي ليگونتوب ساري نه وي او د شگار نورو خلکو ته انتقال نه شي او بيا ييگ فوراً لاروي او ليليگ له خپل درباره وشول. فکر ييگ وکؤ که موه يا زنداني ييگ کؤي نو شگار کيگ به شورش جوؤ شي، پيگغله بيجرته له شگاره ووتله او لاروي د شگار په کنأ والو کيگ د عالم په تماشه شو، د ابدي خگرخ وخت راغي، مجنون د شگار په ويگرانه کيگ د جهان فرماندار په مانگه کيگ دحگان تماشا کوله. لاروي وليدل چيگ د شگار پيگغليگ، حگوانان او کوچنيان پريگلا بيجلو ناروغيو اخته دي او بيج وخته مري، خو يوازيگ راهب ايجر عمر وکؤ خو هغه هم بلاخره خپل روح خپل نا اشنا خگشگتن ته تسليم کؤ، معبد ورو ورو شو يگده حگکه بل شگامار پرست پاتيگ نه و.

د راهب شاگردان هم چيگرته لريگ لاول، د مانگه په ديگوالونو کيگ لوي چاودونه پيدا شول، اغزن بوتگي شنه شول او په پای کيگ شگايسته قصر ويجاؤ شو.

یوازیک لاروی او فرماندار پاتیگ وو، لاروی په ویگرانه کیگ او فرماندار په خپله مانگه کیگ، هیگچا دلته کگذر نه کاوه حگکه تگولیک لاریگ بندیگ ویگ، یو ماشگام چیگ توره تیاره شوه یوه زؤه، مرموزه بوآه راپیدا شوه د لوکگی کمیس او پرتو کگ ییگ پرتن و، بوآه شگار ته ننوته، بوآه گ ته هر خگه په خپل سر خلاص شول، دا بوآه لاروی سره اشنا وه او هغه پوهیگده چیگ داد خگه لپاره راغلیگ ده، اوس په قصر کیگ دننه ده د بوآه او بادار په منحگ کیگ خگه خبریگ کیگای. خگو شیگیگ وروسته دواؤه د مانگه له کنأوالو راووتل، بوآه مخکیگ او قهرمان ییگ تر شاروان وو. کومیگ نامعلومیگ خواته لاؤل، خو مجنون هلته یوازیک پاتیگ و، د زمانیک دفتر ورته له اغازه تر انجامه پروت و. موسمونه او فصلونه تلل راتلل، یوه شپه ییگ کتل چیگ د افق په تورو لمنو کیگ رنگاگانیک راشگکاره شویگ، دی په رنگا پسیگ روان شو. ایگر منزل ییگ وکؤ د سیند غاؤیگ ته نادیگ شو، د سیند غاؤیگ ابادیگ ویگ، هره خوا خوشالی وه، د پیگغلو او حگوانانو راز او نیاز وو، مشران په دیگره کیگ ناست وو، مرکیگ ویگ، مشوریگ ویگ، ماشومان د سیند پر غاؤه لوبیگدل او هغه نا اشنا پیگغله مسته خرامانه کگر حگیگدله، د وحشی کگلونو تاج ییگ پر

سر پروت و، د بهار د وایمیک په شان الوتله، لاروي د نیمو شپو
چیک دا حال ولید بیگ اختیاره په خندا شو حگکه پوه شو
چیک یو حگل بیا د ستر قهرمان او پهلوان او د عشق او
مینیک د شگکلیگ رب النوعیگ، الهی داستان شروع شو
او یو حگل بیا د تور شگامار مار لویه او اوږده افسانه له سره
پیل شوه.

د خوشال د قصايدو روح

دا ليکنه له پېښوره خپرېدونکې د دانش خپرندويه ټولنې خپرنې ارگان الفت مجلې په پرله پسې (۲۲) گڼه کې خپره شوې ده.

قصيده په پښتو نظم کې يو ځانگړی جلا فورم دی، چې اساساً له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلی دی، خو د قصيدې ځای په پښتو نظم کې دومره جوت او ټينگ دی، چې سپړی فکر کوي بولله يا قصيده خپله کوم ځانگړی پښتو شعري فورم دی. له عربي ژبې څخه پښتو ته په راغليو شعري فورمونو کې تر (غزل) وروسته د قصيدې فورم زيات کارول کېږي، د پښتو په لاسته راغلي لرغوني شاعرۍ کې د بنکارندوی غوري او شيخ اسعد سوري پخې قصيدې ددې ادعا بنکارندوی دي. څه ناڅه په روښاني پېر او بيا تر هغه وروسته د پښتو په نوره کلاسيکه شاعرۍ کې د قصيدو دود ښه پالل شوی دی، په پښتو او سني معاصره شاعرۍ کې هم د قصيدې ويلو دود پالل شوی او پالل کېږي؛ خو که موږ په ټوليز ډول د پښتو شاعرۍ ټول بهير ته نظر وکړو او ټول شاعران د قصايدو د څرنگوالي او څومره والي له پلوه سره پرتله کړو؛ نو د لوی خان (خوشال خان بابا) ځای او مقام به په کې په ډېر جوت او ځلند ډول را ترسترگو شي.

خوشال بابا په لسگونو قصیدې لیکلي، چې زیاته برخه یې تر مور رارسېدلې ده. دا ټولې قصیدې د یو ژور سیاسي، ټولنیز، عرفاني، اخلاقي او ملي فکر لېږدوونکې دي، چې هره یوه ځانگړې او جلا خوند لري او زموږ په ذهن کې یوه ځانگړې پېښه او موضوع روزي او تداعي کوي، خو ټولې یې د قصیدې له معمول او دودیز تعریف سره پوره پوره سمون نه خوري. د قصیدې دودیز تعریف دادی:

هغه نظم، چې لومړۍ بیت یې مقفی وي او د نورو بیتونو د هرې دویمې مصرې قافیه یې د مقفی بیت د قافیې تابع وي، د بیتونو شمېر یې له (۱۵) څخه پیل بیا تر (۲۰۰) بیتونو هم زیاتېدی شي، ردیف په کې اختیاري دی، خو قافیه په کې حتمي ده. هره قصیده له معمول تعریف سره سم د مانا له پلوه پر دریو برخو وېشل کېږي:

۱- تشبیب یا تغزل، چې د قصیدې پیل گڼل کېږي او معمولاً په کې تر اصلي مطلب دمخه د سریزې یا پیلامې په ډول د طبیعت د مناظرو ستاینه کېږي.

۲- اصلي مطلب، چې شاعر غواړي د خپل زړه خبره همدلته راوسپړي، خپل ممدوح توضیح، تشریح او توصیف کړي.

۳- د قصیدې (۳) برخه، هغه وروستی برخه ده، چې شاعر خپل ممدوح په ژوندانه کې سوکال، سر لوری او بریمن غواړي

او په اخرت کې ورته د خدای (ج) له درباره د بښنې، مغفرت او د
جنتونو هیله کوي. که موږ د شیخ اسعد سوري:
د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زموږ لوی هر گل چې خاندې په بهار
او هم د ښکارندوی غوري بولله:

د پسرلي ښکلوونکي بیا کړل سینگارونه
بیا ولونل په غرونو کې لالونه
دواړو ته نظر وکړو؛ نو گورو، چې لومړی د مانا له پلوه ویرنه
او دویمه هم ستاینه-ویارنه ده، چې دواړه د قصیدو له معمولو
تعریفونو سره سمون لري، خو خوشال بابا لکه څرنګه چې غزل
یې پښتون او ملتپال کړ او له دودیز حالت ېې راوویست،
د غسې ېې قصیدې ته هم نوی رنگ او خوند ورکړ، د یوې
ځانګړې پېښې یا شخص د تائید او توصیف له حالت نه یې
راوویست، ټولنیز، سیاسي او عرفاني یې کړ. د پخوانیو
قصیدو یوه ځانګړنه دا وه، چې د ټولو یا زیاترو بیتونو مانا یې
له یوه بل سره په ارتباط کې وه. د مانا له پلوه هر بیت له بل څخه
متاثر و، یانې دا چې د غزل په شان یې هر بیت پوره او خپلواکه
مانا نه لرله، خو خوشال بابا دا دود هم مات کړ، کله چې د
خوشال بابا ګڼې بوللې مطالعه کوو، نو د قصایدو د نوي رنگ
او خوند ترڅنګ مو پرې د غزل مینه هم ماتېږي، سړی فکر کوي

يو اوږد غزل لولي، ځكه چې دده قصيدې داسې ځانگړنه لري،
لكه د غزل په شان، چې هر بيت يې يوه مستقلة مانا بندي.
اوس راځو د خوشال بابا د بوللو فكري يا مانيزاړخ ته:
شعر پوهان (فكر) د (شعر روح) گڼي، چې بې له هغه شعر
ژوند نه شي كولاى، بې فكره شعر داسې دى، لكه بې روحه
جسم او جسم، چې هر څومره بنكلي وي، چې روح ونه لري،
ژوند نه شي كولاى، خود فكر تر څنگ شعر پوهان د شعر پر
بنكلا هم ډېر ټينگار كوي او هغه د شعر د بقا اساسي عنصر
بولي. د شعر بنكلا په رنگينو او لطيفو كلمو، تخيل، عواطفو
او د هغو په منظم او موزون استعمال تضمينېږي او تامينېږي.
ډېر شعر پوهان پر شعر باندې د زيات فكر بارونه د شعر بنكلا
ته زيان رسوونكي گڼي او وايي، چې دا كار د شعر (شعريت) له
منځه وړي او كله چې د يوه شعر شعريت له منځه لاړ، هغه خپل
هنري ارزښت له لاسه ورکوي او او پر تشو خبرو بدلېږي.
د افغانستان د يوه ادبپوه او کره کتونکي کانديد اکاډيميسن
محمد صديق روحي له نظره: په (شعر) کې (شعريت) دومره مهم
دى، لکه په (سړي) کې (سړيتوب). لکه څنگه چې (سړيتوب) د
سړي جوهر دى، دغسې (شعريت) هم د شعر جوهر دى، د روحي
صاحب په نظر (د هر بڼه فکر بيان شعر نه دى) د بېلگې په توگه
هغه وايي: که يو څوک د هېواد پنځه کلن اقتصادي پلان په نظم

کړي، نو ایا هغه به ښه شعر وي؟ سره له دې چې ښه فکر دی، د روحي صاحب د نظر وروستی نتیجه دا ده، چې هر ښه فکر باید شعر ته ترورد اخلېدو و واردمخه ښه صیقل شي، د شعر له نورو تلازماتو (ښکلا) سره غاړه غړۍ شي او بیا شعر ته ورداخل شي. لنډه دا چې پوهانو د شعر پر ښکلا بیزو او فکري خواوو دواړو باندې په متوازنه توګه ټینګار کړی دی.

خوشال بابا د یو ادبپوه او شاعر په توګه د شعر د رغنده توکونو انډول ته ډېره پاملرنه کړې ده، په تېره بیا په خپلو غزلو کې، سره له دې چې په بوللو کې د فکري برخې وزن تر ښکلا بیزې هغې یو څه زیات دی او یوه وجه یې هم کېدی شي دا وي، چې دا فورم د ښکلا په انډول د فکر د انتقال لپاره زیاته وړتیا لري.

د خوشال بابا په بوللو کې د طبیعي پېښو انعکاس، ټولنیزې ناخوالې، سیاسي او پوځي پېښې، ملي او عرفاني مسایل، ځاني او کورنۍ پېښې، ستونزې او کشمکشونه او نور په لسګونو ډوله پېښې او مسایل بیان شوي دي، خو که دا ټول مسایل او پېښې سره پرتله او انډول کړو، نو د خوشال د ملتپالنې احساس او فکر به په کې تر ټولو زیات په نظر راشي، په حقیقت کې همدا ملتپالنه او ملت جوړونه د خوشال د قصایدو اساسي روح دی.

د خوشال په ټوله شاعری، په تېره بیا په قصایدو کې ملتپالنه داسې حیثیت لري، لکه په (شمسي نظام) کې چې یې (لمر) لري. (لمر) د شمسي نظام چورلیز (محور) دی او ددې لمريز نظام نورې ټولې سیارې د همدې لمر پر محور راڅرخي، د خوشال په شاعری او په همدې قصیدو کې هم، ملتپالنه او ملت جوړونه همدا حیثیت لري. د خوشال د قصایدو روح همدا ملتپالنه ده، خو نور گڼ ټولنيز، عرفاني، اخلاقي او غنايي مسایل، چې په قصایدو کې راغلي بیا هم په یو نه یو ډول له ملتپالنې او ملت جوړونې سره ارتباط لري او پر همدې محور چورلي. دلته به د خوشال بابا پر ځینو قصیدو او دهغو پر مانيزو خواو و لنډه رڼا واچوو:

د خوشال خان خټک په کلیاتو کې لومړۍ ثبت شوې قصیده داده:

ای چې خیال کړې په دنیا
دنیا څه ده بې وفا
که دې یو زمان زړه بڼه کا
بیادې ژر کا په ژړا
که رضا په قضا ورکړې

نور خوشال يې په رښتيا.

خوشال په دې (۱۲۳) بيتيزه قصيده کې دا نړۍ يوه فاني دنيا گڼي، چې راحت په کې نه شته او دده په نظر يوه ((دارالبلاد)) ده، چې هره يې د لايتناهي هوسونو يوه ټولگه ده، چې هېڅ خړوب او پوره کېدنه نه لري. خوشال په دې قصيده کې د سليمان(ع)، بهرام، جمشيد، سامانيانو، عباسيانو، غزنويانو، سلجوقيانو، دارا، سکندر او نورو نړيوالو شخصيتونو نومونه اخلي، چې يو وخت يې ښه شان او شوکت و، خو د زمانې د جبر قانون، له مخې لري کړل. د خوشال دا قصيده له اخلاقي نصيحتونو او عرفاني ورمونو ډکه ده او په پای کې لوستونکي ته دا نتيجه ورکوي، چې ازل او تقدیر ته ورتسليم شي او څه چې په قضا کې ليکل شوي، د بدلون وړ نه دي او نېکمرغه انسان هماغه دی، چې پر قضا باور لري. د (قضا) او (قدر) مسله په اسلامي فقه کې يوه پېچلې مسئله ده، خو خوشال بابا اسلامي شرعې ته د يو ژمن شخص په توگه پر دې باور دی او دده په نظر خوشال او نېکمرغه انسان هماغه دی، چې خپل برخليک له (قضا) سره تړلی وگڼي، پر (قضا) باور د انسان د روحي تسکين لپاره داسې يوه اساسي سرچينه ده، چې هېڅ بله مرجع يې بدیل کېدلای نه شي.

خوشال د (پوه او ناپوه) تر نامه لاندې په خپله يوه بله اتلس
بيټيزه قصيده کې، د پوهې او بصيرت ارزښتمندی ته اشاره
کوي، پوه او ناپوه شخصيتونه سره پرتله کوي، خوشال په دې
بولله کې لوستونکي ته دا ثمره او نتيجه وړاندې کوي، چې
(ناپوهي) د انسان لپاره مړينه، ان تر هغې هم بدتره ده. دی په
خپله قصيده کې په ډېر ظريفانه ډول د عيسی (ع) معجزې ته
اشاره کوي، چې خدای (ج) عيسی (ع) ته دومره واک و ځواک
ورکړی و، چې پخپله امسا به يې مړي راژوندي کول، خوشال
بابا وايي، چې عيسی (ع) خو ډېر مړي راژوندي کړل، خوددې
مثال مور نه دی ليدلی، چې کوم (ناپوه) يا نادان يې (عالم) کړی
وي. په دې قصيده کې خوشال بابا په ټولنه کې د پوهې ضرورت
او اهميت په گوته کوي او دا گڼي، چې پوهه ټولني ته د نوش
دارو يا ((آب حیات)) ارزښت لري او ناپوهي د مرگ معادله او
يا هم تر هغه بدتره ده:

که دروغ کړي که رښتيا
هر څه بڼه دي د دانا
مړه يې پاڅول له گوره
نابينا يې کړل بينا

یونادان یی دانانه کړې په درست عمر مسیحا.

لکه څنگه چې پوهېږو، انسان یو ټولنیز موجود دی او څه چې په ټولنه کې پېښېږي، له هغو څخه متاثر کېږي، شاعر بیا د یوه حساس انسان په توګه تر هر چا زیات د ټولني ناخوالو ته متوجه وي او له هغو څخه اغېزمن کېږي. پر (۱۰۹۷هـ.ق) کال د پښتونخوا پر زیاترو سیمو، یوه لویه وبا خوره شوه، لومړی وچکالي راغله، بیا ورپسې قحطي راغله، چې وروسته ورپسې د وبا ناروغي خوره شوه او په زرګونو خلک یې تباه کړل، په دې ناروغۍ کې د خوشال یوزوی (بخت ناک) او د هغه مور هم وفات شول او همدارنګه د خوشال یو لسمی، چې د قرآن کریم حافظ هم و، د دې ناروغۍ له کبله د یوه لېوني شوي سېي د داپلو له کبله ومړ، دا یوه ډېره دردونکې غمیزه وه، چې له دکنه تر کابله ټوله سیمه یې وځپله، خوشال بابا همدا پېښه په (۲۳) بیتیزه قصیده کې په ډېر درد او سوز راڅرګولې او په همدې قصیده کې یې خوندي کړې ده:

د غواص د کال و با
خدای یی مه راوله بیا
اکور خپل مې په کې ومړل

لوی هلک مرد و نسا
په لکونو عالم و مړ
چې بنارونه شول صحرا
کال حصغ شو و بالاړه
هم عسرت کړه راته شا.

(غواص) د اجد په حساب (۱۰۹۷هـ.ق) کال کېږي او (حصغ)
(۱۰۹۸) کال کېږي، يانې دې ويا يو کال دوام کړی و.
خوشال د خپلو گڼو نورو ځانگړنو ترڅنگ دا ځانگړنه هم لري،
چې دی يو ښه بشري پوه او ټبرپوه هم و، انسان پېژندنه ډېره سخته
ده، د انسان د پېژندنې لپاره د هغه علمي، ټولنيز چاپېرياليز
شاليد ډېر مهم دی، خو خوشال بابا د دې ځانگړنو ترڅنگ د
انسان د شخصيت په پېژندنه کې د هغه ارثيت يا اصل او کورنی
عنصر ډېر مهم گڼي، سره له دې چې ځينې بشري پوهان د انسان په
وده او د شخصيت په ټاکنه کې محيط يا چاپېريال اساسي
عنصر گڼي، ارثيت ته ډېر اهميت نه ورکوي، خو ځينې
ارواپوهان بيا په دې نظر دي، چې د انسان د شخصيت وده د
مور په رحم کې د هغه د نطفې له تشکل سره سمه پيلېږي او د
مور او پلار جنتيک، اروايي او نور ټولنيز خصوصيتونه
مستقيماً د هغوی اولادونو ته انتقالېږي.

خوشال بابا وايي: د هغه چا چې ذات خطا وي يا کمذات وي،
له هغوی سره بايد دوستي ونه شي.

چې يو ځل نښکڼه وويني له چا
په يوه يې شل بدې کره تر شا
له کمذات سره ياري اشنايي مه کره
له کمذات به بيا نه مومي وفا
چې د سپي په پيو لوی کا څوک ورغومی
لکه سپي هسې ورغومی کا غپا
په ويل نښيل به هېڅکله بڼه نه شي
چې بد بخت له موره پلاره شي پيدا.

خوشال په خپلو قصايدو کې د انسان پر ذاتي پېژندنې
سربېره، گڼو عرفاني، شرعي او نورو مسایلو ته اشاره کړې او
هغه يې په خپلو بوللو کې رانغاړلي دي، خوشال د دنيا بې
وفايي په خپلو قصايدو کې ځای ځای غندلي ده:

زړه سفر لــه دې دنيا
په تحقيق دی په رښتيا
که څه زر کاله پایږي

درته ونبیم کیمیا د سعادت
له بدانو سره مه کوه صحبت
د نماځه تر قضا گرانه دا قضا ده
چې قضا شي د څلورو مصلحت
چې جامه يې پاتې نه شي مرده شوی ته
خدایه! ورکړې و خوشال هسې رحلت.

خان زموږ د پیغمبر حضرت محمد (ص) د ستاینې په باب
وايي:

د خدای عرفان چې وشو په عرفان د محمد
پاک دی محمد پاک دی سبحان د محمد
د پر خلک پیدا دي انبیا که اولیادي
نه شته په خلقت کې په بل شان د محمد
دا جهان هغه جهان که واړه سره یو کړې
لا تر دانه لوی دی بل جهان د محمد.

د خوشال په بوللو کې د گڼو افاقي مفاهیمو تر څنګ له خپلو
زامنو بېزاري، گڼ کورني مسایل، د ځان پېژندګلوي او ځینې

نور ذاتي مسایل هم ځای شوي دي، خود خوشال د قصايدو
درنه مانيزه برخه هماغه ده او دده دملگرو د سياسي، پوځي او
ملي مبارزو نچور دی، چې بېلابېلو قصيدو ته يې لاره پيدا
کړې او په هغو کې انځور شوي دي.
ددې قصيدو له جملې څخه يوه هم (له پښتون نه گيله)
نومېږي، چې ټول (شپږ څلوېښت) بيته لري او په دې مطلع
پيلېږي:

بيا له کومه را پيدا شو دا بهار
چې په هر لوري يې ملک کړ يو گلزار
دا قصيده د دوديزو قصيدو په شان لومړی د طبيعت په
ستاينه پيلېږي، بيا وروسته اصلي موضوعگانې راسپړي او د
هغو څرگندونه کوي:

پښتنو زلميو بيا لاسونه سره کړل
لکه باز منگولې سرې کا په خپل بنکار
سپينې تورې يې گلگونې کړې په وينو
په اهار کې شگفته شولاله زار
ايمل خان دريا خان دواړه مرگ يې مه وای
هېڅ تقصير دواړو، ونه کړ وار په وار

د خیبردره یې سره کړله په وینو
په کړپه یې هم روان کړدندو کار.

خوشال په دې قصیده کې د خیبر په دره کې د تاترې د تاریخي جگړې، چې څلوېښت زره مغول په کې تباہ شول، انځور کښلی او همدارنگه د (کړپې) جگړه، چې پښتنو توریالیو په کې خپله اتلولي او مېړانه څرگنده کړه. دغه راز په دې قصیده کې د تاترې پر جنگ سربېره، د (دوابه)، (د نوبسار د کوټ)، (گنداب)، (خاپښ) او نورو جنگونو یادونه شوې او د هغو د اتلانو یادونه په کې راغلی دی، دا قصیده په حقیقت کې یوه حماسه او ویاړنه ده، چې خوشال پکې د خپل ولس او خپلو اتلانو د جنگونو یادونه او ستاینه کوي او ددې ستاینو ترڅنګ د پښتنو ځینو نیمګړتیاوو ته د انتقاد په سترګه ګوري او د هغوی یادونه کوي:

اول جنگ د لورې شاد تهترو و
چې څلوېښت زره مغول شول تار په تار
خویندې لونه یې په بند د پښتنو شوې
اس اوبښان هاتیان ولجه کتار کتار
دویم جنگ میرحسیني و په دو آب کې

چې يې وټکېده سر لکه د مار
بياله پسه د نوبار کوټ جنګ و
چې مې وکېښ تر مغولو خپل څمار
بياله پسه جسونت سنگه، شجاعت خان و
چې ايمل يې په گنداب ويوست د مار
شپږم جنګ مکرم خان شمشېر خان د واره
چې ايمل کرل په خاپښ کې تار په تار
چې زما په ياد دي لوی جنګونه دادي
د هلکو په هر لوري نه شته شمار.

په دې قصيده کې خوشال د پښتنو د اتلوليو تر څنګ د
اورنگزېب د مکرو فريب، ظلم او ستم انځور هم کښلی دی او
وايي، چې له ډېر ظلم، ستم او خصومت څخه يې خپل پلار هم
بندي کړی و. خوشال خان په دې قصيده کې د پښتنو
نيمگړتياوو ته هم ګوته نيسي او د خلاصون لارې چارې هم په
ګوته کوي:

په داهسې وخت چې وخت د نام و ننگ دی
دا بې ننگه پښتانه کاڅه رفتار

پښتانه چې نور څه فکر کا ناپوه دي
بي د توري خلاصی نه شته په بل کار
تر مغولو پښتانه په توره بڼه دي
که په پوهه پښتانه وای څه هوبڼييار
اولسونه چې سند وبله وکا
بادشاهان ورته سجود کاندې اختيار
همپشه به په جهان کې ژوندون نه وي
د خوشال خټک به پاتې شي يادگار.

خوشال د ټولنيزو او سياسي مسايلو ترڅنگ د شعر په باب هم
څو قصيدې ليکلې او دا چې شعر په کوم حالت کې و او کوم ته
يې راوړس او ه، په دې باب يې څرگندونې کړي. لومړۍ قصيده
يې (۲۵) بيتونه لري او د ځينو مطرح شاعرانو او د هغو د ادبي
موقف يادونه هم په کې شوې ده:

په پښتو شعر چې ما علم بلند کړ
د خبرو ملک مې فتح په سمند کړ
مدعي د توري شپې اور اور کي و
د سهيل غوندي مې ځان باندې څرگند کړ

د میرزا د پوان مې ومانده په گوډي
مسخره مې ارزاني خپشکي زمند کړ
دروپزه مې له مخزنه سره ونغر
پیرروښان مې یاوه گوی سره مانند کړ
که دولت و، که واصل و، که دا نورو
په خبرو مې د هریوه ریشخند کړ
قتلمې مې ورته سازې کړې د قندو
د اوریشو په ډوډیو چې چا شخوند کړ
په تازه تازه مضمون د پښتو شعر
په معنی مې د شپراز او د خچند کړ.

خوشال د شعر په باب په خپله دویمه قصیده کې، چې (۱۳۸) بیتونه لري، نه یوازې په پښتو شعر کې د خپل دریغ او خدمت په باب خبرې کوي، بلکې د هغې بلې قصیدې په شان د نورو شاعرانو د موقف او د نورو ژبو د شاعرانو یادونه هم کوي، دغه راز خوشال په دې قصیده کې د شعر د ماهیت، تعریف او ارزښتمندی په باب هم خورا تفصیلي څرگندونې کړې دي او دا قصیده په حقیقت کې د شعر پوهنې په برخه کې خپله دیوه لوی شاعر یو ښه تپزس او لارښود گڼل کېږي. د شعر په برخه کې دا قصیده ځکه زیات ارزښت لري، چې خپله دیوه لوی شاعر او

يوه لوی ادبپوه او شعر پوه له خوا ليکل شوي او وړاندې شوي

۵۵:

زه د شعر په کار هېڅ نه يم خوشال
ولې خدای مې کړ په غاړه دا مقال
نه په فکر نه په ذکر رابرسېر شي
ناگهان لکه اوره د پشکال
چې د شعر فکر ور شي په مجلس کې
نور عالم خلا هوس کا دی ملال
شعر کار د هر فاسق د فاجر نه دی
نه د هر یوه وړ سترگي د کنگال
د هغه شاعر داني وشه په ژبه
چې د شعر درداني پلوري په مال

که موږ د خوشال د قصیدو معنوي اړخونه تحلیل او تجزیه
کړو، نو دا خبره به راته لاسه څرگنده شي، چې دا قصیدې په
حقیقت کې د مانا (کانونه) دي، چې بېلابېل او رنگارنگ غمي
په کې تر سترگو کېږي، د خوشال د قصایدو څېړنه خورا زیات
کار، کتاب او کتابونه غواړي، پر یوه قصیده یې هم کېدی شي
کتاب او کتابونه وليکل شي، خو که په لنډيز سره د خوشال د

قصیدو مانیزو خواوو ته اشاره کوو، نو ویلای شو چې په دې
قصیدو کې عرفاني، ټولنيز، سياسي، پوځي، ذاتي، اروايي،
ديني او نور رنگارنگ مسایل تحلیل شوي او مطرح شوي او
لوستونکي ته یوه مثبتې نتیجه په مخ کې ایښودل شوې ده. د
خوشال د قلم او فکر قوت او مهارت په دې کې دی، چې ډېره
لویه موضوع یې په ډېرو لنډو او کمو الفاظو کې خلاصه کړې او
لوستونکي ته یې وړاندې کړې ده، یانې دا چې د موضوع کوچ
او غوړ یې لوستونکي ته وړاندې کړي دي. خوشال ته لوی رب
داسې یو لوی او خارق العاده استعداد ورکړی و، چې ((بحر یې
په کوزه کې را ایسارولای شو)).

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون
د حاجي محمد خان
زوی پر ۱۳۴۶ل کال،
د لغمان ولایت د
الینگار ولسوالۍ
دنیا زیو په یوې
روښنفکرې کورنۍ
کې زېږېدلی دی.
لومړنۍ زده کړې یې
د الینگار ولسوالۍ

د سلینگار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۶ل کال له نوموړې لېسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانګه کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په دې پېر کې او بریالی ډول دا دوره پای ته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د (پوهندوی) علمي پورې، ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلي)) او ((شمشاد)) مجلو د چلوونکي دنده هم په نښه ډول تر سره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکي ((معارف)) مجلې کتونکي غړی هم و. همدارنگه د یو شمېر نورو چاپي خپرونو هم کار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، د دې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیا د جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توگه انتخاب شو. استاد یون په دې جرگه کې تر خپل وروستي وسته خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد د بنسټه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا د دې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا تر سره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرگه کې د نوموړې جرگې د دارالانشاد غړي په توگه خپل فعال رول ادا

کړې. ټاکل شوي وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنگسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تردې لوړه دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادی ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادی سربېره لا تر اوسه دا دنده پرمخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلواک لیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیويي او ټلويزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرګند بیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او

گټورو نظرياتو ته هم غلط رنگ او تعبير ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو تپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي گټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينگه مخالفت کوي. زه د دې شاهد يم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې يې مثبت او منفي غبرگونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرگونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا او سنی فرهنگي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول گورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېريو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ايښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد يون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو د غړي، همکار

او موسس غړي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی، په پېښور کې
 بې دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (دافغانستان د کلتوري ودې
 ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توگه
 د بېلابېلو لیکوالو په لسگونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي. دغه
 راز بې په سلگونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې
 ونډه اخيستی ده، خپله بې هم په لسگونو مشاعرې، سيمينارونه او
 علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پردې، په يوزيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې
 بې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده. دلته به بې د اثارو
 يادونه وکړو:

اثر

الف- پښتوني:

چاپکال	خرنگوالی	کتاب نوم
دويم ۱۳۸۷	لومړۍ شعري ټولگه	• متکور
دويم ۱۳۸۷	دويمه شعري ټولگه	• په اوونو کې سندرې

ب- راټولونې:

دويم ۱۳۸۷	گډه شعري ټولگه	• هيلې
دويم ۱۳۸۷	د حيران شعري ټولگه	• نيمگړي ارمانونه
دويم ۱۳۸۷	گډه شعري ټولگه	• د لوونو فصل
دويم ۱۳۸۷	د سيمينار د ليکنو ټولگه	• د نازو انا ياد

- داستاد الفت نثري كليات داستاد الفت نثرونه درېم ۱۳۸۷
- سيندونه هم مري داستاد تنگيال شعري منتخبات دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر دويم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته يوه کتنه
- د نينسي دوپرې اثر دويم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جگړې جنايتکارانو محاکمه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر دويم ۱۳۸۷

د- يونليکني:

- د اماراتو سفر د اماراتو يونليک دويم ۱۳۸۷
- که يون دی يون دی د اروپا يونليک لومړی ۱۳۸۷
- د پنتاگون ترخندو د امريکا يونليک لومړی ۱۳۸۷

ه- خپرني او شننې:

- د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته يوه لنډه کتنه دويم ۱۳۸۷
- استاد زياد پښتني فرهنگ يو ځلاند ستوري دويم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي پښتو کتابښود دويم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنگ ته اوبستي زيانونه دويم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دويم ۱۳۸۷
- ساينسي پرمختياوې دويم ۱۳۸۷
- بېړنۍ لويه جرگه ولسواکي او زورواکي دويم ۱۳۸۷

xošāl pə xpəl idyāl

(Khushal is his own Ideal)

By:
M. Ismael yoon

ISBN 978-9936-500-25-9

د خپرونو لړۍ: (۲۶)

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**